

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Kraków, dnia 7 listopada 2025 r.

Poz. 6417

UCHWAŁA NR XX.236.2025 RADY MIASTA I GMINY UZDROWISKOWEJ MUSZYNA

z dnia 30 października 2025 roku

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna na lata 2025 – 2028”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292),

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna na lata 2025 – 2028” w brzmieniu stanowiącym załącznik do niniejszej uchwały.

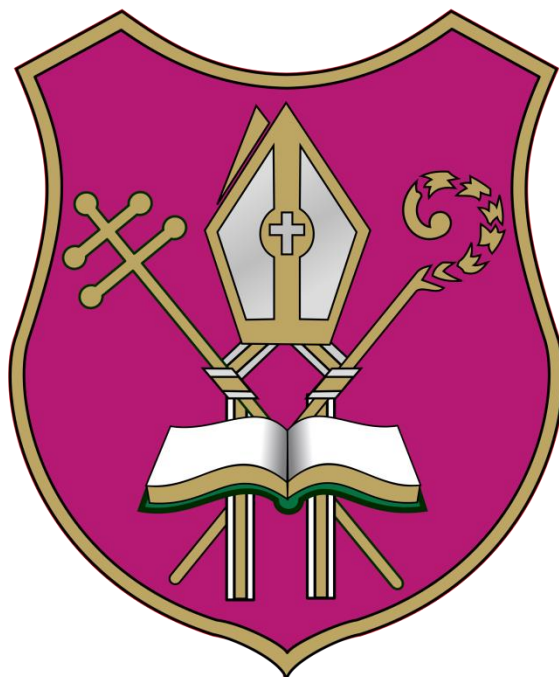
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego.

Przewodniczący Rady Miasta i Gminy Uzdrowiskowej
Muszyna

Jerzy Majka

Załącznik do Uchwały Nr XX.236.2025
Rady Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna
z dnia 30 października 2025 r.

*GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
DLA MIASTA I GMINY UZDRAWISKOWEJ MUSZYNA
NA LATA 2025 – 2028*

ARTUR GINTER

Spis treści

WSTĘP	4
<u>1. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</u>	<u>5</u>
<u>2. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE</u>	<u>6</u>
<u>3. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</u>	<u>10</u>
3.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	13
3.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU	17
<u>4. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</u>	<u>24</u>
4.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY (ANALIZA DOKUMENTÓW PROGRAMOWYCH GMINY)	24
4.2. CHARAKTERYSTYKA I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	30
4.2.1. WSPÓŁCZESNY OBRAZ GMINY	30
4.2.2. HISTORIA GMINY	33
4.2.3. KRAJOBRAZ KULTUROWY I PRZYRODNICZY	47
<u>5. ZABYTKI</u>	<u>57</u>
5.1. ZABYTKI RUCHOME	57
5.2. ZABYTKI NIERUCHOME	61

5.3. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE	73
5.4. ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH	90
5.5. DOBRA KULTURY WSPÓLCZESNEJ	92
5.6. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE	93
5.7. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY	97
5.8. ZABYTKI UJĘTE W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW	99
5.9. ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY	112
<u>6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ</u>	<u>162</u>
<u>7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</u>	<u>165</u>
<u>8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</u>	<u>171</u>
<u>9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</u>	<u>172</u>
<u>10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI</u>	<u>173</u>
<u>11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW</u>	<u>176</u>

Wstęp

Ochrona szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego, rozumianego jako dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, zawiera w sobie wszelkie skutki wynikające z interakcji zachodzących pomiędzy człowiekiem, a jego otoczeniem na przestrzeni dziejów¹. Lokalna tradycja jest szczególnie cennym dziedzictwem kulturowym, zaś miejscowa historia, dotycząca poszczególnych rodzin czy niewielkich grup społecznych, składa się na dzieje regionu, a te kraju. Opieka nad dziedzictwem kulturowym powinna zatem znaleźć się u podstaw budowy nowoczesnego społeczeństwa, świadomego swojej przeszłości. Szczególna rola w zakresie ochrony nad zabytkami przypada programom opieki, tworzonemu obecnie na każdym szczeblu samorządu terytorialnego.

¹ <https://nid.pl/swiatowe-dziedzictwo/>

1. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawowym założeniem, jakie służy stworzeniu *Programu opieki nad zabytkami dla Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna* jest określenie kierunków i działań samorządu lokalnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi, warunków i sposobu finansowania planowanych działań wraz ze wskazaniem harmonogramu ich realizacji. Szczegółowe cele określa art. 87, ust. 2 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. i są to:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych przeznaczanych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Każdy gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie jest on ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Program opracowuje się na okres 4 lat i co 2 lata sporządza sprawozdanie z realizacji, które przedkłada się radzie gminy.

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce²

Ochrona nad zabytkami jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i obywateli określonym w art. 5 i 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z racji swej najwyższej mocy prawnej stanowi fundament i określa podstawowe zasady regulujące ochronę dziedzictwa kultury w Polsce. Odnoszące się bezpośrednio do tej materii przepisy obowiązującej ustawy zasadniczej – art. 5 i art. 6 Konstytucji – stanowią, że *„Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego”* oraz *„stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”*. Dla skonstruowania ustrojowego modelu ochrony dziedzictwa narodowego pomocne będą też inne wartości konstytucyjne, tj. zasada demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji) oraz pojęcie dobra wspólnego (art. 1 Konstytucji), czy zasada proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji). Również w preambule – znajdziemy odniesienie do interesujących nas kwestii, choćby w zobowiązaniu, *„by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku”*.

Obowiązek opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego nakładają na samorząd gminny dwie ustawy:

- Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., a w szczególności art. 7 ust. 1, zgodnie z którym:

Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy.

W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

(...)

9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

(...)

12) zieleni gminnej i zadrzewień

13) cmentarzy gminnych;

(...)

² Zestawienie przedstawia aktualny stan prawny na dzień 10 listopada 2024 r.

17) *wspierania i upowszechniania idei samorządowej, w tym tworzenia warunków do działania i rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej;*

18) *promocji gminy;*

(...)

20) *współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw*

- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.:

Art. 18. 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Odniesienie do zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami znajduje się w również w następujących aktach prawnych:

- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody;
- Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej;
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie;
- Ustawie z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych;
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska;

- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane;
- Ustawie z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz gminach uzdrowiskowych;
- Ustawie z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych;
- Ustawie z dnia 28 września 1991 r. o lasach;
- Ustawie z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach;
- Ustawie z dnia 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach;
- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach;
- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- Ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach;
- Ustawie z dnia 12 stycznia 1991 r. Podatki i opłaty lokalne
- Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 14 czerwca 2007 r. w sprawie dopuszczalnych poziomów hałasu w środowisku;
- Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 10 września 2019 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko;
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków;
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków;
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej

- ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Podstawą wszelkich działań związanych ze Światowym Dziedzictwem jest Konwencja UNESCO dotycząca Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego. Tekst dokumentu przyjęto na 17. sesji Konferencji Generalnej UNESCO 16 listopada 1972 r. w Paryżu przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury. Obecnie sygnatariuszami Konwencji są 194 państwa. Polska złożyła dokument ratyfikacyjny 29 czerwca 1976 r. Przepisy wykonawcze do Konwencji zawierają wciąż uaktualniany dokument - Wytyczne Operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Jednym z podstawowych zadań UNESCO jest tworzenie standardów i norm międzynarodowych. Mogą one przybierać formę konwencji, rekomendacji (zaleceń) lub deklaracji, przy czym „zalecenia” stanowią zbiór wskazań. Organizacja zachęca państwa członkowskie, by uwzględniły te wskazania w ustawodawstwie krajowym. Konwencja, po ratyfikowaniu w Polsce, jest dokumentem o wiążącej mocy prawnej, a jej treść jest publikowana w formie ustawy w Dzienniku Ustaw.

Konwencje UNESCO dotyczące ochrony dziedzictwa kulturalnego:

- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego (Haga, 1954) wraz z I (z 1954 r.) i II Protokołem (z 1999 r.) - Polska ratyfikowała Konwencję Haską i I Protokół w 1956 r.;
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (Paryż, 1970) - Polska ratyfikowała Konwencję w 1974 r.;
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Paryż, 1972) - Polska ratyfikowała Konwencję w 1976 r.;
- Konwencja dotycząca podwodnego dziedzictwa kulturalnego (Paryż, 2001);
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (Paryż, 2005)

- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Paryż, 2003) - Polska ratyfikowała Konwencję w 2011 r.;
- Deklaracja dotycząca świadomego niszczenia dóbr kultury (Paryż, 2003);
- Światowa Konferencja UNESCO nt. polityk kulturalnych i zrównoważonego rozwoju – MONDIACULT 2022 Meksyk. Deklaracja końcowa
- Rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego (Paryż, 2011).
- Zalecenia dotyczące ochrony i promowania muzeów i kolekcji, ich różnorodności oraz roli w społeczeństwie (2015)
- Zalecenie w sprawie zachowania i dostępu do dziedzictwa dokumentacyjnego, w tym dziedzictwa cyfrowego (2015)

Polska jest ponadto sygnatariuszem:

- Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Grenada, 1985) – Polska ratyfikowała Konwencję w 2012 r.;
- Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (La Valetta, 1992) – Polska ratyfikowała Konwencję w 1996 r.;
- Porozumienia o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawie zatrzymywania i zwrotu dóbr kultury nielegalnie przewożonych przez granicę państw (Polwidiw, 1986) – Polska ratyfikowała Porozumienie w 1988 r.

Pryncypia dotyczące znaczeń, wartości dziedzictwa kulturowego zostały również określone w następujących dokumentach:

- Karcie Ateńskiej (1933),
- Karcie Weneckiej (1964),
- Karcie Krakowskiej (2000),
- Nowej Karcie Ateńskiej (2003),
- Memorandum Wiedeńskim (2005), które stało się podstawą opracowania Deklaracji dotyczącej konserwacji historycznych krajobrazów zurbanizowanych (2005).

3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podstawowymi dokumentami strategicznymi szczebla krajowego dla omawianej problematyki są *Krajowy program opieki nad zabytkami na lata 2023-2026*, a także *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013* oraz *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020* (dokument wdrożeniowy: *Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004–2013”*).

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026 wdrożony uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. w sprawie "Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026", stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Program jako główny dokument strategiczny, definiuje cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także określa środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem głównym Programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cel szczegółowy 1 – Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

Kierunek działań 1.1: Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraj

1. Ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej.
2. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego.
3. Weryfikacja i klasyfikacja zasoby, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych.
4. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.

Kierunek działań 1.2: Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości

1. Model i system wartościowania zabytków.
2. Plany zarządzania dla pomników historii.
3. Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych.
4. System bezpieczeństwa zabytków.
5. Projektowanie konserwatorskie.

Kierunek działań 1.3: Realizacja międzynarodowych zobowiązań

1. Implementacja konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków.
2. Wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001.
3. Współpraca międzynarodowa z UNESCO-ICOMOS-ICCROM-UE.
4. Wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

Cel szczegółowy 2 - Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

Kierunek działań 2.1: Cyfryzacja procesów administracyjnych

1. Cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków.
2. Opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Kierunek działań 2.2: Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków

1. Wdrożenie i rozwój programu AZP+.
2. Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego.
3. Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D.
4. Rozwój portalu Zabytek.pl.

Kierunek działań 2.3: Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami

1. Premia zabytkowa.
2. Wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

Cel szczegółowy 3 – Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Kierunek działań 3.1: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych

1. Strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków.
2. Wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami.
3. Twój dom – dialog z tradycją.

4. Upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD”.
5. Warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich.
6. Wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych.
7. Proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Kierunek działań 3.2: Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

1. Włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach.
2. Badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego.
3. Pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny.
4. Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego.
5. Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
6. Edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.
7. Utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 została opracowana przez MKiDN dla całego obszaru Polski z określeniem spójnych działań realizowanych w regionach. W ramach opracowania zostały zdefiniowane główne zadania i priorytety w dziedzinie kultury na lata 2004-2013. Ochrona dziedzictwa kulturowego, a w szczególności ochrona i rewaloryzacja zabytków zostały wyodrębnione jako jeden z pięciu obszarów strategicznych. W *Uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020* położono nacisk na kompleksową rewaloryzację zabytków oraz obiektów przemysłowych i powojkowych oraz ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne itp., a także na zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, inwentaryzację zabytków

ruchomych i nieruchomości oraz promocję i budowę sieci informatycznych promujących kulturowe dziedzictwo regionów.

Podstawowym dokumentem służącym wdrożeniu tak postawionych założeń *Strategii*, dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego jest *Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”*. Celem strategicznym *Programu* jest kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz ochrona i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego, w tym przygotowanie skutecznego systemu prawnego - finansowego wspierającego ochronę i opiekę nad zabytkami. W ramach realizacji celu strategicznego wyróżniono priorytety:

- Priorytet 1 - Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo;
- Priorytet 2 - Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działania realizowane w ramach Priorytetu 1 stawiają za cel poprawę stanu zachowania obiektów, ich adaptację i rewitalizację, a także stworzenie warunków do wykorzystania ich atrakcyjności w turystyce oraz założeniach inwestycyjnych. Działania zakładają również poprawę warunków prawnych i organizacyjnych w zakresie dokumentacji i ochrony zabytków oraz stworzenie systemu zachęt dla jednostek zainteresowanych inwestowaniem w zabytki.

W ramach realizacji Priorytetu 2 przewidziane zostało podjęcie kroków zmierzających do podnoszenia kwalifikacji kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz działania edukacyjne, popularyzacje dziedzictwa kulturowego a także ochronę przed nielegalnym wywozem zabytków za granicę.

3.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022-2025 (Nr LVI/800/22 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 4 lipca 2022 roku) za cel stawia sobie stworzenie takiej strategii dla Małopolski, by ta stała się regionem zrównoważonego rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i terytorialnym.

Program ten odwołuje się bezpośrednio do obowiązującej Strategii Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”³, wytyczającej cele i kierunki działań w dziesięcioletnim horyzoncie czasowym. Są to przede wszystkim:

- zachowanie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń, szczególnie przeprowadzenie prac adaptacyjnych i modernizacyjnych obiektów zagrożonych (np. drewnianego budownictwa mieszkalnego, zabytkowych dworów, pałaców i zamków oraz obiektów techniki);
- zachowanie aktywności twórców i animatorów oraz utrzymanie popytu na usługi w sektorze kultury;
- podtrzymanie wizerunku Małopolski jako regionu silnego kulturowo i twórczo wykorzystującego potencjał innowacji oraz kształtującego swą tożsamość i doceniającego swoje korzenie;
- wzmocnienie edukacji kulturowej poprzez rozszerzenie oferty edukacyjnej, budowanie tożsamości lokalnej i ponadregionalnej, podnoszenie poziomu wiedzy o kulturze, sztuce i twórcach, kształcenie oraz rozwijanie kompetencji kulturowych i kreatywnych.⁴

Niezwykle ważne jest uznanie, że nadszedł czas na odejście od ochrony biernej i pasywnej polegającej głównie na odgórnych działaniach konserwatorskich i przejście do racjonalnego i efektywnego sposobu zarządzania kulturą, zasobami dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego.

„Kluczowe znaczenie ma także skuteczna ochrona i rewaloryzacja zabytkowych przestrzeni urbanistycznych i ruralistycznych, a nie tylko pojedynczych obiektów”⁵

³ Uchwała Nr XXXI/422/20 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 17 grudnia 2020 r. w sprawie przyjęcia aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011–2020 pn. Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”

⁴ Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego „Małopolska 2030”, część I: Diagnoza i prognozy rozwojowe, s. 35.

⁵ Op. cit., część II: Strategia, s. 20.

Jako cel strategiczny *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022-2025* przyjęto: **Małopolska regionem zrównoważonego rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i terytorialnym.**

Za cel szczegółowy uznano Obszar I – Małopolskie (motto: „*Rozwój społecznie wrażliwy, sprzyjający rodzinie*”), którego głównymi kierunkami polityki rozwoju są:

1. Małopolskie rodziny
2. Opieka zdrowotna
3. Bezpieczeństwo
4. Sport i rekreacja
5. Kultura i dziedzictwo
6. Edukacja
7. Rynek pracy

Dopełnieniem powyższego są główne kierunki działań zapisane w kierunku polityki rozwoju *Kultura i Dziedzictwo*⁶

- Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego
- Wzmocnienie edukacji kulturalnej
- Zmiana jakości usług i dostosowanie oferty kultury do zmieniających się potrzeb odbiorców
- Zachowanie i budowa tożsamości mieszkańców w oparciu o potencjał innowacyjny i tradycję
- Wzmocnienie obecności kultury w sieci
- Prezentacja i promocja kultury regionów Europy i świata, w szczególności regionów partnerskich Małopolski

⁶ Op. cit., s. 21-22

Poniżej zawarto uszczegółowienie kierunków działań w kierunku polityki rozwoju *Kultura i dziedzictwo*.

Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego

- Ochrona i promocja zabytków nieruchomych (m.in. wpisanych na listę UNESCO i Pomników Historii) i ruchomych oraz opieka nad nimi, dostępnych dla wszystkich grup odbiorców, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technologii;
- Działania na rzecz nadawania obiektom zabytkowym, odtwarzanym i rekonstruowanym wraz z ich otoczeniem nowych funkcji użytkowych;
- Dokumentowanie, zachowywanie i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym wprowadzenie otwartej licencji dla małopolskich wzorów etnograficznych w oparciu o regionalne formy i motywy ludowe;
- Wspieranie twórców ludowych, rzemiosła oraz produktów tradycyjnych i form aktywności regionalnych;
- Zapewnienie ochrony i właściwego wykorzystania obiektów zaliczanych do dóbr kultury współczesnej.

Wzmocnienie edukacji kulturalnej

- Rozwijanie programów edukacji kulturalnej, ukierunkowanych na zróżnicowane grupy odbiorców, wspierających kształtowanie potrzeb i postaw oraz umożliwiających świadome i aktywne uczestnictwo w kulturze;
- Stymulowanie współpracy podmiotów sektora edukacji i kultury w celu realizacji programów kulturalnych rozwijających umiejętności uniwersalne, w szczególności kompetencje kreatywne dzieci i młodzieży, oraz sprzyjających międzypokoleniowej wymianie wartości kulturowych;
- Wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych.

Zmiana jakości usług i dostosowanie oferty kultury do zmieniających się potrzeb odbiorców

- Poprawa jakości istniejącej oraz budowa nowej infrastruktury, a także adaptacja obiektów na cele kulturalne, przy uwzględnieniu rozwiązań proekologicznych;
- Tworzenie wspólnej oferty kulturalnej oraz wymiana doświadczeń i wiedzy w celu budowania nowych wartości, w ramach współpracy pomiędzy podmiotami kultury (sieciowanie);
- Poprawa otwartości instytucji kultury, w tym na rodziny z dziećmi, osoby z niepełnosprawnościami oraz seniorów;
- Zwiększanie różnorodności oferty kulturalnej i wprowadzanie propozycji interdyscyplinarnych, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań technologicznych i ekologicznych, w celu podnoszenia dostępności i atrakcyjności oferty;
- Wspieranie aktywności twórców, artystów i lokalnych animatorów kultury w łączności z odbiorcami;
- Prezentacja dorobku małopolskich twórców i artystów poza granicami województwa;
- Wzmocnienie kooperacji podmiotów działających w obszarze kultury z podmiotami przemysłów kreatywnych;
- Optymalizacja zarządzania podmiotami działającymi w obszarze kultury i dziedzictwa oraz wsparcie rozwoju kadr kultury, a także podwyższenie standardów bezpieczeństwa oraz dystansu społecznego w okresie epidemii.

Zachowanie i budowa tożsamości mieszkańców w oparciu o potencjał innowacyjny i tradycje

- Kreowanie i organizowanie wydarzeń kulturalnych służących pielęgnowaniu polskości oraz rozwojowi i kształtowaniu świadomości narodowej i regionalnej mieszkańców;
- Koordynacja i wsparcie marketingowe wydarzeń kulturalnych inicjowanych przez społeczność i instytucje lokalne;
- Ożywianie potencjałów drzemiących w społecznościach lokalnych, m.in. organizowanie muzeów domowych i ekomuzeów.

Wzmocnienie obecności kultury w sieci

- Wzmocnienie, tworzenie i upowszechnianie zjawisk kulturalnych w sieci poprzez rozwój infrastruktury cyfrowej podmiotów kultury;
- Tworzenie alternatywnej oferty on-line dziedzictwa kulturowego Małopolski, w tym bibliotek cyfrowych upowszechniających wiedzę i zasoby podmiotów kultury, twórców i artystów Małopolski, z uwzględnieniem zasobów niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- Intensyfikacja działań marketingowych i promocyjnych podmiotów działających w obszarze kultury i dziedzictwa;
- Wzmacnianie kondycji finansowej i atutów konkurencyjności podmiotów sektora kultury, w tym instytucji kultury, poprzez rozwój sprzedaży produktów tych podmiotów w Internecie.

Motto Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w Małopolsce 2022–2025 zostało wyrażone krótkim hasłem, które skierowane jest do wszystkich interesariuszy:

MAŁOPOLSKA – WARTO WCIAŻ MOCNIEJ SIĘ ZAKORZENIAĆ.

Misja programu to:

Pielęgnowanie i przywracanie wartości cennych elementów krajobrazu kulturowego Małopolski, kreowanie poczucia regionalnej tożsamości, wzmacnianie odpowiedzialności obywatelskiej za kulturową spuściznę pokoleń oraz stworzenie spójnego systemu ochrony i opieki nad dziedzictwem.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego (Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XLVII/732/18 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 26 marca 2018 r.) zawiera ogólne założenia i kierunki zagospodarowania przestrzennego województwa. Wśród nich wymienić można te dotyczące dziedzictwa kulturowego: ochronę i rewaloryzację zasobów dziedzictwa kulturowego dla podniesienia poziomu wiedzy, świadomości historycznej oraz edukacji społeczeństwa, a także możliwości ich wykorzystania; wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla ochrony tożsamości regionalnej oraz promocji województwa i jego rozwoju gospodarczego; kształtowanie harmonijnego krajobrazu poprzez prawidłowe kształtowanie struktur przestrzennych od skali urbanistycznej po rozwiązania architektoniczne.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Nowosądeckiego na lata 2025-2028 (załącznik do uchwały Nr 109/X/25 Rady Powiatu Nowosądeckiego z dnia 28 lutego 2025 r.) stanowi dokument strategiczny, który ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego kraju i regionu, popularyzacji historii i kultury regionu oraz dla zachowania lokalnej tożsamości kulturowej.

4. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Uzdrowskiej Muszyna tworzą poniższe dokumenty:

Uchwała Rady Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna Nr XIX/181/2000 z dnia 28 czerwca 2000 r. zatwierdzającej Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Uzdrowskiej Muszyna (z późn. zmianami)

Studium miasto zmiana - UCHWAŁA Nr XIV.155.2015 Rady Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna z dnia 17 listopada 2015 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna.

Studium zmiana Cora (UU2) - UCHWAŁA Nr XVIII.202.2020 Rady Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna z dnia 27 lutego 2020 roku w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna.

Studium gmina zmiana (tekst jednolity) - UCHWAŁA Nr XXVII.307.2020 Rady Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna z dnia 7 grudnia 2020 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna

Studium zmiana tekstowa (tekst jednolity) - UCHWAŁA NR XLV.567.2022 Rady Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna z dnia 28 kwietnia 2022 roku w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Muszyna (Uchwała Rady Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna Nr XIX/181/2000 z dnia 28 czerwca 2000 r.) wraz z późniejszymi wymienionymi powyżej zmiana określa politykę przestrzenną gminy, jej cele i sposób realizacji.

W Części II tekstu jednolitego *Studium* (zatytułowanej *UWARUNKOWANIA I KIERUNKI ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA OBSZARU MIASTA MUSZYNA z uzasadnieniem przyjętych rozwiązań i syntezą ustaleń studium*), dotyczącej uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla obszaru miasta Muszyna, znalazł się rozdział poświęcony dziedzictwu kulturowemu i zabytkom oraz dobrom kultury współczesnej, w którym umieszczono podstawowe informacje na temat obiektów wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz wykaz obiektów uwzględnionych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Na ich podstawie ustalono strefy ochrony konserwatorskiej.

Pełnej ochronie konserwatorskiej układu i struktury przestrzennej (strefa ochrony konserwatorskiej „A”) podlegają:

- plany zespołu miejskiego z siecią drożną, rynkiem wraz z podziałem własnościowym;
- zespoły i obiekty zabytkowe, zespół kościoła z cmentarzem, dwór starościński, wewnątrz rynku z placem, pierzejami, kapliczkami i zielenią, pierzeje ul. Kościelnej, dawny zajazd (obecnie muzeum), obiekty pojedyncze i zagrody znajdujące się w ewidencji WKZ:
- skala miasta z dominantami;
- ukształtowanie terenu;
- pokrycie skarpy, zagłębienia po młynówce;
- rejonory zdegradowane wymagające uporządkowania i rewaloryzacji;
- rejon ośrodka zdrowia, baz i szkoły.

Ochronie podlegają również otuliny zabytkowego centrum miasta i Góry Zamkowej (strefa ochrony konserwatorskiej „B”, a w szczególności ich:

- skala i forma zabudowy;

- elementy małej architektury;
- zespoły zieleni i pojedyncze drzewa znaczące w krajobrazie.

W strefach ochrony archeologicznej znajdują się:

- obszar miasta lokacyjnego;
- Wzgórze Zamkowe.

Wszystkie prace w ich obrębie powinny być prowadzone pod nadzorem archeologa.

W związku ze wszystkimi uwarunkowaniami w ramach celu strategicznego - wysoka atrakcyjność uzdrowska i turystyczna dzięki zrównoważonemu wykorzystaniu zasobów środowiskowych i dziedzictwa kulturowego, znalazły się punkty dotyczące turystyki kulturowej:

- budowa i modernizacja obiektów kultury oraz poprawa ich funkcjonalności – muzeum, zespoły zamkowe i podworskie, świetlice wiejskie, centra kultury;
- katalogowanie zbiorów muzealnych
- tyczenie szlaków kulturowych i poznawczych;
- eksponowanie zabytków i obiektów przyrodniczych;
- modernizacja i udostępnianie zabytków;
- wystawy i galerie twórczości lokalnej;
- wyposażanie zespołów folklorystycznych;
- ochrona tradycyjnej zabudowy historycznej;
- ochrona i modernizacja zabytkowych kapliczek, mogił i cmentarzy.

W obszarze objętym zmianą studium, w granicach administracyjnych miasta, w obrębie stref polityki przestrzennej, wyznaczono tereny, w których obowiązują określone zasady zagospodarowania oraz parametry i wskaźniki zabudowy.

Tereny zabudowy śródmiejskiej, w tym mieszkaniowej i usługowej, tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, tereny usług sakralnych obowiązują:

- ochrona historycznej struktury przestrzennej wraz z istniejącymi obiektami stanowiącymi dobra kultury (wpisanych do rejestru i ewidencji zabytków) oraz ochrona istniejących zespołów zieleni;
- wszelkie działania dotyczące obiektów objętych ochroną konserwatorską wymagają uzgodnienia z organem właściwym ds. ochrony zabytków;
- przy przebudowie, rozbudowie i remontach zmiana formy architektonicznej obiektów dysharmonijnych z otoczeniem, poprawa ich detalu i kolorystyki.

Ustalono następujące zasady zagospodarowania przestrzennego terenów cmentarzy: wszelkie działania dotyczące obiektów objętych ochroną konserwatorską wymagają uzgodnienia z organem właściwym ds. ochrony zabytków, utrzymuje się cmentarz (żydowski) niegrzebalny z możliwością przeprowadzenia prac konserwacyjnych.

Na terenach zieleni publicznej ochronie podlegają obiekty uwzględnione w rejestrze zabytków, zgodnie z przepisami w tym zakresie.

Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna na lata 2021-2027 to podstawowy dokument planistyczny służący określeniu polityki społeczno-gospodarczej gminy.

Głównym przesłaniem aktualnie obowiązującej *Strategii* jest trwały i zrównoważony rozwój gminy, poprzez pełniejsze zaspokojenie potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń jego mieszkańców oraz rozważne wykorzystywanie i umacnianie jej zasobów. W efekcie wyznaczono cele strategiczne i operacyjne w pięciu obszarach:

1. Uzdrawisko i turystyka;
2. Środowisko naturalne;
3. Infrastruktura i dostępność;
4. Rozwój kapitału społecznego;
5. Marka i wizerunek gminy.

W ramach poszczególnych obszarów znajdują się zadania związane z dziedzictwem kulturowym, m. in. nadbudowa wieży zamku na górze Baszta w Muszynie wraz z niezbędnymi instalacjami (obszar 1, w trakcie realizacji), stworzenie Parku Kulturowego o charakterze skansenu, obejmującego np. zabudowę łemkowską (chyże, spichlerze, młyn, folusz itp.) wraz

z urządzeniami dawnego rzemiosła (obszar 1), kreowanie wydarzeń kulturalnych o zasięgu ponadlokalnym, bazujących na obrzędach i zwyczajach lokalnych, w tym przywracanie do życia obrzędów już niepraktykowanych (obszar 3), realizacja projektów w zakresie wspólnego dziedzictwa kulturowego pogranicza Polsko-Słowackiego (obszar 3) oraz promowanie i wspieranie lokalnych animatorów kultury oraz lokalnych artystów i twórców – pomoc finansowa w organizacji imprez, wydawnictw, promowanie w lokalnych materiałach informacyjnych (obszar 5).

Program Regionalny Fundusze Europejskie dla Małopolski 2021-2027 zakłada wsparcie na poziomie lokalnym i ponadlokalnym (tj. na poziomie gmin i powiatów), które ma na celu zwiększanie wpływu wspólnot lokalnych na rozwój danego terytorium. Wsparcie zaplanowano dwutorowo:

- z jednej strony biorąc pod uwagę endogeniczne zasoby Małopolski tj. cenne zasoby dziedzictwa kulturowego oraz niezwykły potencjał przyrodniczy i krajobrazowy, przewiduje się wsparcie na obszarze całego województwa Małopolskiego w zakresie kultury, dziedzictwa kulturowego i turystyki oraz wsparcia uzdrowisk na obszarach charakteryzujących się takimi zasobami,
- z drugiej strony biorąc pod uwagę występowanie obszarów zdegradowanych, w których koncentrują się niekorzystne zjawiska społeczne w zaniedbanej przestrzeni miejskiej, przewiduje się ich rewitalizację, uwzględniającą głos społeczności lokalnej przy planowaniu działań z zakresu fizycznej odnowy i poprawy bezpieczeństwa przestrzeni publicznych.

Spośród ważnych zadań, które stają przed wszystkimi gminami w Polsce jest intensyfikacja działań zmierzających do zmniejszenia dysproporcji w poziomie rozwoju obszarów wiejskich w stosunku do terenów miejskich. Nieodzownym elementem skorzystania z tej szansy jest między innymi przygotowanie przez sołectwa odpowiednich dokumentów. W związku z tym gminy są zobowiązane do tworzenia tzw. planów odnowy. W Mieście i Gminie Uzdrowskiej Muszyna również zostały opracowane takie akty prawne dla części miejscowości. Mają one na celu wykorzystanie istniejącego potencjału i zwiększenie szans rozwojowych, a zarazem umożliwienie dostępu do środków pomocowych krajowych i unijnych.

Są to dokumenty określające strategię rozwoju wsi w sferze inwestycyjno-remontowej oraz społeczno-kulturalnej. Plany zawierają charakterystykę miejscowości, jej historię, analizę zasobów, określenie mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń (analiza SWOT), a także planowane kierunki rozwoju przedsięwzięcia wraz z szacunkowym kosztorysem i harmonogramem działań. Diagnozują aktualną sytuację oraz określają cele i kierunki działań wraz z kluczowymi zadaniami w sferze społeczno-gospodarczej zaplanowanymi do realizacji w określonym czasie. Plany zostają opracowane w celu stworzenia całościowej wizji rozwoju miejscowości, uwzględniającej czynniki zewnętrzne i wewnętrzne wpływające na możliwość realizacji planowanych działań oraz umożliwienia beneficjentom pozyskania środków zewnętrznych na realizację zadań.

Do tej pory zrealizowano plany odnowy dla miejscowości: Szczawnik (lata 2011-2017), Milik (lata 2010-2017), Powroźnik (lata 2010-2020), Złockie oraz Żegiestów (lata 2009-2016). Dla tej ostatniej miejscowości powstał także operat uzdrowiskowy na lata 2009-2015.

Obecnie aktualnymi dokumentami dotyczącymi odnowy danych miejscowości są:

Plan Rozwoju Uzdrowiska Żegiestów – Źródł na lata 2016-2023 (Załącznik do Uchwały Nr XLVIII.552.2018 Rady Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna z dnia 27.03.2018 r.). Celem strategicznym *Planu* jest wykreowanie komplementarnego z Uzdrowiskiem Muszyna ośrodka uzdrowiskowo – turystycznego, który na terenie całej Gminy Uzdrowiskowej Muszyna utworzy kompleksowy i uzupełniający się produkt w obszarze lecznictwa uzdrowiskowego i miejsca atrakcyjnego turystycznie. Realizację celu strategicznego umożliwiają cele operacyjne podzielone na cztery obszary: turystyki i rekreacji, lecznictwa uzdrowiskowego, rozwoju gospodarczego oraz ochrony środowiska. W ich ramach zaproponowano działania inwestycyjne związane z dziedzictwem kulturowym:

- Rewitalizację Domu Źdrojowego wybudowanego w latach 1926-1929 w Żegiestowie-Źdroju (w trakcie realizacji);
- Rewitalizację budynku zwanego „Starą Piekarnią” na Muzeum Uzdrowisk Galicyjskich;
- Rewitalizację historycznej części w Uzdrowisku Żegiestów Źródł.

Plan Rozwoju Uzdrowiska Muszyna na lata 2016-2023 (Załącznik do Uchwały Nr XXI.220.2016 Rady Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna z dnia 28 kwietnia 2016 roku)

został określony stan, do którego będą dążyły władze lokalne i ich partnerzy wykorzystując szanse płynące z posiadanego potencjału. Stan docelowy przewiduje stworzenie warunków do trwałego rozwoju gospodarczego i społecznego, przejawiającego się funkcjonowaniem gminy w charakterze wyróżniającego się ośrodka usług uzdrowiskowych, leczniczych i turystycznych.

4.2. Charakterystyka i analiza stanu dziedzictwa kulturowego

4.2.1. Współczesny obraz gminy

Miasto i Gmina Uzdrawiskowa Muszyna położone są w południowej części województwa małopolskiego, w powiecie nowosądeckim. Gmina obejmuje powierzchnię 141,4 km² i liczy 11304 mieszkańców⁷. Jej obszar jest zalesiony w 66,5 % (9409 ha, w tym lasy publiczne 8159 ha, do gminy należy 813 ha). Siedzibą władz jest miasto Muszyna. Od północy graniczy z gminą Łabowa, od zachodu z gminą Piwniczna-Zdrój, od wschodu z gminą Krynica-Zdrój. Na południu natomiast sąsiaduje z terenami Republiki Słowackiej (RS) – okres Stará Ľubovňa.

Gmina ma dobre połączenie komunikacyjne. Do Muszyny z łatwością można dojechać dwoma drogami krajowymi:

- droga krajowa nr 75: Kraków (Branice) – Niepołomice – Brzesko – Nowy Sącz – Krzyżówka – Tylicz – Muszynka – granica państwa ze Słowacją oraz
- droga krajowa nr 85: Nowy Sącz – Stary Sącz – Piwniczna – granica państwa ze Słowacją.

Drogi krajowe 75 i 85 łączy prowadząca Przełomem Popradu i Doliną Muszynki droga wojewódzka nr 971: Piwniczna Zdrój – Muszyna – Krynica Zdrój.

W ramach sieci dróg gminnych Muszyny do dyspozycji są:

- droga powiatowa nr 1513 K: Powroźnik – Tylicz;
- droga powiatowa nr 1514 K: Muszyna – Leluchów – granica państwa;
- droga powiatowa nr 1515 K: Muszyna, ul. Kościuszki;
- droga powiatowa nr 1516 K: Muszyna – Złockie;

⁷ Informacje z Urzędu Miasta Muszyna - stan na 22.05.2025 r.

- droga powiatowa nr 1517 K: Żegiestów – Szczawnik – Muszyna.

Przez Muszynę prowadzą także dwie linie kolejowe (w tym jedna o znaczeniu międzynarodowym):

- linia kolejowa: Tarnów – Nowy Sącz – Muszyna – Leluchów (granica państwa)
- linia kolejowa: Muszyna – Krynica.

Na terenie Gminy są dwie stacje kolejowe: Żegiestów, Muszyna oraz stacje pasażerskie Żegiestów Zdrój, Andrzejówka, Milik, Muszyna Zdrój, Powroźnik, Muszyna Poprad i Leluchów.

Muszyna posiada liczne połączenia międzymiastowe. W obrębie gminy i powiatu swoje usługi transportowe świadczą przewoźnicy (komunikacja autobusowa, busy). W Muszynie jest też postój taksówek, który znajduje się we wschodniej części rynku.

W skład Gminy Muszyna wchodzi następujące miejscowości posiadające status sołectwa: Andrzejówka, Dubne, Jastrzębik, Leluchów, Milik, Powroźnik, Szczawnik, Wojkowa, Złockie, Żegiestów oraz miasto Muszyna.

Muszyna jest położona u zbiegu rzeki Poprad oraz potoków Muszynka i Szczawnik, tym samym rozdziela dwa pasma Beskidu Sądeckiego: Jaworzyny Krynickiej i Gór Leluchowskich. Jako beskidzkie miasto rozciąga się na wysokości od 450 do 550 metrów n.p.m. Najwyższym punktem na obszarze gminy jest szczyt Jaworzyny Krynickiej (1114 m n.p.m.). Do szczytów okalających Muszynę należą: od zachodu Mikowa (638 m n.p.m.), od północy Koziejówka (636 m n.p.m.) i Wielki Łazek (698 m n.p.m.) oraz od wschodu i południa Malnik (726 m n.p.m.) i Zdziar (837 m n.p.m.). Miasto liczy ok. 4534⁸ mieszkańców i zajmuje powierzchnię 24,43 km².

Miejscowość Andrzejówka jest najbardziej wysuniętym obszarem przynależącym do Beskidu Sądeckiego. Rozciąga się nad prawym brzegiem Popradu w rejonie jego dopływu o nazwie Andrzejówka. Położona jest na zboczu Skalki (769 m n.p.m.) oraz Pietrusiny (645 m n.p.m.). Wieś liczy 466 mieszkańców i zajmuje 666 ha⁹.

⁸ Liczba mieszkańców podawana na podstawie informacji z Urzędu Miasta Muszyna - stan na 22.05.2025r.

⁹ Dane demograficzne oraz o powierzchni sołectw pochodzą z Urzędu Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna, stan na 22.05.2025 r.

Miejscowość Dubne położona jest u stóp góry Dubne (904 m. n.p.m.), którą prowadzi szlak do Leluchowa. Od południa graniczy z Republiką Słowacką. Wieś liczy 52 mieszkańców i zajmuje 719 ha.

Miejscowość Jastrzębik jest położona na wysokości ok. 550 m, u stóp Jastrzębiej Góry (659 m). Wieś rozciąga się w dolinie potoku Jastrzębik, aż do samej szosy Muszyna - Krynica, jednak centrum wsi z cerkwią trzyma się jej górnego krańca, w pobliżu niskiej (609 m n.p.m.) przełęczy łączącej dolinę Jastrzębika, z sąsiednią, w której leży Złockie. Liczy 545 mieszkańców i zajmuje 873 ha.

Miejscowość Leluchów jest położona w dolinie potoku Smerczek na wysokości 520-530 m n.p.m. Otaczają ją wzniesienia gór Leluchowskich. Wieś liczy 200 mieszkańców i zajmuje 957 ha.

Miejscowość Milik położona jest pomiędzy wzniesieniami: od zachodu Pietrusiny (647 m n.p.m.), Skałki (769 m n.p.m.); Wierchu (707 m n.p.m.); od wschodu górą Mikową (647 m n.p.m.). Wieś liczy 788 mieszkańców i zajmuje 1097 ha.

Miejscowość Powroźnik położona jest na wysokości ok. 480 m n.p.m. Z miejscowości szlakami można dotrzeć na dwa najbliższe położone szczyty: Górę Parkową (741 m n.p.m.) oraz Zimne (918 m n.p.m.). Wieś liczy 1735 mieszkańców i zajmuje 1465 ha.

Miejscowość Szczawnik leży w dolinie potoku Szczawnik, będącego prawym dopływem rzeki Poprad, na wysokości 520-600 m n.p.m. Od północnego-zachodu miejscowość otaczają szczyty: Pusta Wielka (1061 m n.p.m.) i Jaworzynka (1001 m n.p.m.) oraz od północy Kotylniczny Wierch (1032 m n.p.m.). Wieś liczy 936 mieszkańców i zajmuje 1973 ha.

Miejscowość Wojkowa położona jest w dolinie potoku o tej samej nazwie, na wysokości ok. 550 m n.p.m. Wieś liczy 261 mieszkańców i zajmuje 1243 ha.

Miejscowość Złockie jest położona w dolinie potoku o tej samej nazwie, który stanowi lewy dopływ Szczawnika. Leży na wysokości 510-550 m n.p.m. Od południa Złockiego rozpościera się pasmo Kotylniczego Wierchu (1032 m n.p.m.) i Jaworzyny Krynickiej (1114 m n.p.m.). Wieś liczy 890 mieszkańców i zajmuje powierzchnię 1220 ha.

Miejscowość Żegiestów znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie południowej granicy państwa z Republiką Słowacką. Geograficznie położona jest w Beskidzie Sądeckim na wysokości 410-560 m n.p.m. Żegiestów rozpościera się na prawym brzegu Popradu oraz

w dolinie potoku Żegiestowskiego. Jest najdalej na zachód wysuniętą wioską gminy, oddaloną od Muszyny o ok. 15 km. Wieś liczy 897 mieszkańców i zajmuje powierzchnię 1493 ha.

4.2.2. Historia Gminy

Początków procesów osadniczych prowadzących od powstania późniejszego miasta Muszyny część badaczy doszukuje się IX wieku oraz domniemanym grodzie i osadzie przyrodowej Powroźniki, położonej po zachodniej stronie wzgórza zamkowego¹⁰. Jednak w świetle nowszych ustaleń datowania tego, wraz z zaproponowanym przez Marię Cabalską łąčeniem reliktyw gródka (rozpoznanego po raz pierwszy przez A. Żakiego w roku 1963) z XI wiekiem nie da się utrzymać. Badania archeologiczne realizowane w 2018 roku wykazały, że najwcześniejsze pozyskane na grodzie zabytki wiązać można z wiekiem XIV¹¹.

W tej sytuacji pisząc o początkach Muszyny odwołać się wypada do przekazów zawartych w źródłach pisanych. I tak pierwsza źródłowa wzmianka odnosząca się do tej miejscowości pochodzi z 1288 roku i informuje o tym, iż osada przechodzi wówczas – po rozstrzygnięciu sporu między spadkobiercami scholastyka Wysza z Niegowici a biskupem krakowskim Pawłem z Przemankowa – we władanie biskupów krakowskich¹². Wkrótce jednak została im ona odebrana przez Władysława Łokietka i przez zapewne niespełna stulecie pozostawała własnością monarszą¹³. Ostatecznie w 1391 roku, kiedy to Władysław Jagiełło i królowa Jadwiga nadali ją – podówczas już będącą miastem – wraz z 10 wsiami biskupowi

¹⁰ S. Miczulski, *Początki Muszyny*, „Almanach Muszyny”, 1997, s. 22-24.

¹¹ A. Żaki, *Badania archeologiczne w dorzeczu Dunajca w 1964 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 18, 1966, s. 280-285; M. Cabalska, *Zespół osadniczy w Muszynie, województwo Nowy Sącz. Gródek*, „Rocznik Sądecki”, t. 17, 1982, s. 288; A. Ginter, *Zamek w Muszynie w świetle najnowszych badań*, „Almanach Muszyny”, 2014, s. 11; J. Ginter, A. Ginter (red.), *Muszyna – Plaveč. Odkrywamy zapomnianą historię i kulturę polsko-słowackiego pogranicza*, 2019; Ginter Artur, Majorek Magdalena, W: *Muszyna - Plaveč. Odkrywamy zapomnianą historię i kulturę polsko-słowackiego pogranicza* [w:] Ginter Judyta, Ginter Artur (red.), 2019, Muszyna, Miasto i Gmina Uzdrowskowa Muszyna, s.93-109.

¹² *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej* (dalej KdKK), cz. II, wyd. F. Piekosiński. Kraków 1874, nr 90; zob. m.in. S. Miczulski, *Początki...*, s. 25; B. Rucka, *Dzieje Muszyny w zarysie*, „Almanach Muszyny”, 1995, s. 5-6.

¹³ S. Miczulski, *Początki...*, s. 26; B. Rucka, *Dzieje...*, s. 6; H. Stamirski, *Muszyna i jej starostowie do roku 1781*, „Rocznik Sądecki”, t. 12, 1971, s. 6, przy czym, jak chce ten ostatni, Muszyna za panowania Władysława Łokietka przez pewien, niedługi czas mogła znajdować się pod zwierzchnictwem Węgier; zob. tamże, s. 7.

Janowi Radlicy ponownie stała się posiadłością kościoła krakowskiego¹⁴ i aż do 1781 roku stanowiła centrum jednego z kluczy dóbr stołu jego biskupów¹⁵.

Lokacja miasta, dokonana najpewniej na prawie niemieckim przypisywana jest powszechnie królowi Kazimierzowi Wielkiemu, a Stanisław Miczulski dopatruje się jej już bądź to w 1346, lub też 1347 roku¹⁶. Dowodnie jednak jego istnienie poświadczane jest dopiero w 1364 roku, gdy w przekazie źródłowym wzmiankowany jest Ankon, wójt tamtejszego „Nowego Miasta” (*Anconi advocati in Nova Civitate*) – translokowanego może z Miastka – otrzymujący zezwolenie na zasiedlenie nowego miasta Muszyny nowymi osadnikami, zwłaszcza kupcami¹⁷.

Współczesny urbanistyczny układ Muszyny, choć oczywiście w pewnym stopniu zaburzony, wywodzi się z okresu średniowiecza. Wpływ na jego formę i przemiany miały zarówno stosowane w średniowieczu zasady kształtowania przestrzeni lokacyjnych założeń miejskich, jak i położenie geograficzne oraz istniejąca sieć drożna¹⁸. Jak się wydaje najsilniej oddziaływało to pierwsze, natomiast skutkiem usytuowania miasta w wydłużonej, górskiej dolinie przy ujściu Muszynki do Popradu, na płaskim terenie położonym wzdłuż brzegu potoku jest jego silnie wydłużony kształt. Formę znacząco wydłużonego prostokąta (o bokach ok. 50 x 160 m) ma też centralnie ulokowany plac rynkowy, z którego narożników – nie licząc narożnika północno-wschodniego – wychodzą ulice. Działki siedliskowe ulokowane zostały wzdłuż pasm ograniczających miasto z północnego-zachodu i południowego-wschodu oraz w obrębie niewielkich bloków położonych przy krótszych pierzejach rynkowych (tj. od północnego-wschodu i południowego-zachodu). W obrębie rynku

¹⁴ KdKK, cz. II, wyd. F. Piekosiński. Kraków 1883, nr 379. Dokument ten H. Stamiński uznał za sporządzony w XVI wieku fałszyfikat, twierdząc przy tym, iż dobra muszyńskie jeszcze w 1. poł. XV wieku przynależały do domeny królewskiej. Pogląd ten zdecydowanie odrzucił F. Kiryk; zob. H. Stamiński, *Muszyna...*, s. 9; F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie, cz. I (powiaty południowe)*, Kraków 1985 (Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, t. 70), s. 165; tenże, *Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbiorowym*, „Przemyskie Zapiski Historyczne”, 1987, R. IV-V, s. 7.

¹⁵ H. Stamiński, *Muszyna...*, s. 10.

¹⁶ B. Rucka, *Dzieje...*, s. 6; S. Miczulski, *Początki...*, s. 27.

¹⁷ KdKK, cz. 1, nr 236. Por. F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, s. 165; tenże, *Miasta kresu muszyńskiego...*, s. 24; tenże, *Miasta ziemi sudeckiej w XIII-XVI wieku*, „Rocznik Sudecki”, t. 35, 2007, s. 29, 75; H. Stamiński, *Poprawki i uzupełnienia prac historycznych o Sudecczyźnie*, „Rocznik Sudecki”, t. 9, 1968, s. 376.

¹⁸ Zagadnienie rozplanowania Muszyny omawiają szerzej m.in. M. Kornecki i B. Krasnowolski; zob. M. Kornecki, *Z dziejów sztuki „państwa muszyńskiego” dawnego dominium biskupów krakowskich w Beskidzie Sudeckim*, „Teki Krakowskie”, t. III, 1996, s. 31-33; B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku. Cz. 2, Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 139-144.

znajdował się ratusz, zaś w południowo-zachodniej stronie miasta – bądź to w sąsiedztwie narożnika rynku, bądź też w pewnym oddaleniu od centrum osadniczego – wznosił się wzmiankowany po raz pierwszy w 1400 roku i nie zachowany do dziś kościół parafialny¹⁹. Szukając analogii do takiego rozplanowania średniowiecznej Muszyny Marian Kornecki zwrócił uwagę na odmienność kształtu rynku w stosunku do innych równoczesowych założeń miejskich w Małopolsce, gdzie rynek zazwyczaj położony był na planie kwadratu i doszukiwał się dlań wzorów na terenie historycznych Górnych Węgier (jako przykład podaje m.in. nieodległy Bardejów z ratuszem stojącym pośrodku wydłużonego rynku i kościołem znajdującym się w rogu jednej z krótszych pierzei)²⁰.

Rozwój Muszyny był ściśle powiązany z funkcjonowaniem zamku, którego wzniesienie również dotychczas przypisywano Kazimierzowi Wielkiemu. W świetle badań archeologicznych prowadzonych w ostatnich latach budowa murowanego zamku, który wydaje się zastąpił zlokalizowany po sąsiedzku obiekt drewniano-ziemny, została rozpoczęta dopiero po mającym miejsce w 1391 r. przekazaniu Muszyny w ręce biskupów krakowskich. Nie można wykluczyć podjęcia prac z inicjatywy biskupa Jan z Radlicy, choć zdecydowanie bardziej prawdopodobne wydaje się, iż właściwym fundatorem założenia był Zbigniew Oleśnicki (1430-1493) znany ze swej działalności inwestorsko-budowlanej²¹.

Po przejściu tzw. klucza muszyńskiego w ręce biskupów krakowskich (1391 r.) jego terytorium było nękanie najazdami z południa. W 1411 r. na Sądecczyznę napadli Węgrzy. Wojewoda siedmiogrodzki Ścibor ze Ściborowic (1347-1414) wracając po złupieniu i spaleniu Starego Sącza najechał na Muszynę. Konflikt szybko zażegnano, gdyż już rok później doszło do podpisania porozumienia pomiędzy polskim monarchą Władysławem Jagiełło, a węgierskim królem Zygmuntem Luksemburskim (1368-1437). Do kolejnego poważnego w skutkach konfliktu dla Sądecczyzny doszło w 1474 r. Wtedy król węgierski Maciej Korwin, chcąc prawdopodobnie zemścić się za odrzucenie jego starań o rękę Jadwigi, córki Kazimierza Jagiellończyka, wysłał wojska na tereny graniczące z Polską (możliwe także, że był to odwet za

¹⁹ Współcześnie istniejący w północnej części miasta kościół p.w. Św. Józefa pochodzi z XVII wieku; M. Kornecki, *Z dziejów sztuki...*, s. 34.

²⁰ Zwraca on też uwagę wykorzystanie podobnego planu w do pobliskim Miastku (dziś Tyliczu); zob. M. Kornecki, *Z dziejów sztuki...*, s. 33.

²¹ A. Ginter, „Domniemany zamek Kazimierza Wielkiego w Muszynie w świetle najnowszych badań archeologiczno-architektonicznych”, w *Wielkie murowanie. Zamki w Polsce za Kazimierza Wielkiego*, t. 2, A. Bocheńska i P. Mrozowski, Red. 2019, s. 175–200.

grabieże jakich dokonywali starostowie muszyńscy na obszarze Węgier). Węgrzy zdobyli wówczas m.in. Muszynę wraz z zamkiem. Po zawarciu stosownych porozumień miasto powróciło pod panowanie polskiego monarchy. Od tego momentu przez dłuższy czas panował spokój, który został naruszony przez wielkie pożary, które wybuchały w mieście w 1589 oraz 1596 r. W wyniku pożogi zniszczone zostały przywileje miasta. Mieszczanie zadbali jednak o odnowienie najważniejszych dla nich dokumentów.

W związku z położeniem miasta oraz nękającymi je częstym najazdami tudzież napadami biskupi powołali w kluczu niezależne wojsko, sąd i administrację. Prawdopodobnie te szczególnie uprawnienia przyczyniły się do powstania i funkcjonowania określenia „państwo muszyńskie” dla klucza.

Główną siłą zbrojną klucza była piechota (tzw. harnicy), która uczestniczyła w działaniach zbrojnych przeciwko zbuntowanemu Aleksandrowi Kostce Napierskiemu (1617-1651) w 1651 r. Później w czasie tzw. potopu szwedzkiego (1655 r.) w obronie Krakowa, Sandomierza i Nowego Sącza, a następnie w odsieczy wiedeńskiej (1683 r.). Obok piechoty powołano do życia również konną służbę. W skład dragonii wchodziłi wszyscy sołtysi.

Z 1589 r. pochodzi dokument, w którym biskup krakowski Piotr Myszkowski (1510-1591) wyznaczył granice miasta Muszyny.

Budowę istniejącej do dziś świątyni sfinalizowano w 1679 r. Pierwsze fundusze na wzniesienie budynku przekazał biskup Piotr Gembicki (1585-1657) w 1649 r. Powtórnej fundacji dokonał biskup Andrzej Trzebnicki (1607-1679). Był on również fundatorem organów i relikwiarza. W 1749 r. biskup Andrzej Załuski (1695-1758) konsekrował świątynię.

W 1772 r. zaborca austriacki dokonał kasacji klucza muszyńskiego. W latach 1768-1772 w okolicy Muszyny miały miejsce walki konfederatów barskich z wojskami rosyjskimi. W 1781 r. Muszyna wraz z okolicznymi dobrami biskupimi przeszła w ręce austriackie i została przekształcona w kameralne dobra skarbu austriackiego, zarządzane odtąd przez burmistrzów. Pod rządami austriackimi nastąpiła dłuższa stagnacja, trwająca aż do 1874 r. Wówczas powstała w mieście stacja kolejowa linii łączącej Galicję z Węgrami. Było to istotne ze względu na komunikację z rozwijającym się w 2. poł. XIX w. popularnym uzdrowiskiem w Krynicy. W XIX w. odkryto również lecznicze znaczenie źródeł wód występujących w Muszynie i rozpoczęto intensywne badania ich składu.

Integralną część historii Miasta i Gminy Muszyna stanowią dzieje nadania mu charakteru uzdrowiska, które wykształcało się w latach 20. XX w. dzięki staraniom burmistrza Antoniego Jurczaka i dr. Seweryna Mściwujewskiego. W 1930 r. Muszyna została oficjalnie przyjęta do Związku Uzdrowisk Polskich. W 1932 r. dokonano odwiertu dwóch pierwszych źródeł mineralnych „Antoni” (imię burmistrza Jurczaka) i „Wanda” (imię żony dr. Mściwujewskiego).

W czasie II wojny światowej w gminie działały organizacje podziemne, siatka kurierska, a także prowadzone było tajne nauczanie. Okupacja miasta spowodowała całkowitą dewastację urządzeń uzdrowiskowych. Po wycofaniu się oddziałów niemieckich w 1945 r. niemal natychmiast rozpoczęła swoją działalność na tym terenie Ukraińska Powstańcza Armia. Okres okupacji i lata powojenne zmieniły nie tylko strukturę demograficzną miasta, ale i najbliższych wsi. Wywózki Żydów, a następnie przesiedlenia Łemków niemal całkowicie wymazały te dwie grupy narodowościowe z krajobrazu dawnego klucza muszyńskiego. Tuż po wojnie Muszyna tymczasowo zawiesiła swoją działalność uzdrowiskową, jednak już od 1958 r. ponownie stała się często odwiedzanym przez kuracjuszy kurortem.

Muszyna pomimo pewnych perturbacji w średniowieczu i początkach okresu nowożytnego rozwijała się, ale nieustającym problemem pozostawało jednak słabe zaludnienie tak znacznego obszaru i powolne wyludnianie się powstałych w średniowieczu wsi. Niejako w odpowiedzi na zmniejszanie się gęstości zaludnienia na obszar klucza zaczęła napływać ludność głównie Wołoska i Rusińska. Pierwszych osadników w okolicach klucza źródła odnotowują w 1400 r. w Starym Sączu. W XV w. miały miejsce pojedyncze lokacje, a od XVI stulecia akcja lokacyjna nabrała szybszego tempa. Z tego okresu zachowały się prawie wszystkie dokumenty lokacyjne miejscowości wchodzących położonych na terenie obecnej gminy.

W 2. poł. XVI w. zaczęła rosnąć liczba wsi wokół Muszyny. Jedną z nich był Powroźnik. Wieś po raz pierwszy pojawiała się w źródłach w 1391 r., wśród miejscowości podarowanych przez króla Władysława Jagiełłę biskupom krakowskim. Od tego momentu, aż do czasu lokacji, która miała miejsce 23 marca 1565 r., nic o niej nie wiadomo. Biskup Filip Padniewski (1510-1572) wydał przywilej osadzenia wsi *ex cruda radice* na tzw. prawie wołoskim Lazarowi Worchaczowi. W dokumencie określono obowiązki, wśród których znalazło się wożenie wina z Węgier, płacenie za barany, oddawanie sera. Sołtys zapewne był węgierskiego pochodzenia na co wskazuje jego imię i nazwisko. Niewykluczone, że razem z nim przybyli nowi osadnicy, gdyż

w akcie jest mowa o 20 kmieciach. Sołtys otrzymał za to 2 łany, na których przez 2 dni w roku kmiecie musieli pracować. Wolno mu było również postawić młyn i piłę tracką.

W XVI i XVII w. w Powroźniku istniała huta szkła, która miała dostarczać 1000 szyb rocznie do dworu muszyńskiego.

Ze względu na znaczne zasiedlenie miejscowości przez ludność grekokatolicką w miejscowości już w 1604 r. powstała cerkiew p.w. św. Jakuba Młodszego Apostoła, a w 1637 r. erygowano w Powroźniku parafię unicką. Na początku XIX w. cerkiew została przeniesiona i przebudowana. W 1809 r. wieś przeszła wraz z innymi włościami kresu muszyńskiego na rzecz komory austriackiej.

Żywy rozwój wsi nastąpił po wybudowaniu kolei łączącej Muszynę z Krynicą w 1911 r. W dwudziestoleciu międzywojennym w miejscowości znajdowało się ok. 240 numerów domów oraz cegielnia, dwie kuźnie, dwa tartaki, młyn wodny, stolarnia i zakład szewski. Oprócz Łemków, którzy byli etnosem dominującym, Powroźnik zamieszkali także Polacy, Żydzi i Cyganie. Żydzi, którzy trudnili się handlem, w 1941 r. trafili do getta w Nowym Sączu i zostali straceni.

Po wybuchu II wojny światowej część ludności łemkowskiej (140 rodzin) wyemigrowała na Ukrainę, jednak wielu z nich powróciło jeszcze w okresie okupacji, by następnie w większości trafić do Oświęcimia. Kolejna grupa została wysiedlona w 1947 r. w ramach akcji „Wisła”. W Powroźniku pozostały jedynie cztery rodziny mieszane. Wkrótce do wsi sprowadzono Polaków z okolic Łącka i Limanowej, w związku z czym w miejscu parafii grekokatolickiej erygowano rzymskokatolicką.

Żegiestów po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1575 r. Miejscowość lokowano 26 lipca 1575 r. Przywilej organizacji wsi na pustym polu nazywanym „Długim Łękiem” (jest to nazwa wcześniejszej osady, która prawdopodobnie zanikła) został nadany przez biskupa Franciszka Krasieńskiego (1525-1577) Hawryło Juraszkowi pochodzącemu z Andrzejówki („Jędrzejówka”). Sołtys otrzymał 2 łany z obszarem, na których przez 3 dni w roku kmiecie musieli pracować. Sołtys od 200 owiec nie musiał płacić podatku. Wolnizna dla nowych osadników miała wynosić 20 lat, a ich liczba nie została określona.

W 1600 r. w Żegiestowie wybudowano cerkiew p.w. św. Michała Archaniola, typową dla tutejszego terenu niewielką drewnianą świątynię, przy której zlokalizowano cmentarz. Budowa cerkwi związana była z obecnością na tym terenie prawosławnej ludności wołoskiej oraz ruskiej.

Pierwszy kościół spłonął 23 lata po konsekracji. Dość szybko podjęto prace przy odbudowie świątyni. Nowa, murowana budowla, wzniesiona staraniem biskupa Kajetana Sołtyka (1715-1788), została poświęcona 2 października 1770 r. Niedługo potem, za zgodą konsystorza przemyskiego grekokatolickiego, cerkiew powiększono. Świątynia nie dotrwała do naszych czasów. Obok cerkwi znajdował się cmentarz, na którym do dziś zachował się nagrobek żony ostatniego popa, Anny Prisłopskiej. Drugi cmentarz łemkowski położony jest powyżej ruin cerkwi. Znajduje się na nim kilka nagrobków, z których najstarszy pochodzi z XIX w. W latach 1917-1925 wybudowano nową cerkiew. Zachowała ona dawnego patrona, ale zmieniono jej lokalizację. Na przełomie lat 1946/47 grekokatolicka cerkiew została przekształcona na rzymskokatolicki kościół p.w. św. Anny i św. Michała Archanioła. Na terenie świątyni znajduje się źródło św. Anny. W dwudziestoleciu międzywojennym zasłynęło swymi nadzwyczajnymi właściwościami – miało leczyć choroby oczu. Obecnie naprzeciwko kościoła, po drugiej stronie potoku, mieści się cmentarz parafialny. Na uwagę zasługuje na nim nagrobek Marii i Edwarda Wojdattów, właścicieli pensjonatu Zamek, zasłużonych dla powstania szkoły i plebanii w Żegiestowie.

Aż do połowy XIX w. losy Żegiestowa w niczym nie odbiegały od losów innych osad łemkowskich. Ludzie zajmowali się hodowlą, zaś później (w czasach rozbiorowych), po wprowadzeniu wygórowanego podatku od bydła, rolnictwem. Początek uzdrowiska w Żegiestowie to rok 1846. Wówczas Jakub Ignacy Medwecki, węgierski szlachcic, kierownik kąpielisk w Muszynie, odkrył w dolinie Szczawnego Potoku źródła wody mineralnej. Jego dzieło tworzenia uzdrowiska w Żegiestowie kontynuował syn Karol. W tym czasie została otwarta nowa linia kolejowa łącząca Tarnów z Muszyną z przystankiem w Żegiestowie Zdroju.

Wybuch I wojny światowej doprowadził miejscowość do ruiny. Powstała po wojnie spółka Żegiestów Zdrój podniosła uzdrowisko, które swój status otrzymało w 1922 r., do rangi jednego z najlepszych w Polsce. Wówczas powstało wiele nowych willi m.in.: Zamek, Malutka, Orlątko, Zosińska, Księżówka oraz luksusowe Wiktor i Dom Zdrojowy.

W okresie międzywojennym wieś liczyła ponad 250 numerów domów, znajdowały się w niej również: tartak i dwa młyny wodne, karczmy i sklepy. Żegiestów zamieszkali Łemkowie, Polacy, Żydzi i Cyganie.

Wybuch II wojny światowej ponownie przerwał pomyślny rozwój kurortu. Urządzenia leczniczo-zabiegowe skradziono, kilka budynków zburzono, a pozostałe uległy zniszczeniu. Wsadzenie tunelu kolejowego na rok „odcięło” Żegiestów od świata.

W 1945 r. większość Łemków dobrowolnie wyjechała, pozostałe 8 rusińskich rodzin przesiedlono w 1947 r. Do opuszczonych domów sprowadzono osadników z okolic Piwnicznej i Łomnicy. Po wojnie, w 1947 roku, Zakład Zdrojowy został upaństwowiony. W 1996 r. uzdrowisko weszło w skład Spółki Krynica-Żegiestów.

Z kolei dzieje Milika i Andrzejówki połączyła w znacznym stopniu wspólna parafia. Andrzejówka po raz pierwszy pojawiła się w źródłach pod rokiem 1352 i wówczas doszło do lokacji miejscowości na tzw. prawie niemieckim. Przywilej lokowania nowej wsi od Kazimierza Wielkiego otrzymali Maciej i Michał. Sołtys otrzymał 2 łany, na skotnicę dla owiec 1 łan, rolę na wybudowanie mieszkania, młyn, co trzeci grosz z czynszu i z kar. Czynsz kmieci z łanu wynosił 8 skojców, mieli też płacić po 2 skojce za dziesięcinę. Dla wysłannika królewskiego jeden obiad miał dawać sołtys, a dwa kmiecie, którzy ponadto powinni oddawać swemu plebanowi po „gble” żyta i tyleż owsa. Obowiązki sołtysa pozostały według zwyczaju.

Ze źródeł również wiemy, że biskup krakowski w 1529 r. pobierał w Andrzejówce obiedne i 40 groszy czynszu od kmieci. Druga lokacja, o której wiemy, realizowana na tzw. prawie wołoskim miała miejsce w 1575 r.

Pierwsza wzmianka źródłowa o miejscowości Milik pojawiła się w 2. poł. XV w. Przywilej lokowania na tzw. prawie wołoskim otrzymał sołtys Teodor Andrzejowski z Andrzejówki w 1575 r. Miał on osadzić 8 kmieci, którzy mieli zająć się trzebieżą lasu. Sołtys otrzymał 3 łany z obszarami wraz z zagrodnikami, wolny młyn i karczmę. Miał on wozić wino. Kmiecie winni u niego pracować 2 dni w lecie. Nic nie wiadomo o wolniźnie dla nich.

Być może początkowo wiernych z Milika przyłączono do parafii andrzejewskiej. Zapewne w 1639 r. biskup krakowski Jakub Zadzik (1582-1642) erygował w Miliku odrębną parafię grekokatolicką (w innych źródłach można spotkać informację, że Milik stał się odrębną parafią dopiero w XVIII w.). W XVII stuleciu Milik rozwijał się pomyślnie przerastając zamożnością i znaczeniem macierzystą Andrzejówkę. Pod koniec tego stulecia w Miliku siedziało 40 kmieci na 17 łanach, w Andrzejówce zaś 19 kmieci na 11 łanach. Milik był uważany za jedną z największych i najzasobniejszych wsi tzw. kresu muszyńskiego.

W 1801 r. osobne do tej pory parafie grekokatolickie Andrzejówki i Milika zostały połączone. Pierwszym duchownym „milickim i andrzejewskim” (taki tytuł nosili od tej pory tutejsi parochowie) został Gabriel Żegiestowski (1780-1835). Wówczas cerkiew w Andrzejówce degradowano do roli świątyni filialnej. W roku 1813 w wyniku gwałtownej ulewy, wody wezbranego potoku zniosły starą cerkiew w Miliku. Stała ona kilkadziesiąt metrów poniżej obecnego kościoła (prawdopodobnie w miejscu dzisiejszej plebanii nad strumieniem). Jeszcze w tym samym roku proboszcz i parafianie wystawili nową świątynię p.w. Kosmy i Damiana (istniejącą do dziś), nieco powyżej - na terenie cmentarza parafialnego. W 2. poł. XIX w. wzniesiona została w Andrzejówce istniejąca do dziś, choć spełniająca obecnie funkcję kościoła rzymskokatolickiego, cerkiew grekokatolicka p.w. Zaśnięcia Bogurodzicy.

W 1847 r. Andrzejówkę nawiedziła epidemia tyfusu, która z 300 ówczesnych mieszkańców wsi zaraza uśmierciła 123 osoby. Z tego okresu może pochodzić zlikwidowany przed wojną cmentarzyk epidemiczny w Miliku. Obecnie w jego miejscu stoi kamienna kapliczka.

W połowie XIX w. nadpopradzkie wioski znalazły się na szlaku budowanej kolei transkarpackiej z Tarnowa do Budapesztu. W 1874 r. na terenie gromady andrzejowskiej drążono tunel kolejowy pod górą Czernią (zwaną od tej pory górą Tunel). Oryginalnie XIX-wieczne plany inżynierskie budowy linii kolejowej obejrzyć można w Muzeum Regionalnym w Muszynie. Pracujących przy budowie tunelu Włochów oraz ludność miejscową zdziesiątkowała epidemia grypy. Zmarłych pochowano w południowej części cmentarza parafialnego koło cerkwi.

W połowie lat 80. XIX stulecia Milik liczył 591 mieszkańców, Andrzejówka zaś 443. Ogółem w parafii mieszkało 1034 grekokatolików, 10 osób wyznania rzymskokatolickiego i 7 rodzin żydowskich. Od końca XIX w. wyruszyła za ocean fala emigrantów. Również z Milika i Andrzejówki wyjechało wielu mieszkańców. O nasileniu tego procesu świadczą dane z lat poprzedzających I wojnę światową. W 1908 r. na ogólną liczbę 1435 mieszkańców parafii, aż 209 osób przebywało na emigracji. W 1913 r. na 1464 mieszkańców za granicę wyjechało 235 osób.

I wojna światowa nie dokonała poważniejszych szkód w obu miejscowościach. W dwudziestoleciu międzywojennym nadpopradzkie wioski rozwijały się dość prężnie. W porównaniu ze wsiami łemkowskimi położonymi dalej na wschód, w głębi Beskidu Niskiego,

Milik i Andrzejówka uchodziły za gromady zamożne (w Miliku istniały 3 murowane domy – „kamienice” oraz ceglany budynek szkoły). Tutejsza parafia grekokatolicka liczyła w tym okresie ok. 1300-1400 wiernych. Jej uposażenie stanowiło 86 ha łąk, pastwisk, lasów i gruntów uprawnych w obydwu wioskach. Przed wojną Milik miał 151 numerów domów. W miejscowości oprócz Łemków mieszkali również 2 rodziny żydowskie.

W Andrzejówce było w tym czasie 76 numerów (oprócz tego w największym przysiółku Andrzejówki - Międzykostkach było jeszcze 6 domostw). Tu również przytłaczającą większość mieszkańców stanowili grekokatolicy Łemkowie, było kilka rodzin mieszanych oraz rodzina żydowska. W latach 30. XX w. tutejszą parafię, jak i wiele innych na Łemkowszczyźnie, zaczęły trapić konflikty wyznaniowe. W Miliku kilkanaście rodzin przeszło na prawosławie w wyniku konfliktu z grekokatolickim parochem Iwanem Bugierą. Prawosławni wybudowali sobie własną niewielką kaplicę na północ od starej cerkwi i cmentarza. Kaplicę rozebrano w 1946 r.

Wkrótce po zakończeniu II wojny światowej komisarze sowieccy propagowali wśród społeczności łemkowskiej ideę dobrowolnego przesiedlenia się na radziecką Ukrainę. W 1945 r. w wyniku pierwszej fali wyjazdów do ZSRR Milik i Andrzejówkę opuściła większość rodzin łemkowskich. W Miliku pozostało jedynie 7-8 rodzin, w Andrzejówce zaś 11. W tym czasie zaginęły dzwony z obydwu cerkwi, które podczas okupacji przechowywano w ukryciu. Już od 1945 r. do opuszczonych wsi zaczęli napływać polscy osadnicy rekrutujący spośród mieszkańców okolic Piwnicznej, Szczawy i Kamienicy. Druga fala wysiedleń, będąca wynikiem przeprowadzonej w 1947 r. akcji „Wisła”, zagarnęła pozostałą część ludności łemkowskiej z obu nadpopradzkich wsi. W związku z zaistniałą sytuacją w 1951 r. w Miliku ustanowione zostało probostwo rzymskokatolickie na Milik i Andrzejówkę.

Szczawnik po raz pierwszy pojawił się w źródłach pod rokiem 1391. Pierwotnie nową osadę lokowano na tzw. prawie niemieckim. Pierwszymi jej mieszkańcami byli zapewne Polacy. Informację o tym fakcie podaje Jan Długosz w „Liber Beneficiorum”. W 1516 r. z inicjatywy biskupa Jana Konarskiego (1447-1525) Waśko Wołoch dokonuje ponownej lokacji wsi na tzw. prawie wołoskim. W związku z faktem, że wcześniejsza lokacja napotkała trudności osadnikom przyznano 20 lat wolnizny. Jan Markowic, nowy sołtys, otrzymał 2 łany, na których kmiecie mieli odrabiać 2 dni.

Około 1624 r. powstała w Szczawniku cerkiew grekokatolicka uposażona przez biskupa krakowskiego Mikołaja Szyszkowskiego (1590-1643). W wewnętrznej strukturze biskupiego

klucza muszyńskiego ważną rolę odgrywał sołtys Szczawnika, pełniący funkcję porucznika piechoty w muszyńskich siłach zbrojnych. Jeden z nich, Eliasz Szczawnicki, za zasługi wojenne został nobilitowany na wniosek biskupa M. Szyszkowskiego.

Ludność Szczawnika zajmowała się głównie rolnictwem i pasterstwem oraz kamieniarstwem. W wiosce funkcjonowały: tartak, młyn i olejarnia. W czasach austriackiej władzy wzniesiono (zapewne) w 1841 r. nową cerkiew p.w. św. Demetriusza.

W okresie międzywojennym w Szczawniku mieszkało ok. 120 rodzin łemkowskich, 1 cygańska (kował), 1 żydowska i 1 polska (młynarz). Większość Łemków była wyznania greckokatolickiego. Po II wojnie światowej część rodzin łemkowskich uwierzywszy sowieckiej propagandzie wyjechała dobrowolnie do ZSRR. W czasie akcji „Wisła” w 1947 r. wysiedlono na ziemie zachodnie pozostałe rodziny rusińskie. Ich gospodarstwa zajęli Polacy z okolic Łącka, Kamienicy i Piwnicznej. W okresie tzw. eksperymentu sądeckiego (1958) wzrosło zainteresowanie szczawnickimi wodami mineralnymi i walorami turystycznymi miejscowości.

W dniu 4 lutego 1580 r. Iwan Markowicz, szczawnicki sołtys, otrzymał przywilej lokacyjny wsi Złockie. Sołtys na swoich 2 łanach mógł osadzić zagrodników. Kmiecie mieli odrabiać 2 dni w roku, 3 dzień z dobrej woli. Językoznawcy w oparciu o przekazy Jana Długosza twierdzą, że nazwa wsi pochodzi od złota, którego poszukiwał w tych okolicach w XIV w. starosta sądecki Piotr Wydźga, a na początku XVI stulecia ludzie upoważnieni przez biskupów krakowskich.

Pierwszą cerkiew wzniesiono na wschodnim stoku powyżej budynku dawnej szkoły. Później na pamiątkę umieszczono w tym miejscu drewniany krzyż. Cerkiew p.w. św. Demetriusza, pełniącą obecnie funkcję kościoła rzymskokatolickiego p.w. Najświętszej Maryi Panny, wzniesiono w latach 1867-1872.

W dwudziestoleciu międzywojennym we wsi znajdowało się 162 domów oraz kuźnia, tartak, cegielnia i dwa młyny (przed I wojną światową był jeszcze trzeci). Oprócz Łemków w Złockiem mieszkali Żydzi, Polacy i Cyganie. Wieś wówczas nie zaliczała się do najzamożniejszych. Dochodziło również do konfliktów pomiędzy mieszkańcami, a proboszczem²².

²² W latach 30. XX w. silnie oddziaływała na mieszkańców ukraińska propaganda, której szczególnym krzewicielem był miejscowy ksiądz Kaczmar. Kilku Łemków uległo jego wpływowi decydując się na uczczenie pamięci pobratymców powieszonych przez Ukraińców we Lwowie. W tej intencji wykonano drewniany krzyż, który miał zostać poświęcony i ustawiony na lokalnym cmentarzu. Krzyż był niesiony przez 12 osób. Przybyła młodzież

Prawie cała ludność Łemkowska opuściła Złockie w 1945 r. w związku z silną akcją propagandową. W miejscowości pozostało 12 rodzin, w tym 3 cygańskie. W opuszczonych gospodarstwach osadzono Polaków z okolic Starego Sącza, Łącka i Maszkowic. W 1947 r. wysiedlono pozostałych mieszkańców pochodzenia rusińskiego. Pozostały jedynie rodziny mieszane. W tym czasie nadal napływali nowi osadnicy (z okolic Limanowej). Zasadlono połowę gospodarstw. Opuszczone domy przejmowała gmina. Wójt decydował o rozbiórce budynków i zajmował się handlem mienia połemkowskiego. W 1969 r. wieś przyłączono do Muszyny i wówczas nastąpił rozwój Złockiego jako wsi uzdrowiskowej. Wtedy też powstał największy kompleks sanatoryjno – wczasowy regionu.

Pierwsza wzmianka o Leluchowie pojawia się pod rokiem 1529. Wówczas czynsz płacony biskupom krakowskim wynosił 1 grzywnę i 22 grosze. Z 1575 r. pochodzi ordynacji biskupa krakowskiego Franciszka Krasieńskiego (1525-1577) dla klucza muszyńskiego, wedle której osadnicy i ich następcy z przyległych wsi Miastko, Muszynka, Krynica, Powroźnik, Leluchów, Szczawnik i Andrzejówka winni odpracowywać z własnym bydłem 2 dni w roku na folwarku zamkowym w Muszynie.

W dniu 12 lutego 1583 r. biskup Piotr Myszkowski (1510-1591) odnowił sołtysowi Łukaszowi Ludkowi z Leluchowa przywilej lokacyjny, który spłonął podczas pożaru w Muszynie. Odbyło się to za poręczeniem Stanisława Krempińskiego z Kępna, starosty muszyńskiego sprawującego urząd w latach 1581-1590. Sołtys leluchowski otrzymał prawo do 2 łanów sołeckich, które posiadał, oraz młyna, piły trackiej, karczmy, folusza i stępy. Został również zwolniony od danin, jeśli chowa stado liczące do 200 owiec. Kmiecie mieli odrabiać u niego 2 dni pańszczyzny w roku.

W 1597 r. doszło do konfliktu mieszkańców Muszyny z sołtysami okolicznych wsi klucza muszyńskiego, w tym również Leluchowa. Sołtysów pozwano o warzenie piwa, palenie gorzałki i sprzedawanie w miejscowych karczmach obcego alkoholu na szkodę interesów i wbrew przywilejom miasta Muszyny.

z kwiatami. W trakcie uroczystości ksiądz Kaczmar odmówił poświęcenia krzyża. Wówczas sprowadzono księdza z Milika, który dokończył ceremonię. Po tym zajściu doszło do konfliktu. Mieszkańcy o orientacji proukraińskiej wykopali krzyż i ukryli go na polu sołtysa. Łemkowie odnaleźli go i powrócił na swoje miejsce. Sprawowano przy nim warty. Księdzu wytoczono proces i uznano za winnego. Pomimo jego odwołań wyrok utrzymano w mocy i duchownego przeniesiono na inną parafię.

Ludność pozostałej części klucza muszyńskiego mieszkańców Leluchowa nazywała Wenhrinami.

Cerkiew p.w. św. Dymitra została wzniesiona w 1861 r. W bezpośrednim sąsiedztwie świątyni znajduje się cmentarz. Najstarsze nagrobki, które jeszcze w latach 80. XX w. istniały, pochodziły z początków XX w. Starszy cmentarz miał się znajdować w miejscu drewnianego krzyża po drugiej stronie potoku. Powyżej chowano zmarłych na cholere.

W okresie międzywojennym wieś liczyła około 80 numerów domów, 2 młyny i karczmę. Oprócz Rusinów Leluchów zamieszkiwali Polacy, Żydzi i Cyganie.

W 1940 r. utworzono placówkę wojskową i wzniesiono murowany budynek strażnicy. Po wojnie przez pewien czas mieściło się tam schronisko PTTK. Później obiekt opustoszał. Zniszczony i zaniedbany budynek rozebrano w 1990 r.

Po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej, w wyniku silnej propagandy radzieckiej wszyscy Rusini zdecydowali się na wyjazd, pozostały jedynie rodziny polskie i mieszane. Opustoszałe gospodarstwa zaczęli przejmować Polacy z okolic Limanowej, Piwnicznej, Dobrej i Łącka.

Dnia 22 grudnia 1577 r. przywilej lokacyjny Jastrzębika od biskupa Piotra Myszkowskiego (1510-1591) otrzymał Piotr Tyliszczak z Krynicy. W tym czasie również ufundowano pierwszą cerkiew i nadano ziemię na uposażenie parafii. Tereny te w nieznanych okolicznościach przeszły na własność sołtysów. Dopiero w połowie XVII w. zwrócono zagrabione mienie duchownym.

Istniejąca do dziś cerkiew grekokatolicka p.w. św. Łukasza Ewangelisty została wzniesiona w 1. poł. XIX w. obecnie pełniąc funkcję kościoła rzymskokatolickiego.

Przed wojną wieś liczyła 120 numerów domów. W Jastrzębiku mieszkali jedynie Łemkowie i jedna rodzina żydowsko-łemkowska. W miejscowości funkcjonowała szkoła z jedną izbą, służąca jako mieszkanie dla nauczyciela. Po wojnie obiekt rozbudowano.

Pierwsze wyjazdy ludności łemkowskiej miały miejsce jeszcze podczas okupacji, a ostatni zakończył się latem 1947 r. W latach 1948-50 przeprowadzono komasację wsi – na 3-4 łemkowskich działkach osadzano jednego polskiego gospodarza.

Wojkowa przywilej lokacyjny uzyskała wraz z Słotwinami i Wierchomlą Wielką od kardynała Jerzego Radziwiłła (1556-1600) 3 października 1595 r. Sołtys, Homa Powroźnicki, otrzymał 2 łany, młyn, piłę tracką, browar i karczmę. Miał osadzić 8 kmieci na 8 łanach, a na

nawsiu tylu ilu zechce. Kmiecie mieli odrabiać sołtysowi 6 dni w roku i wozić wino z Węgier. Homa i jego następcy mogli bez opłat hodować do 200 owiec.

W tym samym co lokacja czasie miała zostać uposażona pierwsza cerkiew, która według miejscowej tradycji miała spłonąć podczas konfederacji barskiej.

W okresie I wojny światowej prawie wszystkich mężczyzn powołano do austriackiego wojska. W okresie międzywojennym we wsi było około 80 numerów. Oprócz Rusinów zamieszkiwali ją Żydzi (3 rodziny), Polacy (kilka rodzin) oraz Cyganie.

Po wybuchu II wojny światowej w miejscowości został wzniesiony dla niemieckiej straży granicznej budynek koszar. Obiekt później został zagospodarowany i do lat 90. XX w. pełnił funkcję bursy studenckiej Akademii Rolniczej z Krakowa. W 1944 r. okupanci na linii Wojkowa-Muszyna przeprowadzili okopy.

Po zakończeniu działań zbrojnych w 1947 r. ludność łemkowska w ramach akcji „Wisła” opuściła miejscowość (część rodzin wyjechała już w 1940 i 1945 r.). Po tym jak wieś opustoszała osiedlono w niej Polaków z okolic Nowego Sącza.

Przywilej lokacyjny dla Dubnego został wydany przez biskupa Bernarda Maciejowskiego (1648-1608) 5 lutego 1603 r. Sołtys Michał Leluchowski mógł osadzić 6 kmieci. Nie wiadomo na jakiej powierzchni. Sam sołtys otrzymał 3 łany z dwoma zagrodnikami i 2 obszary z karczmą. Kmiecie mieli odrabiać u niego 3 dni – jeden przy orce, drugi w czasie kośby, a trzeci przy żniwach. Sołtys mógł wybudować młyn, piłę i folusz oraz posiadać do 200 owiec, od których nie musiał płacić.

Pierwsza cerkiew w Dubnem powstała w 2 poł. XVII w. Uległa ona zniszczeniu w wyniku pożaru. W jej miejscu w 1863 r. wzniesiono nową świątynię p.w. św. Michała Archanioła. Na północ od cerkwi, w odległości około 100 m, znajduje się stary cmentarz. Po wysiedleniu ludności łemkowskiej został zamknięty, a zmarłych od tego czasu grzebano w Leluchowie. Powyżej starego cmentarza chowano zmarłych na cholere.

We wsi oprócz Rusinów mieszkali Żydzi i Cyganie. Żydzi do 1918 r. prowadzili karczmy i sklepy. Później stopniowo opuszczali wieś, przenosząc się na Słowację i do Krynicy. Cyganów w 1945 r. niemieckie wojsko wyгнаło na Słowację.

4.2.3. Krajobraz kulturowy i przyrodniczy

Choć pod pojęciem krajobrazu kulturowego kryje się szereg definicji to zgodnie z zapisami art. 13 poz. 14 z dnia 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami krajobrazem kulturowym nazywamy:

„postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.”

Najogólniej można zatem przyjąć, że za krajobraz kulturowy uważa się krajobraz przekształcony przez człowieka w wyniku rozwoju cywilizacyjnego, stanowiący jednocześnie ewolucyjne następstwo krajobrazów pierwotnych – przyrodniczych, jakie istniały na Ziemi do czasów neolitu.

Krajobraz przyrodniczy obszaru miasta i gminy Muszyna jest typowo górski. Większość (ok. 67%) tego terenu stanowią góry średnie i wysokie, w znacznej mierze pokryte naturalnymi siedliskami lasów. W centrum miasta zbiegają się doliny dwóch rzek: Popradu i Muszynki, będące niezwykle malowniczym i atrakcyjnym elementem przyrody i krajobrazu. Miasto, jak i gmina, w całości znajdują się w strefie występowania bogatych złóż wód mineralnych typu szczawy, które na podstawie art. 203. ust. 1 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o prawie geologicznym i górnictwie zostały zaliczone do wód leczniczych²³.

Działanie klimatu górskiego, obecność lasów, a także zasobów leczniczych wód mineralnych (są to szczawy wodorowęglanowo-wapniowo-magnezowo-sodowe) umożliwiają prowadzenie lecznictwa uzdrowiskowego na terenie miasta i gminy Muszyna.

Art. 5. ust. 1 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych wskazuje, że:

²³ Zgodnie z zapisem art. 203 ust. 1 z ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o prawie geologicznym i górnictwie *Złoża wód leczniczych, termalnych i solanek, które na podstawie dotychczasowych przepisów zostały uznane za kopaliny, stają się kopalinami w rozumieniu ustawy.* Natomiast według Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2006 r. w sprawie złóż wód podziemnych zaliczonych do solanek, wód leczniczych i termalnych oraz złóż innych kopalin leczniczych, a także zaliczenia kopalin pospolitych z określonych złóż lub jednostek geologicznych do kopalin podstawowych, złoża wód leczniczych w gminie Muszyna znajdują się w następujących miejscowościach: Andrzejówka, Jastrzębik, Leluchów, Milik, Muszyna, Powroźnik, Szczawnik, Złockie oraz Żegiestów.

Lecznictwo uzdrowiskowe jest prowadzone przy wykorzystaniu urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego, takich jak:

1. *pijalnie uzdrowiskowe;*
2. *tężnie;*
3. *parki;*
4. *ścieżki ruchowe*
5. *urządzone odcinki wybrzeża;*
6. *lecznicze i rehabilitacyjne baseny uzdrowiskowe;*
7. *urządzone podziemne wyrobiska górnicze.*

Z wymienionych w powyżej cytowanej ustawie urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego, na obszarze Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna, występują ogólnodostępne pijalnie wód mineralnych oraz sezonowe punkty czerpalne, z których korzystanie jest bezpłatne. Wśród obiektów zasługujących na uwagę należy wymienić:

- **źródła – źródła wody mineralnej:**
 - Źródło „Graniczne”, ul. Grunwaldzka, Muszyna;
 - Źródło „Iwona”, Jastrzębik (pomnik przyrody);
 - Źródło „Kazimierz”, Milik (pomnik przyrody);
 - Źródło „Maryja”, ul Kościelna 62, Muszyna;
 - Źródło „Oddech Diabła”, Złockie;
 - Źródło „Na Mokradłach”, Złockie;
 - Źródło „U Jawora”, Złockie;
 - Źródło Andrzejówka, Andrzejówka
 - Źródło św. Anny, Żegiestów, przy kościele św. Anny.
- **źródła w ośrodkach:**
 - ACTIVA, Złockie 78;
 - GEOVITA, Złockie 80;
 - WIARUS, Złockie 79;
 - WIKTOR CECHINI, Żegiestów 24.
- **pijalnie wody mineralnej:**
 - Pijalnia „Cechini”, ul. Zazamcze 23, Muszyna;

- Pijalnia „Antoni”, Aleja Zdrojowa, Muszyna;
- Pijalnia „Milusia”, ul. Piłsudskiego 23, Muszyna;
- Pijalnia w Ratuszu, Rynek 34, Muszyna;
- Pijalnia sezonowa „Józef”, ul. Zazamcze, Muszyna;
- Pijalnia sezonowa „Anna”, ul. Jasna, Muszyna;
- Pijalnia sezonowa „Grunwald”, ul. Grunwaldzka, Muszyna;
- Pijalnia sezonowa „Wapienne”, ul. Leśna, Muszyna;
- Pijalnia sezonowa „Marcin” Złockie;
- Pijalnia sezonowa „Jakubianka”, Powroźnik, centrum;
- Pijalnia sezonowa „Źródło za Cerkwią”, Szczawnik (pomnik przyrody);
- Pijalnia sezonowa „Źródło św. Łukasza”, Jastrzębik, centrum;
- Pijalnia sezonowa „Miliczanka”, Milik.
- Pijalnia „Zdrojowa Anna”, Żegiestów

Kolejnymi z „urządzeń” lecznictwa uzdrowiskowego są dwa parki zdrojowe występujące na terenie miasta Muszyna:

- Park Zdrojowy Baszta im. Antoniego Jurczaka – w jego obrębie znajdują się ruiny zamku, dwie pijalnie wody mineralnej, siłownie plenerowe, boisko do gier zespołowych, kamienne plansze do gry w szachy, a także wiaty wypoczynkowe.
- Park Zdrojowy „Zapopradzie” imienia Waldemara Serwińskiego - park zorganizowano jako ogród sensoryczny, tak by oddziaływał na wszystkie pięć zmysłów: węch, wzrok, dotyk, słuch i smak. Oprócz tego, na terenie parku znajdują się alejki spacerowe, ścieżki rowerowe, urządzenia do ćwiczeń na wolnym powietrzu, sztuczne stawy, altanki, ławeczki, wiata grillowa oraz wieża widokowa.

W celu ochrony zasobów naturalnych niezbędnych do prowadzenia i rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego, na obszarze uzdrowiska wydzielono następujące strefy ochronne: „A1-M”, „A2-M”, „A-Z”, „B-M”, „B-Z”, „C” obejmujące łącznie obszar 10 424,93 ha²⁴.

Obszar Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna dzięki gęsto zalesionym zboczom charakteryzuje się łagodnym, górskim klimatem o średniej aktywności biologicznej. Doceniając

²⁴ Informacje dotyczące stref ochrony uzdrowiskowej pochodzą z Planu Rozwoju Uzdrowiska Muszyna na lata 2016-2023 (załącznik do Uchwały Nr XLVII.551.2018 wydany przez Radę Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna z dnia 27 marca 2018 r.).

warunki naturalne, a jednocześnie zabiegając, aby nie ulegały one degradacji zaczęto obejmować je ochroną prawną. W tym celu na terenie gminy są tworzone rezerваты i pomniki przyrody. Należy również podkreślić, że zarówno Muszyna, jak i okoliczne wsie, znajdują się na terenie Popradzkiego Parku Krajobrazowego. Art. 16, ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody wskazuje, że park krajobrazowy:

„obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.”

Popradzki Park Krajobrazowy został powołany uchwałą Wojewódzkiej Rady Narodowej w Nowym Sączu z dnia 11 września 1987 r. Położony jest w centralnej części powiatu nowosądeckiego i zajmuje obszar 53 419,30 ha (otulina Parku stanowi 25 062,51 ha)²⁵.

Natomiast na terenie Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna znajdują się trzy rezerваты:

- Las lipowy Obrożyska jako rezerwat leśny powstał w 1919 r. Zajmuje powierzchnię 100,38 ha. Przedmiotem ochrony jest grąd lipowy z lipą drobnolistną oraz modrzewiem polskim.
- Hajnik jako rezerwat leśny powstał w 1974 r. Zajmuje powierzchnię 19,90 ha. Przedmiotem ochrony jest fragment jodłowej Puszczy Karpackiej.
- Żebracze jako rezerwat leśny powstał w 1995 r. Zajmuje powierzchnię 44,67 ha. Przedmiotem ochrony jest zespół buczyny karpackiej o zróżnicowanym składzie gatunkowym.

Art. 40, ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody wskazuje, że pomnikami przyrody są:

„pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyśka, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie.”

²⁵ Informacje pochodzą z Uchwały nr XLIII/605/21 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 30 sierpnia 2021 roku w sprawie zmiany Uchwały XLII/640/17 Sejmiku Województwa Małopolskiego w sprawie Popradzkiego Parku Krajobrazowego, ogłoszony 9 września 2021 r., Kraków.

Na terenie Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna znajdują się następujące pomniki przyrody:

- Mofeta im. prof. Henryka Świdzińskiego w Złockiem (4 listopada 2024 roku, Miasto i Gmina Uzdrowska Muszyna wystąpiła do Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krakowie²⁶ o zajęcie stanowiska w sprawie wydania decyzji ustalającej lokalizację inwestycji celu publicznego p.n. „Rewitalizacja mofety im. prof. Henryka Świdzińskiego” na działce ewidencyjnej nr 69 położonej w Jastrzębiku;
- Staw Czarna Młaka w Powroźniku;
- Źródło „Iwona” w Jastrzębiku;
- Źródło i ujęcie wody „Za Cerkwią” w Szczawniku;
- Uroczysko Szczawnik;
- Lipa drobnolistna;
- Grupa lip;
- Aleja lipowa.

Na terenie gminy znajdują się miejsca mające charakter przyrodniczy, lecz stanowiące przede wszystkim obiekt turystyczny²⁷. Są to ogrody tworzące „Park Zdrojowy Zapropradzie imienia Waldemara Serwińskiego” w skład których wchodzi:

I. Ogrody Magiczne:

1) Ogrody Sensoryczne zlokalizowane przy Alei Zdrojowej w Muszynie. Ogrody te przystosowane są do celów terapeutycznych i edukacyjnych, gdyż oddziałują na wszystkie pięć zmysłów: węch, wzrok, dotyk, słuch i smak. Oprócz pełnienia funkcji poznawczej, pomagają w budowaniu więzi interpersonalnych. Podzielono je na strefy:

a) Zdrowia

²⁶ Wystąpienie ponowne.

²⁷ UCHWAŁA NR XV.169.2025 RADY MIASTA I GMINY UZDROWSKOWEJ MUSZYNA z dnia 29 maja 2025 r. w sprawie uznania terenu za park gminny.

- b) Zapachu
 - c) Dźwięku
 - d) Zapachu i dotyku
 - e) Smaku
 - f) Wzroku
- 2) Ogród Baśni i Legend
 - 3) Ogród Afrodyty
 - 4) Pawilon Muzyczny
 - 5) Wieża widokowa
 - 6) Ogród leśny
 - 7) Brama skalna
 - 8) Wiata ogniskowa

II. Ogrody tematyczne:

- 1) Ogród grecki
- 2) Ogród Miłości
- 3) Ogród francuski
- 4) Ogród antyczny
- 5) Ogród nowoczesny
- 6) Ogród „Cztery pory roku”
- 7) Ogród skalny
- 8) Ogrody Żywe – Królestwo Zwierząt
- 9) Ogród chiński
- 10) Pijalnia Wody Antoni
- 11) Tężnia
- 12) Toaleta publiczna płatna

Kolejnymi obiektami są:

- Ogrody Biblijne zlokalizowane przy ul. Kościelnej 64 w Muszynie. Ogrody poprzez kompozycję roślin, krajobrazu i instalacji architektonicznych w wyrazisty sposób przekazują artystyczną wizję Słowa Bożego. Ukazują sceny zawarte w Starym i Nowym Testamencie. Przebywający w nich turyści mogą zapoznać się z roślinnością Palestyny, Izraela, a także suchym i surowym krajobrazem pustyni, jaki towarzyszył ludziom za czasów Chrystusa. Muszyńskie Ogrody Biblijne podzielono na pięć stref tematycznych – Ogród Historii Zbawienia, Ogród Krajobrazów Biblijnych, Winnica Pańska i Nauka Proroków, Dziecięcy Ogród Biblijny oraz Ogród Zakochanych.
- Promenada spacerowa w Żegiestowie. Deptak biegnie z boczem góry. Rozlokowane są przy nim altany wypoczynkowe, w których można się zatrzymać i delektować pięknym krajobrazem, jak i kojącym śpiewem ptaków.
- Park Kultury i Dawnego Rzemiosła zlokalizowany przy ul. Kity i Krzywej. W jego skład wchodzi: Dwór Starostów Muszyńskich, dawny zajazd (obecnie siedziba Muzeum Państwa Muszyńskiego w Muszynie), Dom Garncarza oraz ogród wzorowany na ogrodzie opisanym w dokumencie z czasów dawnego Państwa Muszyńskiego.

Celem podwyższenia walorów turystycznych gminy wykorzystane zostały również jej naturalne warunki przyrodnicze. Na terenie Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna znajdują się łącznie 34 szlaki w tym: 16 pieszych, 10 rowerowych, 5 przyrodniczych, 2 narciarskie oraz 1 chatkowy.

Szlaki piesze to:

- Muszyna – granica państwa (początek szlaku – Muszyna; koniec szlaku – Muszyna Niżny Koniec; długość trasy – 3,1 km; kolor – niebieski);

- Mrokowce – Muszyna (początek szlaku – Mrokowce; koniec szlaku – Muszyna rynek; długość trasy – 22,7 km, kolor – zielony);
- Muszyna – Muszynka (długość trasy – 21,8 km; kolor – żółty);
- Muszyna – Szczawnik (długość trasy 4,9 km; kolor – żółty);
- Muszyna – Mochnaczka Niżna (długość trasy 22,4 km; kolor – zielony);
- Szczawnik – Muszyna – Złockie – (długość trasy: 4,5 km; kolor – żółty);
- Szczawnik – Jaworzynka (długość trasy – 4,5 km; kolor – żółty);
- Żegiestów - Bacówka PTTK nad Wierchomlą (długość trasy – 11,6 km; kolor – niebieski);
- Żegiestów - Pusta Wielka (długość trasy – 6,6 km; kolor – żółty);
- Żegiestów - Pusta Wielka (długość trasy – 7,5 km; kolor – czarny);
- szczyt Pustej – Żegiestów (długość trasy – 7,7 km; kolor – czarny);
- Powroźnik – Leluchów (długość trasy – 11,2 km; kolor – niebieski);
- Powroźnik – Staw Czarna Młaka (długość trasy – 1,6 km; kolor – czarno-biały);
- Krynica – Powroźnik (początek szlaku – Krynica, deptak 2; koniec szlaku – Powroźnik, długość trasy – 10,5 km; kolor – niebieski);
- Bukowa – Szczawnik (długość trasy – 6 km; kolor – czarny);
- Czarne Graby – Krynica Zdrój (długość trasy – 14,1; kolor – niebieski)

Szlaki rowerowe to:

- Rowerowy Szlak Wód Mineralnych w Gminie Muszyna (przebieg trasy – Żegiestów, Milik, Szczawnik, Złockie, Jastrzębik, Muszyna; długość trasy – ok. 33 km; kolor – czerwony);
- Karpacki Szlak Rowerowy – odcinek Leluchów – Wierchomla (przebieg trasy – Leluchów, Muszyna, Żegiestów Zdrój, Wierchomla Wielka; długość trasy – 29,9 km; kolor – czerwony);
- Karpacki Szlak Rowerowy – odcinek Żegiestów – Nowy Sącz (długość trasy - 41,9 km; kolor – czerwony);
- Turystyczna Pętla Muszyńska (przebieg trasy – Muszyna, Leluchów, Dubne, Wojkowa, Powroźnik, Muszyna; długość trasy – ok. 30 km; kolor – czerwony);
- Pętla Rowerowa „Wokół Kotylniczego Wierchu” – (przebieg trasy – Szczawnik, Bacówka pod Wierchomlą, przez Jasińczyk; długość trasy – 13,3 km; kolor – niebieski);
- Pętla Rowerowa „Wokół Kotylniczego Wierchu” – odcinek Szczawnik – Bacówka nad Wierchomlą, przez Żebracze (długość trasy – 6,4 km; kolor – niebieski);
- Rowerowy Szlak Przyrodniczo-Kulturowy (przebieg trasy – Lipany, Kamenica, Minčol, Čirč, Leluchów, Muszyna; długość trasy – ok. 33,26 km; oznakowanie – tablice informacyjne z numeracją od 1 do 13);
- Transgraniczny Szlak Rowerowy (przebieg trasy – Muszyna, Powroźnik, Tylicz, Krynica-Zdrój, Izby, Brunary, Uście Gorlickie, Gładyszów, Radocyna, Długie; długość trasy – ok. 71 km; kolor – niebieski);
- AquaVelo (przebieg trasy – Bardejovské Kúpele, Bardejov, Krynica-Zdrój, Muszyna, Piwniczna-Zdrój, Szczawnica, Vyšné Ružbachy, Starú Ľubovňu, Ľubovnianske Kúpele; długość trasy – ok. 230 km; kolor – żółty w Polsce, żółto-niebieski na Słowacji);
- EuroVelo 11 (przebieg trasy na terenie Gminy - Muszyna, Milik, Andrzejówka Ługi), długość 7,7 km kolor niebieski.

Szlaki przyrodnicze to:

- Szlak do Smoczej Jamy pod Wierchem Zabrzem (długość trasy – 838 m; kolor – pomarańczowy)
- Staw Czarna Młaka (długość trasy – 1,6 km; kolor – czarno-biały);
- Żegiestów Palenica – Rezerwat „Żebracze” (długość trasy 10,4 km; kolor – czerwono-biały);
- ścieżka ornitologiczna Żegiestów Łopata Polska ścieżka rozpoczyna się przy Sanatorium Wiktor (długość ścieżki 2,1 km, czas przejścia ok. 40 min.);
- ścieżka przyrodnicza w Rezerwacie Las Lipowy Obrożyska wejście od ul. Lipowej w Muszynie (długość ścieżki dydaktycznej 4,2 km, czas przejścia: ok. 3 godzin).

Szlaki narciarskie to:

- Jaworzyna – Żegiestów (długość trasy – 12, 6 km; kolor – niebieski z pomarańczową obwódką);
- Jaworzyna – Złockie (długość trasy – 7,8 km; kolor - zielony z pomarańczową obwódką);

Szlak chatkowy to:

Muszyna – baza namiotowa – Muszyna Złockie (długość trasy – 3 km; kolor – żółty).

5. Zabytki

Artykuł 3 pkt. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podaje definicję zabytku, który należy rozumieć jako:

nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

5.1. Zabytki ruchome

Ochronie i opiece zgodnie z zapisami art. 6, ust. 2 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – podlegają także zabytki ruchome, będące w szczególności:

dzielami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami, numizmatami, pamiątkami historycznymi, wytworami techniki, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne.

Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są również, nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna, takie jak: detal architektoniczny, dekoracja architektoniczna (polichromie, sztukaterie), a nawet elementy tzw. małej architektury (obiekty o charakterze czysto dekoracyjnym).

Jednym z najbardziej interesujących zabytków z tej grupy, jakie można podziwiać na terenie gminy jest wielkoformatowa ikona *Sąd Ostateczny* autorstwa Pawłentego Radymskiego znajdująca się w cerkwi św. Jakuba Młodszego Apostoła w Powroźniku.

Nr		A B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V W X Y Z										
1. Określenie zabytku IKONA ŚW. JAKUBA MNIEJSZEGO		2. materiał, technika DESKA, TEMPERA NA GRUNCIE KREDOWYM		11. POWROŻNIK miejscowość NOWY SĄCZ powiat								
3. styl BAROKOWY	4. czas powst. ok. 1623	5. autor, szkoła, warsztat ZAPĘWNE AWLENTYJ RADYŃSKI SZKOŁA RUSKA	6. wymiary wys. szer. gł. 116 x 88	7. ilość -	gromada KRAKOWSKIE województwo							
8. historia ZAPĘWNE PIERWOTNIE IKONA WCHODZIŁA W SKŁAD IKONOSTASU, JAKO IKONA GŁÓWNA		12. miejsce przechowywania D. CERKIEW P. W. Ś. JAKUBA, DR. KOSICZAKA		13. właściciel, jego adres PARAFIA RZYM. KAT. WM								
		9. opis przedmiotu, sygn. napisy DZIAŁAJĄCA POSTAĆ ŚW. JAKUBA MNIEJSZEGO, UMIESZCZONA FRONTALNIE, NA WS. IKONY. W LEWEJ RĘCE TRZYMA EWANGELIĘ, PRAWĄ PODNOJI W GEŚCIE BŁOGOSŁAWIENSTWA. PO BOKACH OBRAZU 6 SCENY Z EPIZODAMI Z ŻYCIA ŚWIĘTEGO. GÓRA ZŁOTE TĘCZO Z GRAWEROWANYM RYSUNKIEM ROŚLINNYM. W DOLE TĘCZO MAŁO WANEZ, OZDOBIONE BUDYMI ORNAMENTEM WĄCI ROŚLINNEJ; KWIA TĘCZO. PONIŻEJ RAMY GÓRNEJ NAPIS STARORUSKI CYRYLIĆ: AP. JAKUB BRAT PAŃA. OBRAZ TRAKTOWANY PEŁSKO I GRAFICZNIE WEWNĘTRZNY RY SUNEK FADOK I KONTORE ZYCZAKOWATE UKŁADAJĄ SIĘ W SKOMPLIKOWANE KSZTAŁTY WYRAZAJĄCE SIŁNY RUCH. SKALA BARWA: SUKNIA BRĄZOWO-CZERWONA, PEŁSKO ZIELOWIA KO-NIEBIEJSKI; ROŚNINNY WALORZ ŚWIATŁA BIAŁE, TWARZ CIEMNA OCHRA. TĘCZO MALOWANE ZIEŁONE, RAMA ZŁOCONA. W SCENACH DOŁNYCH BRUBNE PŁANKI BARWNE WIEJ SIĘ SKALI. IKONA WYKAZUJE BLIŹKIE ANALOGIE ZE SCENĄ SĄDU OSTA TĘCZNEGO Z TEJŻE CERKWI, DATOWANA I SYGNOWANA; POCHOZI ZAPĘWNE > TEJ JANEJ RĘK.		14. udostępnienie UDOSTĘPNIONY		15. data i nr rejestru NR 82 26 VI 1961, LKL E-NK-101/9/61						
10. źródła i bibliografia KAT. ZAB. POW. NOWOSĄDECKI, J. 321		17. ikonografia i negatywy fotograficzne ARCH. WOJ. KONSERWATORA ZABYTKÓW		16. akta ARCH. WOJ. KOSZ. ZAB.								

Jedn. FWH Olsztyn, Zam. Nr 2215/S.
Olszt. Z. Graf. Lz. 1464 (30/300) kart. 5 kl. 15.2. 62.

Ryc. 1. Karta rejestru zabytków ruchomych. Źródło: archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Nowym Sączu

Na górze ikony aniołowie zwijają niebieski firmament, co stanowi symbol końca świata. Najbardziej wyrazistą postacią przedstawienia jest Chrystus siedzący na tęczycy – symbol przymierza Boga z ludźmi. Jego biała szata oznacza zmartwychwstanie i zbawienie. Potęga Zbawiciela została wyrażona poprzez ukazanie go w madorli, czyli promienistym kręgu unoszonym przez czterech aniołów. Po obu stronach Chrystusa znajduje się rozbudowana Deesis, w skład której wchodzi znajdująca się po prawej stronie Zbawiciela Maryja, a po lewej Jan Chrzciciel oraz aniołowie. Poniżej ukazani zostali apostołowie. W centralnej części ikony znajduje się tron przygotowany dla Sędziego świata z krzyżem (symbolem męki Chrystusa) oraz księgą otwartą na wersecie: „Pójdźcie, błogosławieni u Ojca mego” (Mt 25, 34). Przy tronie klęczą Adam i Ewa. Spod tronu wystaje ręka trzymająca wagę, na której są ważne dobre i złe uczynki. Gdy waga przechyli się na lewo (z pozycji Chrystusa) dusza idzie do piekła, a gdy na prawo, św. Piotr prowadzi ją do raju. Lewej szalki czepiają się diabły próbując przechylić ją na swoją stronę. Porządku jednak strzeże św. Michał Archanioł, który strąca je włócznią. Z otchłani

wyłania się biały wąż grzechu z supłami, na których znajdują się wypisane występki człowieka. Przy każdym z nich zatrzymuje się anioł niosący duszę w postaci małego dziecka i diabeł przedstawiający listę grzechów. Po przeanalizowaniu uczynków człowieka trafią one na wagę sprawiedliwości, która zdecyduje czy dusza zostanie zbawiona czy potępiona. Poniżej apostołów, po prawej stronie Chrystusa stoją święci w oczekiwaniu na św. Piotra, a po lewej grzesznicy, którym Mojżesz jedną ręką wskazuje Dekalog, a drugą Sędziego świata.

**ZABYTKI RUCHOME WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA
MAŁOPOLSKIEGO ²⁸**

Miejscowość	Miejsce przechowywania przedmiotu	Nr rejestru	Rodzaj zabytku
Andrzejówka	kościół pw. NMP Wniebowziętej, dawna cerkiew pw. Bogarodzicy	B-196/M	wyposażenie kościoła
Andrzejówka	kościół pw. NMP Wniebowziętej, dawna cerkiew pw. Bogarodzicy	B-411	ikona " Zaśnięcie Bogurodzicy"
Andrzejówka	kościół pw. NMP Wniebowziętej, dawna cerkiew pw. Bogarodzicy	B-751-43	wyposażenie kościoła
Dubne	kościół filialny pw. św. Michała Archanioła	B-288/M	ołtarz główny oraz wyposażenie kościoła
Jastrzębik	kościół filialny - dawna cerkiew pw. św. Łukasza	B-759-54	wyposażenie kościoła
Leluchów	kościół filialny pw. św. Dymitra	B-762-62	ołtarz główny oraz wyposażenie kościoła
Leluchów	kościół pw. Boskiego Macierzyństwa NMP, dawna cerkiew pw. św. Dymitra	B-49	wyposażenie kościoła
Milik	kościół parafialny - dawna cerkiew pw. ŚŚ. Kosmy i Damiana	B-766-35	ikonostas oraz wyposażenie kościoła
Milik	kościół parafialny - dawna cerkiew pw. ŚŚ. Kosmy i Damiana	B-198/M	ołtarz główny oraz wyposażenie kościoła
Muszyna	kościół parafialny pw. św. Józefa	B-526/M	wyposażenie kościoła
Muszyna	kościół parafialny pw. św. Józefa	B-783-68	ołtarz główny oraz wyposażenie kościoła
Powroźnik	kościół parafialny - dawna cerkiew pw. św. Jakuba Mł. Apostoła	B-103-87	ołtarz główny oraz wyposażenie kościoła
Powroźnik	kościół parafialny - dawna cerkiew pw. św. Jakuba Mł. Apostoła	B-454/M	wyposażenie kościoła
Powroźnik	kapliczka	B-147	figura św. Jana Nepomucena
Szczawnik	kościół filialny pw. św. Dymitra	B-774	ołtarz główny oraz wyposażenie kościoła
Wojkowa	kościół filialny - dawna cerkiew pw. ŚŚ. Kosmy i Damiana	B-128	ikonostas oraz wyposażenie kościoła
Wojkowa	kościół filialny - dawna cerkiew pw. ŚŚ. Kosmy i Damiana	B-492/M	wyposażenie kościoła
Złockie	kościół parafialny - dawna cerkiew pw. św. Dymitra	B-754-119	ikonostas oraz wyposażenie kościoła
Żegiestów	kościół parafialny - dawna cerkiew pw. św. Michała Archanioła	B-752	wyposażenie kościoła

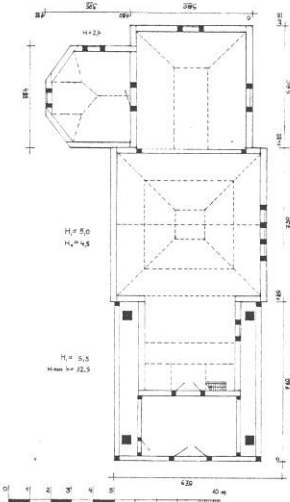

²⁸ Spis na podstawie decyzji udostępnionych w nowosądeckiej delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie

5.2. Zabytki nieruchome

W przypadku zabytków nieruchomych (art. 3 pkt 2) Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w nawiązaniu do art. 3 pkt. 1 dodaje, że jest to *nieruchomość, jej część lub zespoły nieruchomości, o których mowa w pkt 1*. W związku z tym za zabytek nieruchomy można uznać m.in. budynki albo innego rodzaju budowle i konstrukcje trwale powiązane z gruntem tudzież parki, układy urbanistyczne, zespoły budowlane, krajobrazy kulturowe, cmentarze czy inne miejsca warte upamiętnienia. Zabytki nieruchome stanowią niezwykle ważną część krajobrazu kulturowego Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna. **Łącznie, w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków (122 obiekty) oraz rejestrze zabytków nieruchomych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (41 obiektów), znajdują się 163 obiekty.** W obu zbiorach licznie występują obiekty sakralne w postaci cerkwi, kościołów, kapliczek i krzyży przydrożnych. Do sfery sakralnej należy również zaliczyć zabytkowe cmentarze. Drugą kategorię stanowią budynki mieszkalne, trzecią budynki pełniące funkcje gospodarcze i usługowe, czwartą natomiast obiekty o pierwotnie militarnym charakterze (zamek i grodzisko).

Wartość kulturowa zabytków znajdujących się w gminie została zauważona i doceniona na forum międzynarodowym. Cerkiew w Powroźniku wpisano na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (Przyjęta na 37 sesji Komitetu w 2013 r., nr 37 COM 8B.37). Świątynię uwzględniono wśród 16 wybranych cerkwi, z których osiem znajduje się na terytorium Polski, a drugie tyle na Ukrainie²⁹.

²⁹ Są to: cerkiew św. Paraskiewy w Radrużu, cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu, cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku, cerkiew św. Michała Archanioła w Turzańsku (Podkarpacie) i cerkiew św. Jakuba Młodszego Apostoła w Powroźniku, cerkiew Opieki Bogurodzicy w Owczarach, cerkiew św. Paraskiewy w Kwiatoniu, cerkiew św. Michała Archanioła w Brunarach Wyżnych (Małopolska) i osiem na Ukrainie (cerkiew Zesłania Ducha Świętego w Potyliczu, cerkiew św. Dymitra w Matkowie, cerkiew Świętej Trójcy w Żółkwi, cerkiew św. Jerzego w Drohobyczu (obwód lwowski), cerkiew Św. Ducha w Rohatyniu i cerkiew Narodzenia Theotokos w Werbiążu Niżnym (obwód iwanofrankowski), cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego w Jasinie i cerkiew św. Michała w Użoku (obwód zakarpacki).

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTKÓW ARCHYTEKTURY I BUDOWNICTWA		A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	T	U	V	X	Y	Z	Nr		
1. Obiekt CERKIEW GRECKO-KATOLICKA P.W. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA (MŁODSZEGO, BRATA PAN-SKIEGO); OB. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY RZYM. – KAT. P.W. ŚW. JAKUBA MŁODSZEGO		2. Czas powstania 1600/1607/1778-1780/1813		3. Miejscowość POWROŹNIK																								
11. Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja						4. Adres 33-370 Powroźnik 50 nr hipoteczny dz. ew. 431																						
						5. Przynależność administracyjna województwo małopolskie gmina Muszyna																						
				6. Poprzednie nazwy miejscowości Powroźnikowa (od 1577); nazwa obecna od 1629 także (tem) Poworoznik																								
				7. Przynależność administracyjna przed 1 VI 1975 województwo krakowskie powiat Nowy Sącz																								
		8. Właściciel i jego adres Parafia Rzym.-kat. w Powroźniku 33-370 Muszyna Powroźnik 50 diecezja tarnowska																										
		9. Użytkownik i jego adres j.w.																										
		10. Rejestr zabytków A-46 z 26.06.1961 /rej. krakowski/ Nr A-102 /rej. nowosądecki/ stary rejestr 82 z 8.03.1930																										

Ryc. 2. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. Źródło: archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Nowym Sączu

Sakralne zabytki gminy w postaci cerkwi w Andrzejówce, Dubnem, Jastrzębiku, Leluchowie, Miliku, Powroźniku, Szczawniku, Wojkowej oraz Złockiem, a także zabytkowy układ urbanistyczny wraz z zabudową mieszczańską Muszyny wpisujące się w malowniczy pejzaż województwa małopolskiego zostały uwzględnione i wpisane na Szlak Architektury Drewnianej w Małopolsce liczący przeszło 1500 km oraz obejmujący 252 różnorodnych obiektów.

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA
MAŁOPOLSKIEGO³⁰**

MIJSCOWOŚĆ	OBIEKT według decyzji	NUMER REJESTRU - KSIĘGI	NUMER DECYZJI	NUMER DZIAŁKI	DECYZJA Z DNIA
Andrzejówka	„Dawna Cerkiew p. w. Uśpienia Bogarodzicy – obecnie kościół filialny”	Ks. A. 764	-	-	5.09.1964
Dubne	„Dawna cerkiew p. w. Św. Michała Archanioła, obecnie kościół filialny	Ks. A. 13	-	-	5.09.1964
Jastrzębik	„Dawna cerkiew p. w. Św. Łukasza, obecnie kościół filialny”	Ks. A. 24	-	-	5.09.1964
Leluchów	„Dawna cerkiew p. w. Św. Dymitra, obecnie kościół filialny”	Ks. A. 63	-	-	5.09.1964
Milik	„Dawna cerkiew p. w. ŚŚ Kosmy i Damiana, obecnie kościół parafialny”	Ks. A. 74	766/74	-	5.09.1964
Muszyna	„Ruiny zamku”	Ks. A. 286	86/80	-	28.01.1980
Muszyna	„Zabudowany zespół urbanistyczny miasta Muszyny”	Ks. A. 333	133	-	18.03.1983
Muszyna	„XIX – wieczny budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 75”	Ks. A. 334	134	989	18.03.1983
Muszyna	„Budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 54”	Ks. A. 335	135	1011	18.03.1983
Muszyna	„Budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 46”	Ks. A. 336	136	1007	18.03.1983
Muszyna	„Budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 59”	Ks. A. 337	137	981	18.03.1983
Muszyna	„XIX – wieczny budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 41”	Ks. A. 338	138	973	22.03.1983
Muszyna	„XIX – wieczny budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 57”	Ks. A. 339	139	980	22.03.1983
Muszyna	„Budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 51”	Ks. A. 341	141	978	22.03.1983
Muszyna	„XIX – wieczny budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 61”	Ks. A. 342	142	982	22.03.1983
Muszyna	„XIX – wieczny budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 55”	Ks. A. 343	-	979	22.03.1983
Muszyna	„XIX – wieczny budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 49”	Ks. A. 344	144	977	22.03.1983
Muszyna	„XIX – wieczny budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej	Ks. A. 345	145	954	22.03.1983

³⁰ Informacje pochodzą z Wykazu obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa małopolskiego z uwzględnieniem podziału na powiaty i gminy, stan na lipiec 2021 r.

	7"				
Muszyna	„Dom przy ul Świerczewskiego – obecnie ul. Piłsudskiego”	Ks. A. 582	382/88	511/5 zm. 577/6	21.11.1988
Muszyna	„Kapliczka Św. Jana Nepomucena (Rynek)”	Ks. A. 620	420/91	865	6.04.1991
Muszyna	„Kapliczka Św. Floriana (Rynek)”	Ks. A. 621	421/91	864	6.04.1991
Muszyna	„Kapliczka przy ul. Grunwaldzkiej” zmiana decyzji „Kapliczka murowana położona na działce ew. 1971/4 przy ul. Grunwaldzkiej w Muszynie”	Ks. A. 622 Ks. A 1401/M	422/91 -	1971/1 1971/1	6.04.1991 31.01.2014
Muszyna	„Kapliczka przy ul. Piłsudskiego”	Ks. A. 623	423/ 91	615/1 zm. 628/14	5.04.1991
Muszyna	Zespół kościoła paraf. p.w. św. Józefa wraz z dzwonnica, ogrodzeniem, kaplicą i figura św. Jana Nepomucena	Ks. A. 81	783/81	1044	25.02.1965
Muszyna	„Stara plebania przy Kościele Św. Józefa w Muszynie przy ul. Kościelnej 64”	Ks. A. 733	733/94	1043	23.02.1994
Muszyna	Dawny dwór Pułaskich przy ul. Kity 16	Ks. A. 80	790/80	740/9	01.10.1965
Muszyna	„Kordegarda w dawnym zespole dworskim Starostów Muszyńskich, obecnie budynek mieszkalny przy ul. Kity 24”	Ks. A. 734	534/94	795/4	24.02.1994
Muszyna	„Kaplica cmentarna rodziny Krynickich zlokalizowana na cmentarzu parafialnym przy ul. Grunwaldzkiej 1”	Ks. A. 735	535/94	1067/2	28.02.1994
Muszyna	„Kapliczka p. w. Św. Floriana przy ul. Kościuszki 110”	Ks. A. 736	536/94	3524/1	1.03.1994
Muszyna	„Cmentarz wojskowy nr 345 z okresu I Wojny Światowej”	Ks. A. 707	507/94	1067/2	5.05.1994
Muszyna	Leśniczówka Majerz, zabudowania gospodarcze oraz dziedziniec, ul. Zielona	Ks. A. 79	789/79	29/6	01.10.1965
Powroźnik	Dawna cerkiew p.w. św. Jakuba Młodsze Apostoła, ob.. Kościół paraf. Pod tym samym wezwaniem	Ks. A. 103 zmiana na Ks. A. 1213/M z dnia 29.06.2010r.	V-WK -101/9/61	431	26.06.1961
Szczawnik	„Kapliczka NBNP”	Ks. A. 737	537/94	234	2.03.1994
Szczawnik	„Dawna cerkiew p. w. Św. Dymitra, obecnie kościół filialny”	Ks. A. 109	-	-	5.09.1964
Wojkowa	„Dawna Cerkiew p. w. ŚŚ Kosmy i Damiana – obecnie Kościół filialny”	Ks. A. 128	-	-	28.12.1961
Złockie	„Dawna cerkiew p. w. Św. Dymitra – obecnie Kościół prawosławny”	Ks. A. 143	-	-	5.09.1964
Żegiestów Zdrój	„Pensjonat uzdrowiskowy	Ks. A. 690	490	680, 677	22.12.1992

	„Warszawianka”				
Żegiestów Zdrój	„Budynek sanatorium Wiktor”	A – 1237/M	-	744	20.12.2010
Żegiestów Zdrój	„Murowany kościół parafialny pw. św. Anny (d. Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła)”	A – 1243/M	-	305	29.04.2011
Żegiestów Zdrój	„Budynek d. pensjonatu Świątowid”	A – 1245/M	-	585	08.06.2011
Żegiestów Zdrój	„Budynek Domu Zdrojowego”	A – 1367/M	-	580/5	14.08.2013

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO WOJEWÓDZKIEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW WRAZ Z
ZABYTKAMI NIERUCHOMYMI WYZNACZONYMI PRZEZ BURMISTRZA MIASTA I GMINY
UZDROWISKOWEJ MUSZYNA W POROZUMIENIU Z WOJEWÓDZKIM KONSERWATOREM
ZABYTKÓW**

	<u>Miejscowość</u>	<u>Obiekt/ Rodzaj zabytku</u>	<u>Czas powstania</u>	<u>Budowa</u>	<u>Ulica</u>	<u>Nr bud.</u>	<u>Nr działki</u>	<u>Nr obrębu</u>
1	Andrzejówka	Kapliczka	XX w.	Murowana	-	-	364/18	0001
2	Andrzejówka	Kapliczka	XIX/XX w.	Murowana	-	-	215/2	0001
3	Jastrzębik	Kapliczka i krzyż	XIX w.	Kamienna	-	-	270/6	0003
4	Jastrzębik	Kapliczka i krzyż	XIX w.	kamienna	-	-	198/12	0003
5	Jastrzębik	Kapliczka na planie koła	1 poł. XIX w.	Murowana	-	-	66/2	0003
6	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Drewniany	Grunwaldzka	64	1086	0001
7	Muszyna	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	Drewniany	Grunwaldzka	66	1089/1	0001
8	Muszyna	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	Drewniany	Grunwaldzka	68	1092	0001
9	Muszyna	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	Drewniany	Grunwaldzka	70	1094	0001
10	Muszyna	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	Drewniany	Grunwaldzka	72	1096	0001
11	Muszyna	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	Drewniany	Grunwaldzka	74	1098	0001
12	Muszyna	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	Drewniany	Grunwaldzka	80	1104/1	0001
13	Muszyna	Budynek mieszkalny	1 poł. XX w.	Drewniany	Grunwaldzka	86	1107	0001
14	Muszyna	Budynek sądu	1 ćw. XX w.	Murowany	Kity	18	797/2	0001
15	Muszyna	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	Drewniany	Kity	21	607/2	0001
16	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	3	953/1	0001
17	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany	Kościelna	4	868/1	0001
18	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Murowany	Kościelna	5	955	0001
19	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	6	869/1	0001

20	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	8	870/1	0001
21	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	11	957/2	0001
22	Muszyna	Budynek mieszkalny	1875 r.	Drewniany	Kościelna	12	875	0001
23	Muszyna	Budynek mieszkalny	1877 r.	Drewniany	Kościelna	14	876, 877/1	0001
24	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Drewniany	Kościelna	23	963/2	0001
25	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	27	965/2	0001
26	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	28	997/3	0001
27	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	32	1000/1	0001
28	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	36	1002/1	0001
29	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	39	972/2	0001
30	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	40	1004/4	0001
31	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Drewniany	Kościelna	42	1005/1	0001
32	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	43	974/2	0001
33	Muszyna	Budynek mieszkalny	XX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	50	1009/1	0001
34	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Drewniany	Kościelna	52	1010/1	0001
35	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	56	1012/4	0001
36	Muszyna	Dworek, budynek plebanii	XIX w.	Murowany	Kościelna	62	1043/1	0001
37	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Drewniany	Kościelna	63	984	0001
38	Muszyna	Budynek mieszkalny	XX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	67	982/3	0001
39	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Drewniany	Kościelna	69	985/2	0001

40	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	71	986/2	0001
41	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Murowany	Kościelna	73	988	0001
42	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	83	994/2	0001
43	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościelna	85	995/4	0001
44	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Drewniany	Kościuszki	10	3472/1	0001
45	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Kościuszki	11	3454/1	0001
46	Muszyna	Budynek mieszkalny	1 poł. XX w.	Murowany i drewniany	Ogrodowa	7	897/4	0001
47	Muszyna	Budynek mieszkalny	poł. XX w.	Drewniany	Ogrodowa	9	926/1, 926/2 926/3 926/4	0001
48	Muszyna	Budynek mieszkalny	XX w.	Murowany i drewniany	Ogrodowa	123	554	0001
49	Muszyna	Budynek mieszkalny	XX w.	Drewniany	Ogrodowa	147	438	0001
50	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Drewniany	Piłsudskiego	3	900	0001
51	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Drewniany	Piłsudskiego	5	899	0001
52	Muszyna	Budynek mieszkalny	XX w.	Drewniany	Piłsudskiego	22	837	0001
53	Muszyna	Budynek mieszkalny	XX w.	Drewniany	Piłsudskiego	50	600	0001
54	Muszyna	Budynek mieszkalny	XX w.	Murowany	Piłsudskiego	56	598/1	0001
55	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Drewniany	Piłsudskiego	86	583/4	0001
56	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Drewniany	Piłsudskiego	122	339/1	0001
57	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX w.	Murowany i drewniany	Rynek	11	915	0001
58	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Murowany	Rynek	15	831	0001
59	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Murowany	Rynek	17	826/2	0001

60	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Murowany	Rynek	21	820/2	0001
61	Muszyna	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	Murowany	Rynek	23	817	0001
62	Muszyna	Budynek Urzędu Miasta i Gminy Muszyna	-	Murowany	Rynek	31	860, 861	0001
63	Muszyna	Kapliczka z figurą	XX w.	-	Zazamcze	-	1132/2	0001
64	Muszyna	Cmentarz Żydowski	XIX w.	-	-	-	3804/1	0001
65	Powroźnik	Budynek mieszkalny	ok. 1900 r.	Drewniany	-	83	551/6	0006
66	Powroźnik	Budynek mieszkalny	ok. 1920 r.	Drewniany	-	63		0006
67	Powroźnik	Budynek mieszkalny	XX w.	Drewniany	-	70	486	0006
68	Powroźnik	Willa "Maciejówka"	XX w.	Drewniany	-	59	469/1	0006
69	Powroźnik	Krzyż z daszkiem	XX w.	Drewniany	-	121	468/1	0006
70	Powroźnik	Krzyż z daszkiem	XX w.	Drewniany	-	72	492/1	0006
71	Powroźnik	Krzyż przydrożny		Murowany	-	-	15	0006
72	Szczawnik	Kapliczka	XIX/XX w.	Murowana	-	-	416/2	0007
73	Szczawnik	Kapliczka	XIX w.	Murowana	-	-	148/1	0007
74	Szczawnik	Cmentarz grekokatolicki	XIX w.	-	-	-	246	0007
75	Wojkowa	Kapliczka wraz z wyposażeniem na które składa się rzeźba Matki Boskiej (przełom XVIII i XIX w.) oraz ikony: Świętej Rodziny oraz Świętego Mikołaja (przełom XVIII i XIX w.)	Przełom XVIII. I XIX w.	Murowana	-	-	99/2	0008
76	Wojkowa	Spichlerz	2 poł XIX w.	Drewniany	-	obok budynku 5	30/5	0008

77	Wojkowa	Spichlerz	1898 r.	Drewniany	-	obok budyn ku 9	74/5	0008
78	Wojkowa	Krzyż przydrożny	1919 r.	Murowany	-	-	5/1	0008
79	Złockie	Willa	XX w.	Drewniany	-	59	293	0009
80	Złockie	Podpiwniczony spichlerz połemkowski	XIX w.	Murowany i drewniany	-	44	54/2	0009
81	Żegiestów	Kościół św. Kingi	XX w.	Murowany	-		581	0010
82	Żegiestów	Kapliczka	XX w.	Murowana	-	Obok budyn ku nr 111	163/9	0010
83	Żegiestów	Kapliczka z krzyżem	XX w.	Murowana z metalowym krzyżem	-	Obok budyn ku nr 107	134/9	0010
84	Żegiestów	Kapliczka z krzyżem	pocz. XX w.	Murowana z metalowym krzyżem	-	Na rozstaj u dróg Paleni ca – Rusin ówka	155	0010
85	Żegiestów	Budynek dworca PKP	XX w.	Murowany	-	-	408/4	0010
86	Żegiestów	Budynek dworca PKP Żegiestów Zdrój	XX w.	Murowany i drewniany	-	-	552/4, 552/5	0010
87	Żegiestów	Budynek sanatorium „Żorlina”	Lata 1921- 1925	Murowany	-	-	505/2	0010
88	Żegiestów	Budynek mieszkalny "Żegotka"	1921 -25 r.	Murowany	-	17	580/5	0010
89	Żegiestów	DW "Księżówka"	Lata 30-te XX w.	Murowany	-	25	746	0010
90	Żegiestów	Willa „Grażyna”	Lata 20-te XX w.	Drewniana	-	32	446	0010
91	Żegiestów	Willa „Zosieńka”	Lata 30 – te XX w.	murowany	-	35	409/1	0010
92	Żegiestów	Willa „Zacisze”	1928 r.	drewniany	-	8	393	0010
93	Żegiestów	Willa „Ruczaj”	Lata 20 i 30 – te XX w.	murowany i drewniany	-	-	502	0010

94	Żegiestów	Willa „Beskid”	Około 1929 r.	Murowany i drewniany	-	2	384	0010
95	Żegiestów	Willa „Bagatela”	pocz. XX w	Drewniana	-	14	398	0010
96	Żegiestów	Budynek przedszkola	Lata 1910-1920	Drewniany	-	55	485	0010
97	Żegiestów	Willa „Halina”	1934 r.	Drewniana	-	33	450/1	0010
98	Żegiestów	Willa "Orlątko"	1936 r.	Drewniany	-	9	578	0010
99	Żegiestów	Sanatorium MON - "Żorlina", budynek II	pocz. XX w.	Drewniany	-	49	505/2	0010
100	Żegiestów	Łazienki mineralne	l. 20-30 -te XX w.	Murowany	-	11	580/4	0010
101	Żegiestów	Budynek mieszkalny	1907 r.	Drewniany	-	114	143/2	0010
102	Żegiestów	Spichlerz	XX w.	Drewniany	-	105	122/3	0010
103	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Około 1920 r.	Murowany i drewniany	-	105	122/3	0010
104	Żegiestów	Budynek mieszkalny oraz spichlerz	Lata 1900-1960	Drewniany	-	104	121	0010
105	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Około 1909 r.	Drewniany	-	100	115/5	0010
106	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Lata 1910-21	Drewniany	-	93	99	0010
107	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Lata 1910-20	Drewniany	-	92	97	0010
108	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Lata 1910-20	Drewniany	-	85	78/3	0010
109	Żegiestów	Budynek gospodarczy	4 ćw. XIX w.	Drewniany	-	obok 84	74/5	0010
110	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Lata 1910-20	Drewniany	-	84	74/5	0010
111	Żegiestów	Budynek mieszkalny	1955 r.	Drewniany	-	71	298/1	0010
112	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Lata 1910-20	Drewniany	-	58	486/8	0010
113	Żegiestów	Willa „Malutka”	1929 r.	Murowana	-	23	555	0010
114	Żegiestów	Budynek mieszkalny - d. szkoła	l. 20-te XX w.	Drewniany	-	49	474/1	0010

115	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Lata 20 i 30 - te XX w.	Drewniany	-	45	471/3	0010
116	Żegiestów	Budynek mieszkalny	Lata 1910-1920	Drewniany	-	39	466/4	0010
117	Żegiestów	Ruiny Cerkwi	XVIII w.	Murowane	-	-	98	0010
118	Żegiestów	Stary Cmentarz Łemkowski	XIX w.	-	-	-	93	0010
119	Muszyna	Figura Matki Boskiej	1929/1930	Kamienna	Aleja Zdrojowa		241/3	0001
120	Muszyna	Willa „Zosia”	ok. 1900 r.	Murowano-drewniana	ul. Piłsudskiego	114	573/5 i 573/6	0001
121	Muszyna	Mur otaczający cmentarz w Muszynie przy ul. Grunwaldzkiej	XVIII w.	Kamienny	ul. Grunwaldzka	-	1067/21067/1	0001
122	Szczawnik	Kapliczka św. Huberta	1931 r.	Kamienna	-	-	61/43	0007

5.3. Zabytki archeologiczne

Zabytek archeologiczny, jak zapisano w art. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jest to:

zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Pierwsze ślady ludzi, którzy zamieszkiwali te tereny, pochodzą ze stanowisk archeologicznych z epoki kamienia. Na ich podstawie nie można określić jednoznacznie kim byli pierwsi osadnicy, bezspornym natomiast jest fakt, że późniejsze powstanie i rozwój Muszyny związane było z popradzkim szlakiem handlowym. Najstarszym znanym zabytkiem (35 do 30 tys. lat temu) jest znaleziony w Miliku oryniacki przekłuwacz radiolarytowy³¹. Osadnictwo oryniackie miało bez wątpienia powiązania z terenami zakarpaccimi o czym świadczą znaleziska wykonane z wschodniosłowackiego radiolarytu i obsydianu znajdowane na stanowiskach polskich oraz południowopolskie surowce kamienne występujące na obszarze Moraw i Słowacji³².

Ponowna kolonizacja obszaru Niżu miała miejsce między 12 tys. a 10 tys. lat temu. Z okresu tego pochodzi mikrolityczny, dwukątowy liściak z krzemienia czekoladowego znaleziony w Żegiestowie i zaklasyfikowany do kultury świderskiej³³. W okolicach Żegiestowa znaleziono także ślady osadnictwa neolitycznego.

³¹ K. Tunia, Archeologiczne zdjęcie terenu polskiej części dorzecza Popradu, „Acta Archeologica Carpathica”, XVII 1977, s. 183-206. Stanowisko Milik B.

³² J. K. Kozłowski, Antropogeneza i okres paleolitu, [w:] Wielka Historia Polski, t. 1..., s. 75 -76 oraz J. K. Kozłowski, A. Manecki, J. Rydlewski, P. Valde -Nowak, J. Wzak, Mineralogico -geochemical characteristic of radiolarities used in the Stone Age in Poland and in Slovakia, „Acta Archeologica Carpathica”, XXI 1981, s. 171 - 210 i J. Rydlewski, P. Valde-Nowak, Zarys historii osadnictwa epoki kamienia Karpat Zachodnich (Z problematyki epoki kamienia Karpat), „Wierchy” 1983, s. 205 -211.

³³ J. Rydlewski, Z badań nad kulturą świderską w północnych Karpatach, „Acta Archeologica Carpathica”, XXIX 1990, s. 5 -31, P. Valde -Nowak, Dzieje osadnictwa, [w:] Przyroda Popradzkiego Parku Krajobrazowego, pod. red. J. Staszkiwicz, Stary Sącz 2002, s. 82, 85.

Ryc. 3. Numeryczny model terenu wykonany na podstawie powietrznego skanowania laserowego (źródło www.geoportal.gov.pl). Na przedstawieniu wyraźnie widać odznaczające się ruiny zamku (podpisane jako Góra Zamkowa) oraz znajdujące się na północ od nich pozostałości po średniowiecznym grodzie

Archeologiczną ochroną konserwatorską zostały objęte ruiny zamku w Muszynie (nr rejestru: A - 86/80, decyzja nr 86/80 z dnia 28.01.1980 r.). Nastąpiło to dopiero w 1980 r., jednakże już wcześniej prowadzono na zamku badania archeologiczne. Relikty założenia obronnego znalazły się również w kręgu zainteresowań architektów.

Bardzo zróżnicowany był zakres prac prowadzonych przez poszczególnych badaczy. Badania Andrzeja Żakiego z 1963 r. polegały na realizacji dwóch jednostek badawczych w miejscach określanych przez niego jako dziedziniec wschodni i zachodni zamku oraz na znajdującym się na północny wschód od zamku grodzisku. Dziś nie ma już możliwości dokładniejszej lokalizacji miejsca tychże prac, w wyniku których badacz ustalił, iż oba te obiekty

były sobie współczesne i powstały na przełomie XIII i XIV w., a strażnica (dawniej gród) pełniła w stosunku do zamku funkcje pomocnicze.

Nieco większy zakres powierzchniowy zrealizowała w latach 1973-1974 Maria Cabalska, która rozpoznaniem archeologicznym objęła również te dwa stanowiska archeologiczne - zamek i grodzisko. Badania tego ostatniego dostarczyły kilku ciekawych obserwacji. Według badaczki centralną partię gródka stożkowatego zajmowała drewniana, piętrowa budowla mieszkalna w przekroju zbliżona do kwadratu o wymiarach 4 x 4 metra. Otoczona była ona wałem kamienno-drewniano-ziemnym. W trakcie badań pozyskano znaczną liczbę przedmiotów o wyjątkowym charakterze: elementy uzbrojenia, oporządzenia jeździeckiego, przedmioty codziennego użytku, ozdoby, okucia, monety itp., które wraz z ceramiką pozwoliły jej na ustalenie szerokich ram funkcjonowania obiektu od końca XI aż do XV wieku, kiedy to – na przełomie XV i XVI stulecia – rozpoczęto budowę zamku muszyńskiego, przy czym powstać miał on na surowym korzeniu, już po najeździe z 1474 r. Sama warownia, która zdaniem badaczki miała pełnić rolę *...w miarę wygodnej i reprezentatywnej rezydencji oraz strażnicy granicznej broniącej wstępu do Polski w ważnym przejściu bramy popradzkiej...*, powstać miała na planie regularnego, wydłużonego prostokąta podzielonego murem poprzecznym na dwie części, z których północno wschodnia zakończona być miała czworoboczną, oskarpowaną wieżą mieszczącą wejście do zamku. Z kolei w partii południowo zachodniej znajdować się miał budynek mieszkalny, do którego przylegać miał kolejna wieża. Natomiast do północnego muru warownego obwodu przybudowane być miały drewniane budynki gospodarcze.

Tak ukształtowany obraz zamku muszyńskiego funkcjonował w literaturze przedmiotu przez dłuższy czas i nie zmieniły go badania archeologiczne prowadzone w latach 90. XX w. najpierw pod kierownictwem Andrzeja Szybowicza (1991 r.), a następnie Barbary Szybowicz i Barbary Chudzińskiej (1996-1998). Ich wyniki zostały jedynie częściowo opublikowane przez tę ostatnią.

Zmianę sytuacji przyniosły dopiero prace badawcze, które w latach 2007-2010 podjęła Barbara Chudzińska. Wykonane w ich trakcie wykopy objęły niemalże całą powierzchnię wschodniej, północnej i zachodniej części zamku. Odsłonięto wówczas wschodnią, północną i zachodnią ścianę obwodową warowni wraz z przyporami, budynek „arsenału”, kuchni i sąsiadującego z nią od południa pomieszczenia, mur 6, pomieszczenia zachodniej kamienicy zamkowej oraz bruki od strony północnej. Badania te skutkowały też szeroko zakrojonymi

pracami remontowo-konserwatorskimi, w trakcie których zabezpieczono większość odsłoniętych reliktyw murów.

Duże prace badawcze przeprowadził w 2011 r. Wojciech Dudak. Wykopy o łącznej powierzchni 3,5 ara objęły praktycznie całą południową część zamku, aż do murów, które poddane zostały renowacji.

Podczas badań archeologiczno-architektonicznych, przeprowadzonych w 2013 r. przez Artura Gintera, wytyczono 9 wykopów. Ich lokalizacja pozwoliła odsłonić praktycznie wszystkie punkty węzłowe oraz odkopać i oczyścić mury na prawie całej długości. Umożliwiło to przeprowadzenie obserwacji badawczych, które po naniesieniu na nowo wykonaną inwentaryzację dały czytelny obraz przekształceń architektonicznych, jakie zaszły w obiekcie na przestrzeni średniowiecza i nowożytności.

ODZ		KARTA EWIDENCJI STANOWISKA ARCHEOLOGICZNEGO						A	T	W	P	L
1 LOKALIZACJA		2 POŁOŻENIE						X		X	X	
nazwa lokalna M. MUSZYNA "G. Zamkowa"		Polożenie w obrębie jednostek fizjograficznych STREFA NADMORSKA (NADZALFWOWA)		Polożenie z uwagi na rodzaj ekspozycji TEREN NIEEKSPONOWANY		Polożenie z uwagi na stopy i kierunek ekspozycji						
nazwa gm. GM. Muszyna		w morzu plaża mierzeja skarpa wal wydymony		TEREN EKSPONOWANY		ekspozycja b. duża → 15 m						
województwo WOJ. Nowy Sącz		DUŻE DOLINY		krańędzie, stoki ukięsle i proste sfałdowania i niestępkie cypie		ekspozycja umiarkowana 4-8 m						
nr obszaru NR OBSZARU 117-65		w wodzie terasa denna ter. nadzale- wowa terasy wzrostowe brzeg wyp- soczynny		cypie wypłtne wały i garby terenowe		ekspozycja mała 2-4 m						
nr stanowiska w miejscowości 1		MAŁE DOLINY		wzniesienia o ekspozycji określonej		ekspozycja b. mała 2 m						
nr stanowiska na obszarze		dno doliny stok doliny krańędzie doliny		TEREN OŚLONIĘTY		stopień ekspozycji w %		0-1% 1-3% 4-7% 8-15% >15%				
współrzędne x- 246 y- 57		STREFA POZA DOLINAMI		podstano stoku doliny denasacyjnej, ateki, ter. wrony		kierunek ekspozycji		N NE E ES S SW W WN				
nr inwentarza		równina ob. falisty ob. pagórkow. ob. górny		kontyki, zagłębienia bezodpływowe jaszynie		FORMA SZCZEGÓLNA		opcja				
3 DOSTĘPNOŚĆ TERENU		4 KLASYFIKACJA CHRONOLOGICZNO-KULTUROWA ZNALEZISK						5 GLEBA				
niezabudowany / zab. / zabud.		NR funkcja obiektu kultura		okres chronologiczny materiał masowy		znalaziska ujętych		plaszczysta				
las / sad / park		Gródek		XIII-XVII ?		patrz dane dodat		gliniasta				
pole orne / łąka								torfowo-bogata				
teren rolniczy: prywatny / społeczny								kamienistość				
teren przemysłowy								mała średnia duża				
określenie bliższe								określenie specjalistyczne				
6 CHARAKTERYSTYKA OBSZARU ST.		7 ZAGROŻENIE		8 WNIOSKI KONSERWATORSKIE		9 KARTĘ WYKOPALI		10 WERYFIKACJA KONSERWATORSKA				
obserwacja utrudniona / bez przeszkód		istnieje / nie istnieje		ocena uwar- kowniczej stanowiska		nazwiska data		materiały znajdujące się u:				
pole orne / zamknięte		stałe / dozwolne		mała śred. duża		X M. Szymaszkiewicz		podpis konserwatora				
nagromadzone / nierównomierne		przez ludzi / naturę		niezbędna szczegółowa inwentaryzacja		28.VIII.1984		znak Ośrodka Dokumentacji				
jednoczynny / wielo- czynny / jedno- czynny / dwu- czynny		przez użytkownika prywatnego / społecz.		niezbędna kadrowa ujednolicono-				Zabytków				
obszar - rząd wiełkości		dane dodatkowe		niezbędna interwencja administracyjna		określił chronologię		informacje o dalszych losach stanowiska:				
I ar 0,5 ha-1 ha -5 ha -15 ha -15ha				dane dodatkowe		sprawdził						
gestość występowania znalezisk												
mała średnia duża												

Ryc. 4. Karta ewidencyjna stanowiska archeologicznego. Źródło: archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Nowym Sączu

Duże znaczenie dla poznania historii i architektury Muszyny w okresie nowożytnym miały wykopaliska przeprowadzone na głównym placu miasta. Ich realizacji podjął się w 2015 roku

Artur Ginter i były one następstwem działań prowadzonych w celu rewitalizacji rynku. Wówczas to, w wyniku badań archeologiczno-architektonicznych odsłonięto, zadokumentowano i zabezpieczono relikty murów identyfikowanych jako pozostałość ratusza, a mianowicie piwnic biskupich. Pierwotnie służyły one do składowania win węgierskich i podzielone były na dwie „lokalności” przykryte zachowanymi reliktowo sklepieniami kolebkowymi. Do piwnic od strony wschodniej i zachodniej prowadziły schody z poziomu płyt rynku i prawdopodobnie w piwnicy nr 2 od strony zachodniej znajdowała się szeroka rampa umożliwiająca wtaczanie beczek z winem. Zarówno piwnica północna, jak i południowa, były doświetlone i wentylowane dwoma oknami szybowymi, przy czym w przypadku piwnicy 3 okna wykonano z użyciem cegły. Rozpoznane w obrębie piwnic warstwy użytkowe pozwalają na ustalenie czasu ich wzniesienia na I poł. XVII w. (a nawet na przełom XVI i XVII w.).

Ryc. 5. Widok z lotu ptaka na oczyszczone piwnice biskupie

Ostatecznie sztab projektowy poparty przez przedstawiciela Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Nowym Sączu podjął decyzję o rozbiórce murów i odtworzeniu ich w obrębie szczelnego betonowego budynku powielającego swoim obrysem rozebrane piwnice.

W efekcie przygotowano program postępowania konserwatorskiego, złożonego z trzech etapów: rozbiórki istniejących piwnic, przygotowania materiału budowlanego do procesu rekonstrukcji piwnic w obrębie nowej żelbetonowej konstrukcji najniższej kondygnacji oraz prac konserwatorskich.

Prace rewitalizacyjne zakończyły się w czerwcu 2021, kiedy to nowy ratusz oraz rynek zostały oddane do użytku mieszkańców i turystów.

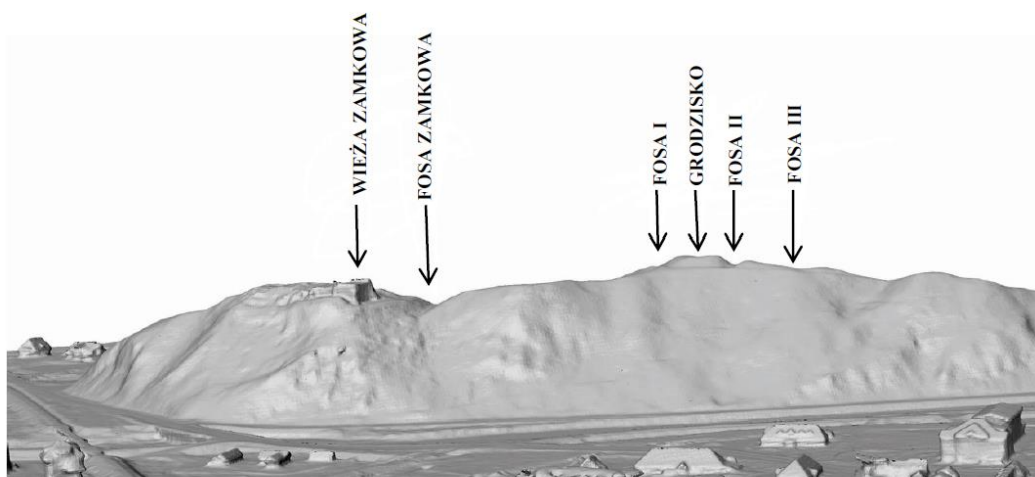

Ryc. 6. Obecny wygląd ratusza w Muszynie z widocznym wejściem do piwnic

W związku z pracami budowlanymi wykonywanymi w 2017 roku w otoczeniu tzw. Dworu Starostów położonego przy ul. Kity 17 w Muszynie, został przeprowadzony nadzór archeologiczny pod kierownictwem Artura Gintera. Jednakże pomimo rozległych prac ziemnych, niekiedy realizowanych do znacznej głębokości, nie udało się pozyskać żadnego przedmiotu o charakterze zabytkowym (nawet przy użyciu detektora metali), ani także nie natrafiono na żadne struktury murowane bądź ziemne. Być może, brak obiektów oraz zabytków archeologicznych na badanym terenie świadczy o znacznych pracach niwelacyjnych i porządkowych.

W 2018 roku, w ramach międzynarodowego projektu *Muszyna – Plaveč. Odkrywamy zapomnianą historię i kulturę polsko-słowackiego pogranicza*³⁴, Artur Ginter podjął kolejne badania archeologiczne, tym razem skupiając się na grodzisku oraz wale ziemnym znajdującym się w południowej części Muszyny, wzdłuż ulicy Zefirka.

W przypadku grodziska, przed przystąpieniem do prac ziemnych pozyskano z Państwowego Zasobu Geodezyjnego i Kartograficznego dane pomiarowe pochodzące z lotniczego skanowania laserowego. Na ich podstawie stworzono numeryczne modele terenu oraz mapy sytuacyjno-wysokościowe. Pozwoliły one zidentyfikować nieznane dotąd dwie fosy mieszczące się po północnej stronie stoku, a także drogę dojazdową do wnętrza grodu, przeciętą w poprzek fosą II.

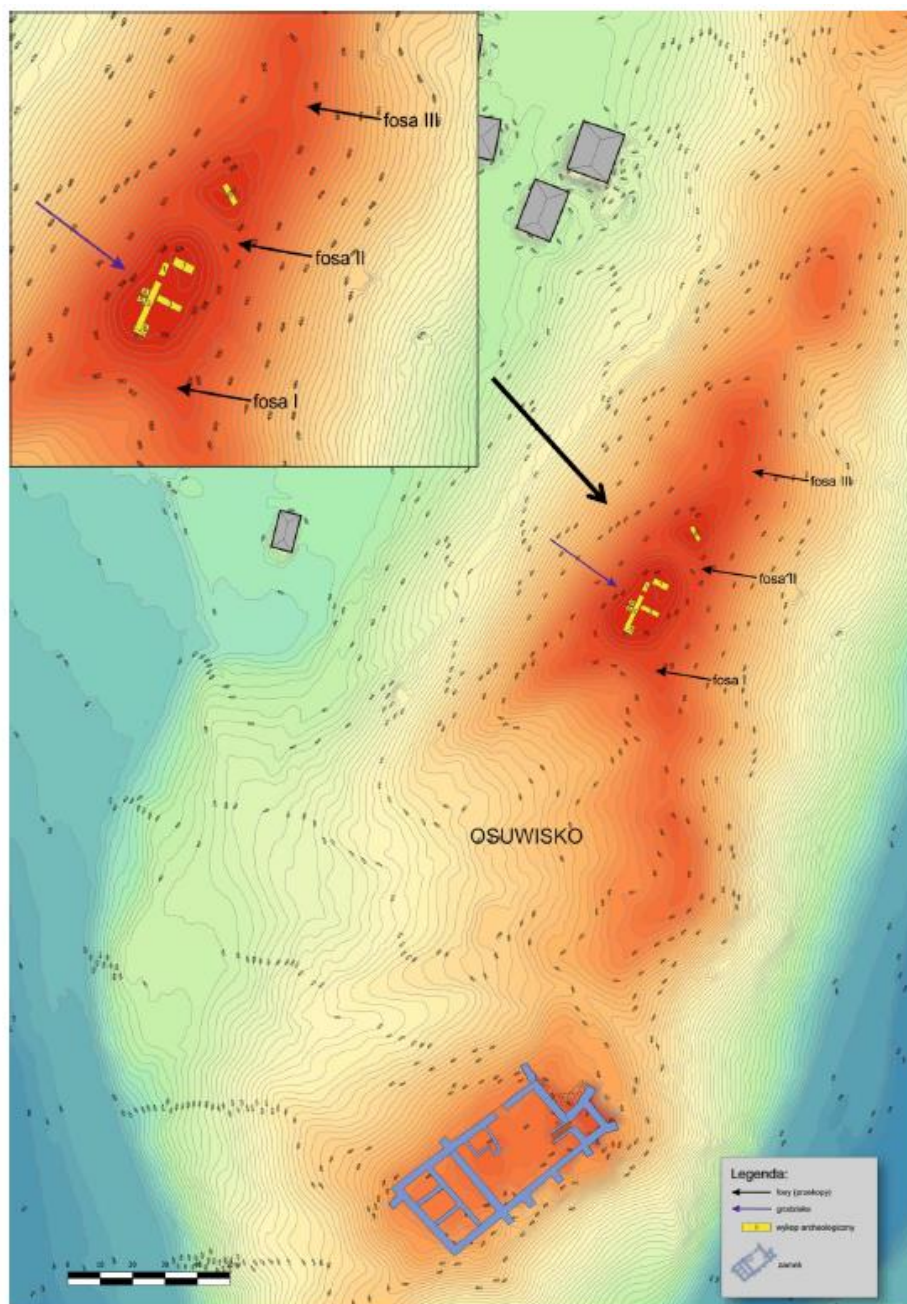
Ryc. 7. Numeryczny model terenu utworzony na podstawie danych pochodzących z lotniczego skanowania laserowego (LIDAR). Wyraźnie widać na nim pozostałości fos: zamkowej; południowej (I) oraz dwóch północnych – II-giej, szerokiej i głębokiej oraz III, węższej i słabiej rysującej się w terenie. Źródło danych: Państwowy Zasób Geodezyjny i Kartograficzny. Wyk. A. Ginter

Mając na uwadze powyższe ustalenia, wyznaczono dziewięć wykopów archeologicznych, w tym osiem na *plateau* stożka i jeden w obrębie fosy II. Dzięki przeprowadzonym badaniom

³⁴ Projekt realizowany był w latach 2018-2019, w ramach mikroprojektu *Muszyna – Plaveč: Odkrywamy zapomnianą historię i kulturę polsko-słowackiego pogranicza*, współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu „Tatry” w ramach Programu Interreg V-A Polska - Słowacja 2014 – 2020. W badaniach archeologicznych prowadzonych po stronie polskiej wzięli udział pracownicy oraz studenci archeologii Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego wspierani przez grupę etnologów. Współpraca obu zespołów zaowocowała obszerną publikacją książkową (o tej samej nazwie co projekt: *Muszyna – Plaveč. Odkrywamy zapomnianą historię i kulturę polsko-słowackiego pogranicza*), wydaną w 2019 roku pod redakcją Judyty Ginter i Artura Gintera.

udało ustalić się jak wyglądała konstrukcja obronna w zachodniej i południowej części obiektu, gdzie znajdowały się budynki mieszkalne i gospodarcze.

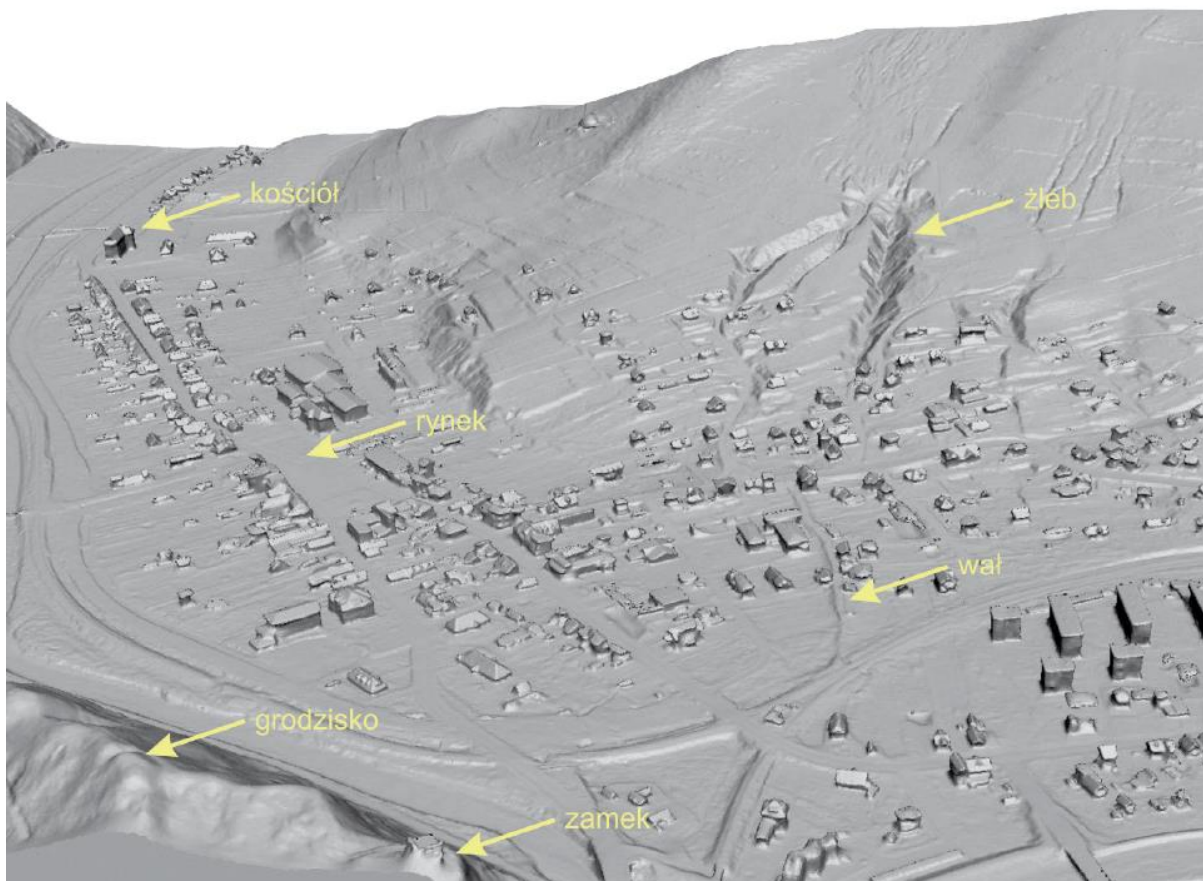
W wyniku przeprowadzonych w 2018 roku badań ustalono, iż w zachodniej części obiektu konstrukcja obronna składała się z dwóch naprzeciwlegle ułożonych do siebie ścian, wypełnionych gliną i kamieniami. Od strony południowej konstrukcja przebiegała w ten sam sposób, ale dostawiono do niej budynek wykuty częściowo w skale i częściowo wzniesiony z łamanych kamieni spojonych gliną. W środkowej i zachodniej części majdanu najprawdopodobniej mieścił się budynek mieszkalny, po którym pozostał ślad w postaci wypłaszczenia, będącego na tym samym poziomie co przejazd bramny. Z kolei brama miała około 140 cm szerokości i znajdowała się w najbardziej wysuniętej na północ części stożka. Od wschodu przylegała ona do wału kamiennieo-ziemnego podwyższonego konstrukcjami z gliny i drewna, być może analogicznymi do tych po zachodniej stronie wału.

Ryc. 8. Mapa sytuacyjno-wysokościowa zespołu osadniczego w Muszynie. Na mapie naniesiono wykopy archeologiczne zlokalizowane na grodzisku. Wyk. A. Ginter

Również w przypadku wału ziemnego, przed rozpoczęciem badań archeologicznych, skorzystano z danych pochodzących z lotniczego skanowania laserowego, wykonując na ich podstawie analizę ukształtowania terenu. Uzyskane wyniki, w połączeniu z informacjami zdobytymi od mieszkańców Muszyny oraz wiadomościami zawartymi w literaturze przedmiotu, pozwoliły ustalić trzy przypuszczalne funkcje wału – militarną, melioracyjną

i przeciwpowodziową. Aby potwierdzić słuszność jednej z nich, wykonano dwa wykopy archeologiczne zlokalizowane w zachodniej części i prostopadłe do przebiegu wału.

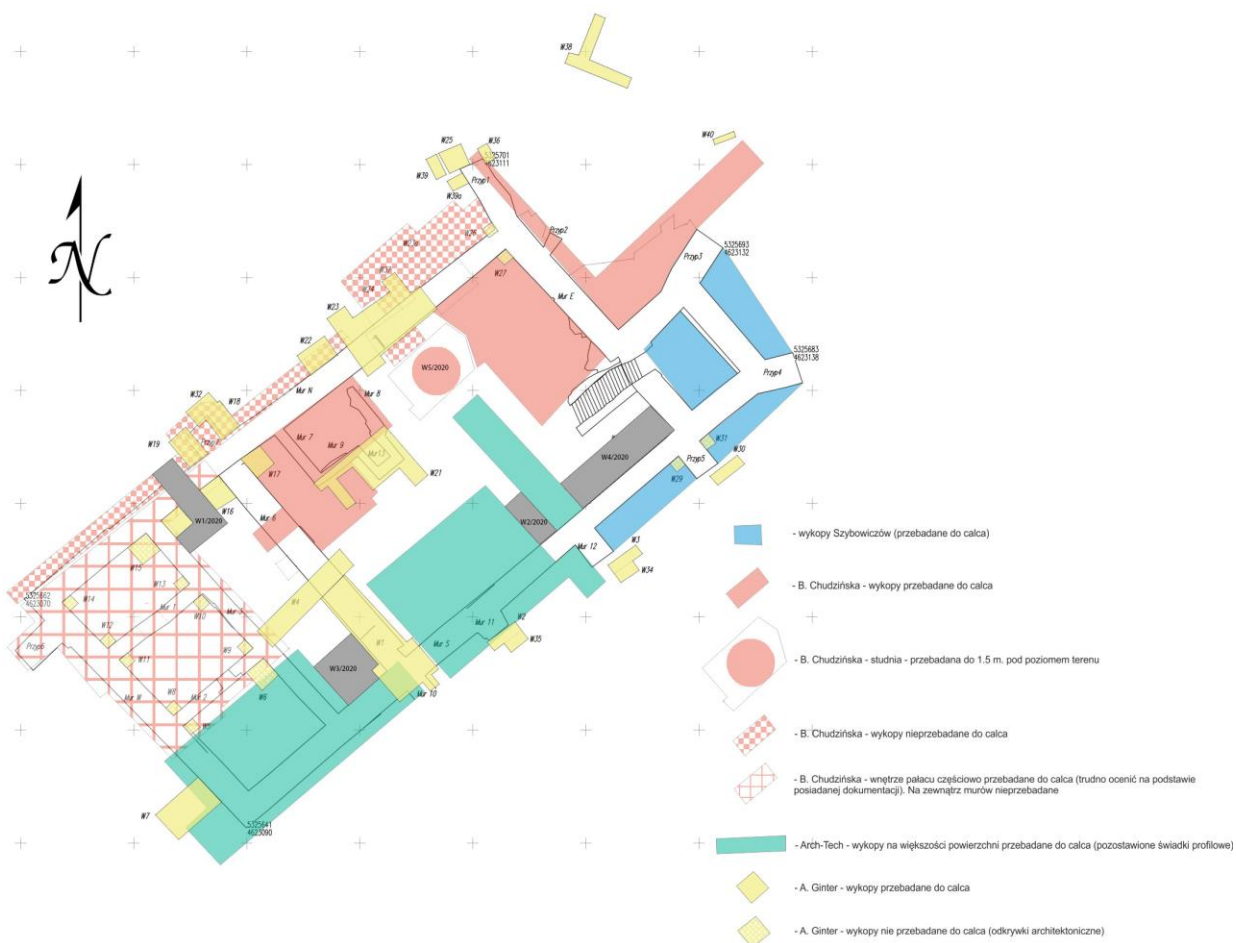
Ryc. 9. Widok miasta od strony południowo-zachodniej na podstawie danych pozyskanych z lotniczego skanowania laserowego. Źródło danych: Państwowy Zasób Geodezyjny i Kartograficzny. Wyk. A. Ginter

Poczynione w nich obserwacje bez najmniejszych wątpliwości pozwoliły przyjąć, że wał pełnił funkcje przeciwpowodziowe. Natomiast przedmioty zabytkowe, odkryte łącznie w liczbie 460 (w tym głównie ceramika naczyniowa i szkło), umożliwiły datowanie obiektu nie wcześniej niż na XIX wiek.

Ryc. 10. Ortofotomapa z naniesioną żółtym kolorem lokalizacją i numeracją wykopów badawczych.
Wyk. A. Ginter

Od września do końca listopada 2020 roku, pod kierownictwem Artura Gintera, prowadzono badania archeologiczne na muszyńskim zamku. W trakcie ich trwania, zgodnie z programem badań przedłożonym w Urzędzie Ochrony Zabytków w Krakowie, wykonano pięć wykopów badawczych, których lokalizacja związana była z realizowaną przez Urząd Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna inwestycją budowlaną.

Ryc. 11. Rzut zamku z naniesionymi wykopami z lat uprzednich oraz na szaro wykopami realizowanymi w roku 2020. Wyk. A. Ginter

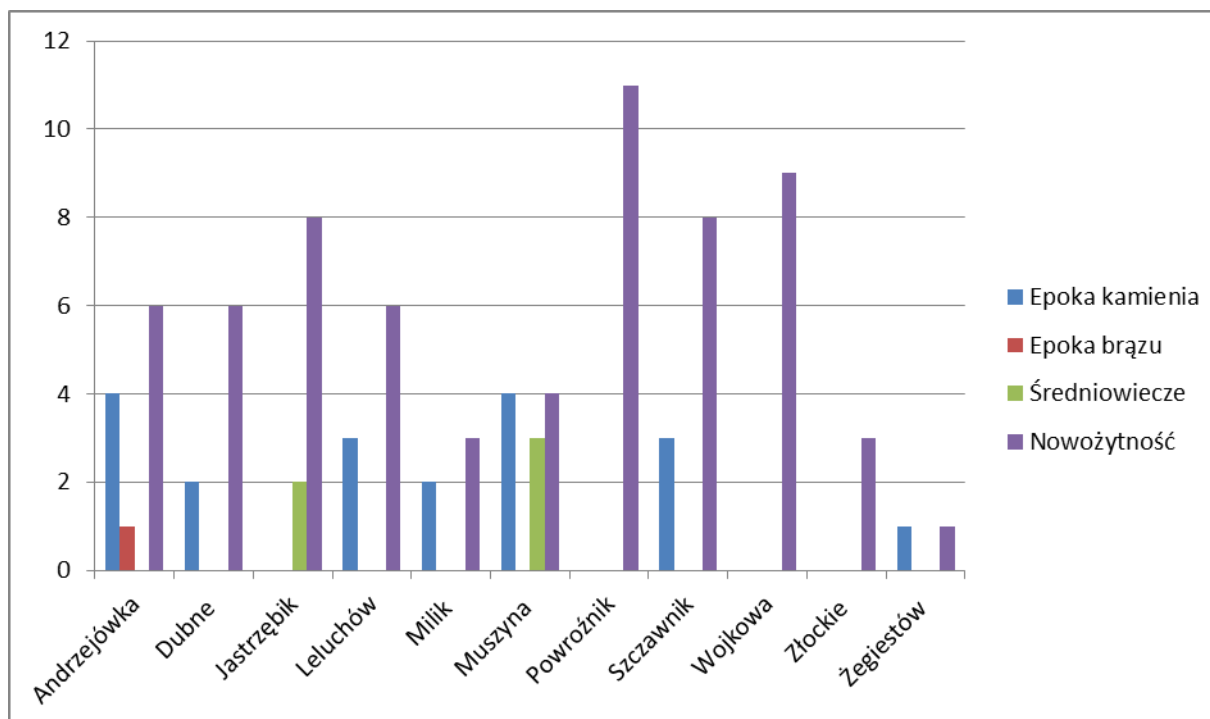
W ciągu trzymiesięcznych wykopalisk udało się całkowicie wyeksplorować trzy z pięciu wykopów: 1, 2 i 3. Końcowe prace badawcze w pozostałych dwóch wykopach, czyli w 4 i w 5 (wnętrzu cysterny zamkowej) wykonano w 2021 roku.

Badania muszyńskiego zamku okazały się obfite w ruchomy materiał zabytkowy – znaleziono liczne artefakty zarówno o charakterze masowym (kości, ceramika, gwoździe), jak i o charakterze unikatowym (groty bełtów, elementy rzędu końskiego, monety itp.). Znajdźiska te można łączyć z okresem średniowiecza, czyli z początkami funkcjonowania zamku, ale także z czasami młodszymi, tj. XIX i XX wiek.

W latach 2019-2021 w związku z szeroko zakrojonymi pracami budowlanymi realizowanymi na całej powierzchni rynku, ul. Kościelnej i wielu ulicach dochodzących wykonywane były liczne nadzory i badania archeologiczne.

W ich trakcie udało się rozpoznać reliktów nieistniejącej już północnej pierzei Rynku, odnaleźć dwie dawne studnie, odsłonić liczne nawarstwienia oraz szkielety ludzkie pochodzące z cmentarza przy nieistniejącym już dzisiaj kościele.

Łącznie na obszarze gminy zewidencjonowano 72 stanowisk archeologicznych. Na każdym z nich natrafiono na zabytki pochodzące z jednej bądź kilku epok, przy czym do wydzielenia pojedynczej fazy osadniczej wystarczyła niewielka, niekiedy licząca kilka zabytków próba. Zestawienie odkrytych stanowisk wraz z ich datowaniem przedstawia poniższy wykres.

Warto zaznaczyć w tym miejscu, iż w zbiorze tym nie ma obszaru miasta Muszyny wpisanego do rejestru zabytków nieruchomych, na którym to siłą rzeczy znajdują się zabytki archeologiczne.

Analizując powyższy wykres zwraca uwagę przede wszystkim znaczną ilość zabytków pochodzących z epoki kamienia oraz nowożytności. Wyraźny hiatus osadniczy obejmujący epokę brązu, okres wpływów rzymskich oraz wędrówek ludów a także wczesne średniowiecze, związany jest najprawdopodobniej z niedostatecznym stanem rozpoznania stanowisk archeologicznych. Wydaje się, mając na uwadze nieodtworzalny charakter dziedzictwa archeologicznego, że lukę tę należałoby w jak najszybszy sposób wypełnić, przeprowadzając systematyczne badania powierzchniowe na obszarze gminy, powiązane z analizą zdjęć lotniczych oraz wyników lotniczego skanowania laserowego (LIDAR).

Jednocześnie zwrócić należy szczególną uwagę na obecność i działania osób, przeszukujących obszar gminy z użyciem urządzeń elektronicznych (np. wykrywaczy metalu), pamiętając, iż prace takie na terenie objętym ochroną konserwatorską wymagają ważnego pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a na pozostałych obszarach zgody właściciela terenu. Brak stosownych dokumentów stanowi podstawę do wezwania na miejsce zdarzenia funkcjonariuszy policji.

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE						
Lp.	Lokalizacja	Nr obszaru	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcje obiektu	Bliższa chronologia
1	Andrzejówka	117-65	1	9	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - Okres nowożytny
2	Andrzejówka	117-65	2	10	Ślad osadnictwa	Wczesny brąz - okres nowożytny
3	Andrzejówka	117-65	3	11	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
4	Andrzejówka	117-65	4	12	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - okres nowożytny
5	Andrzejówka	117-65	5	13	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - okres nowożytny
6	Andrzejówka	117-65	6	14	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
7	Andrzejówka	117-65	7	15	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
8	Dubne	118-66	1	7	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - okres nowożytny
9	Dubne	118-66	2	8	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - okres nowożytny
10	Dubne	118-66	3	9	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
11	Dubne	118-66	4	10	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
12	Dubne	118-66	5	11	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
13	Dubne	118-66	6	12	Obiekt obronny - okopy konfederatów barskich	Okres nowożytny
14	Wojkowa	118-66	5	13	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
15	Wojkowa	118-66	6	14	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
16	Wojkowa	118-66	7	15	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny

17	Wojkowa	118-66	8	16	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
18	Wojkowa	118-66	9	17	Obiekt obronny - okopy konfederatów barskich	Okres nowożytny
19	Jastrzębik	117-66	1	5	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
20	Jastrzębik	117-66	2	6	Ślad osadnictwa	Średniowiecze - okres nowożytny
21	Jastrzębik	117-66	3	7	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
22	Jastrzębik	117-66	4	8	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
23	Jastrzębik	117-66	5	9	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
24	Jastrzębik	117-66	6	10	Ślad osadnictwa	Średniowiecze - okres nowożytny
25	Jastrzębik	117-66	7	11	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
26	Jastrzębik	117-66	8	12	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
27	Leluchów	118-66	1	1	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
28	Leluchów	118-66	2	2	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
29	Leluchów	118-66	3	3	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - Okres nowożytny
30	Leluchów	118-66	4	4	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
31	Leluchów	118-66	5	5	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - Okres nowożytny
32	Leluchów	118-66	6	6	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - Okres nowożytny
33	Milik	117-65	1	16	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
34	Milik	117-65	2	17	Ślad osadnictwa	Górny paleolit - okres nowożytny
35	Milik	117-65	3	18	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny

36	Milik	117-65	4	19	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
37	Milik	117-65	5	20	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
38	Muszyna	117-65	1	1	Zamek	XIV – XVI w.
39	Muszyna	117-65	2	2	Gródek stożkowaty	XI / XII – XV
40	Muszyna	117-65	3	3	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - okres nowożytny
41	Muszyna	117-65	4	4	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - okres nowożytny
42	Muszyna	117-65	5	5	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
43	Muszyna	117-65	6	6	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
44	Muszyna	117-65	7	7	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
45	Muszyna	117-65	8	8	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
46	Powroźnik	117-66	1	13	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
47	Powroźnik	117-66	1	14	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
48	Powroźnik	117-66	2	15	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
49	Powroźnik	117-66	3	16	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
50	Powroźnik	117-66	4	17	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
51	Powroźnik	117-66	5	18	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
52	Powroźnik	117-66	6	19	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
53	Powroźnik	117-66	7	20	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
54	Powroźnik	117-66	8	21	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
55	Powroźnik	117-66	9	22	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
56	Powroźnik	117-66	10	23	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny

57	Szczawnik	117-65	1	21	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
58	Szczawnik	117-65	2	22	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
59	Szczawnik	117-65	3	23	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia - okres nowożytny
60	Szczawnik	117-65	4	24	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
61	Szczawnik	117-65	5	25	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
62	Szczawnik	117-65	6	26	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
63	Szczawnik	117-65	7	27	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
64	Wojkowa	117-66	1	24	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
65	Wojkowa	117-66	2	25	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
66	Wojkowa	117-66	3	26	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
67	Wojkowa	117-66	4	27	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
68	Złockie	117-65	1	28	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
69	Złockie	117-65	2	29	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
70	Złockie	117-65	3	30	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny
71	Żegiestów	117-65	3	31	Ślad osadnictwa	Późny paleolit
72	Żegiestów	117-65	4	32	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny

5.4. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Jednym z najważniejszych elementów systemu ochrony i opieki nad zabytkami są muzea. W świetle Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach:

Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Obecnie na terenie Gminy Uzdrowskiej Muszyna funkcjonuje Muzeum Regionalne „Państwa Muszyńskiego” z siedzibą przy ul. Krzywej 1 w Muszynie. Jego historia sięga 1958 roku, kiedy to z inicjatywy Karola Rojny, założyciela oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Muszynie, powstało Muzeum Pamiątek Muszyny. Przez rok siedzibę muzeum stanowiły pomieszczenia zabytkowego budynku „Dworu Starostów”, a następnie placówkę przeniesiono do „Zajazdu” przy ul. Antoniego Kity 16. Obiekt ten, o XVIII-wiecznej metryce, pełniący wówczas funkcję gospody – zajazdu – wchodził w skład zespołu dworskiego znajdującego się u podnóża wzgórza zamkowego.

Początkowo patronat nad muzeum objęli Urząd Miasta oraz lokalne koło PTTK. W 1968 roku instytucję przejął Zarząd Oddziału PTTK w Krynicy. Obecnie, od 2010 roku, muzeum działa przy Miejsko-Gminnym Ośrodku Kultury w Muszynie. W tym samym roku, na skutek złego stanu technicznego budynku „Zajazdu” oraz budowy obwodnicy w jego pobliżu, zdecydowano się na przeniesienie i zrekonstruowanie obiektu w nowym miejscu. Nastąpiło to w ramach projektu *Wielofunkcyjne domy w Muszynie, Lubotinie i Dubowicy – centra rozwoju współpracy transgranicznej Gminy Muszyna i mikroregionów Minčol i Horná Torysa*. Aktualnie siedziba muzeum mieści się przy ul. Krzywej 1.

Ryc. 12. Dawny zajazd, obecnie siedziba Muzeum Regionalnego „Państwa Muszyńskiego”, przy ul. Krzywej 1 w Muszynie

W posiadaniu muzeum jest wiele tysięcy eksponatów z zakresu: etnografii, historii, sztuki, archeologii, numizmatyki. Muzealia są eksponowane w pięciu pomieszczeniach, a w przedsionku budynku mieści się informacja turystyczna. W sali nazwanej „Izbą mieszczańską” przechowywane są eksponaty związane z historią Muszyny. W drugim pomieszczeniu („Żydzi w Muszynie”) umieszczono artefakty związane z kulturą żydowską. Sala trzecia („komnata sztuki nieprofesjonalnej”) mieści prace artystów ludowych. Są to głównie rzeźby i wyroby ceramiczne. Kolejne wewnątrz („Gabinet Starosty”) poświęcono historii „Państwa Muszyńskiego” oraz sylwetkom osób związanych z miastem. W zgromadzonym zbiorze znalazły się również militaria. W ostatniej sali, nazwanej „salą Łemkowską”, zebrano przedmioty codziennego użytku charakterystyczne dla tej grupy etnicznej. W budynku znajduje się również pomieszczenie archiwalno-biurowe, w którym przechowywane są źródła archiwalne

(w tym również ikonograficzne) oraz publikacje dotyczące historii dawnego „Państwa Muszyńskiego”. Muzeum posiada także salę konferencyjno-wystawienniczą.

Muzeum wraz z Dworem Starostów oraz Domem Garncarza tworzy Park Kultury i Dawnego Rzemiosła.

W rozdziale tym należy także wspomnieć o Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu, pomimo iż mieści ono poza obszarem terytorium będącym przedmiotem naszego zainteresowania. W 1950 r. muzeum to otrzymało z Muszyny zbiór zabytków sztuki cerkiewnej pochodzących z terenów zachodniej Łemkowszczyzny. Trafiała tam między innymi niezwykle cenna ikona św. Michała Archanioła z cerkwi św. Dymitra w Szczawniku datowana na 1631 rok. Archanioł ze skrzydłami i mieczem został przedstawiony jako archistrateg w złotej zbroi nałożonej na krótki żołnierski chiton niebieskiego koloru. Na górze ikony znajduje się podpis, a po bokach archanioła kleimy – małe ikony przedstawiające wydarzenia, w których uczestniczył święty.

5.5. Dobra kultury współczesnej

Dobrami kultury współczesnej są – zgodnie z zapisami ustawowymi art. 2 pkt. 10 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym:

niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna.

Poprzez stwierdzenie *dorobek współcześnie żyjących pokoleń* należy rozumieć obiekty, które powstają do chwili obecnej. Na terenie Muszyny za dobra kultury współczesnej uznano dekoracje ceramiczne sanatorium „Muszyna” (dawniej „Żerań”) oraz „Korona” (dawny „Ursus”). Kolejne ciekawe dekoracje ceramiczne zainwentaryzowane zostały w Złockiem w sanatoriach „Geovita” (dawniej „Geofizyk”) oraz „Alpina-Sport” (dawniej „Alchemik”).

Wszystkie znalezione dekoracje wykonane zostały z kamionkowych płyt okładzinowych, wykonanych w latach 1960-1980 w Spółdzielni „Kamionka” w Łysej Górze. Cechuje je

kompozycja o niezwykle bogactwie zarówno w sferze koloru, jak i faktury oraz niekiedy imponujące wręcz rozmiary przekraczające 10 m². Na części z nich (jak np. to w sanatorium „Muszyna”) znajdują się przedstawienia ptaków i drzew, część ma charakter abstrakcyjny (sanatorium „Muszyna” oraz „Alpina-Sport”), a te zdobiące ściany w sanatorium „Korona” ukazują kosmonautów oraz demony.

Jak do tej pory tematykę tę najszerszej omówiła Bożena Kostuch (B. Kostuch, *Ceramika architektoniczna w Muszynie i Złockiem*, Almanach Muszyny 2007, s. 179-185).

5.6. Dziedzictwo niematerialne

Oprócz zabytków ruchomych i nieruchomych na dziedzictwo kulturowe składają się również niematerialne przejawy minionych epok odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom. Termin „dziedzictwo niematerialne” został opracowany przez Organizację Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO). *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Paryż, 2003 r.) była pierwszym międzynarodowym traktatem, który stworzył ramy prawne, administracyjne i finansowe, pozwalające na prowadzenie ochrony i podnoszenie rangi tego typu zabytków.

W Polsce *Konwencja* weszła w życie 16 sierpnia 2011 r. i stanowi obecnie jedyny akt prawa międzynarodowego, na którym można bazować przy tworzeniu systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w Polsce. Pod tym pojęciem w świetle wzmiankowanego dokumentu należy rozumieć:

„praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo

kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

W przypadku Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna należy przede wszystkim na pierwszy plan wysunąć dziedzictwo łemkowskiej mniejszości etnicznej. Zasięg tej grupy obejmował po północnej stronie Karpat cały Beskid Niski i Beskid Krynicki osiągając zachodnią granicę na rzece Poprad. W obrębie historycznej ziemi sądeckiej znajdowała się peryferyjna część osadnictwa górali rusińskich (ukraińskich). Była ona zlokalizowana pomiędzy Popradem, a górą Białą i określano ją mianem Łemkowszczyzny sądeckiej lub nadpopradzkiej.

Pierwotnie osadnictwo na terenach Beskidu Niskiego i Krynickiego było etnicznie polskie z niewielką domieszką żywiołu niemieckiego. Posuwało się ono na południe wzdłuż dolin rzek. Wsie zakładano na tzw. surowym korzeniu i organizowano na prawie niemieckim. W XIV w. nastąpił rozpad królewszczyzn i właśnie od tego momentu zaczęły one trafiać w ręce możnych rodów szlacheckich lub instytucji kościelnych, które samodzielnie kontynuowały akcję kolonizacyjną. Największym kompleksem dóbr stał się tzw. klucz muszyński należący do biskupów krakowskich. Najważniejsza faza kolonizacyjna w tej części Karpat zaczęła się na początku XV w. i począwszy od tego stulecia przez cały XVI w. następował proces wtórnych lokacji wszystkich starych polskich wsi oraz nowopowstałych osad na tzw. prawie wołoskim (gospodarczo ukierunkowanym na pasterstwo i rolnictwo). Pierwotnie nowe organizmy były zasiedlane głównie przez Wołochów. Z czasem coraz liczniej zaczęła uczestniczyć w tym procesie ludność rusińska.

Łemkowie jako grupa etniczna, wykształcili się w wyniku długiego procesu historycznego akumulując i asymilując różne elementy etniczne, ale również przejmując niektóre treści kulturowe, jak np. wysokogórski tryb pasterstwa, nazewnictwo pasterskie oraz liczne miejscowe nazwy geograficzne. Ukształtowana Łemkowszczyzna, należąc do ukraińskiego obszaru językowego i kulturowego, posiadała wiele własnych cech. Przede wszystkim Łemkowie od swoich sąsiadów różnili się wyznaniowo, gdyż należeli do kościoła wschodniego. Pierwotnie byli wyznania prawosławnego, a po przyjęciu postanowień unii brzeskiej z 1596 r., sukcesywnie podporządkowywali się obrządkowi grekokatolickiemu (unickiemu). Odmienność

etniczna i religijna Łemków sprawiła, że granica polsko-łemkowska była trwała, aczkolwiek nie przeszkadzało wzajemnym infiltracjom kulturowym.

Spośród ludności łemkowskiej wyróżniali się Wenhrini/Wengrini (czyli Węgrowie) z Leluchowa i Dubnego, których pozostali Łemkowie z klucza określali tym mianem. Mieszkańcy tych wiosek ubierali się w stroje różne od noszonych na Łemkowszczyźnie. Zachodziły również pewne różnice w budownictwie oraz w gwarze, która charakteryzowała się licznymi zapożyczeniami niemieckimi oraz madziarskimi. Wyjątkowo silne były ich związki z Węgrami. Do Bardejowa mieszkańcy mieli bliżej niż do Nowego czy Starego Sącza, a od węgierskich wiosek oddzielała ich tylko wąska rzeka, więc po obu stronach granicy wykształciły się wspólne zwyczaje, stroje i budownictwo. Wengrini ustawiali zabudowania gospodarstwa w czworobok, malowali ściany w białe pasy lub kropki, a framugi okien – wielokolorowo, kupowali ceramikę z Preszowa i skrzynie z Bardejowa. Kobiety Wengrinów nosiły krótkie (do kolan) spódnice z materiałów z Bardejowa z kwiecistymi wzorami, na wierzch zaś nakładały rańtuch – pelerynę w czarno-białe pasy. W gwarze znalazły się zapożyczenia z języka słowackiego, np: „a” w znaczeniu „i”, „hej” w znaczeniu „tak jest”. Zbliżenie się do Rusinów węgierskich oznaczało animozje z Łemkami (m.in. Łemkowie drwili z nieprzyzwoitych ich zdaniem kusych strojów Wengrinek).

Relikty kultury łemkowskiej, pomimo że prawie cała grupa etniczna została wysiedlona w 1947 r. w ramach akcji „Wisła” z terytorium Polski, nadal są widoczne w krajobrazie w postaci zabytków architektury, znajdujących się w prywatnych zbiorach przedmiotów, nazewnictwie, ale co najważniejsze funkcjonują we wspomnieniach najstarszych mieszkańców gminy.

Na terenie Muszyny mieszkała również ludność żydowska. Pierwsi Żydzi pojawili się tutaj najprawdopodobniej dopiero w drugiej połowie XIX wieku, a już kilkadziesiąt lat później utworzyli własny samorząd. Pod koniec XIX wieku gmina posiadała własną synagogę oraz cmentarz.

Żydzi muszyńscy zajmowali się głównie działalnością pozarolniczą: handlem, usługami oraz turystyką. W latach 30. XX wieku 30% restauracji w Muszynie było prowadzone przez Żydów, w mieście istniało kilka pensjonatów żydowskich, w tym słynna willa „Bristol”. Obiekty te, dzięki swojej renomie, przyciągały do miejscowości licznych kuracjuszy i wczasowiczów – głównie wyznania mojżeszowego. Bez wątplenia Żydzi znacznie przyczynili

do rozwoju ekonomicznego miasta oraz do podniesienia jego rangi jako miejscowość wczasowo-uzdrowiskowa, jednakże wraz z eskalacją idei nacjonalistycznych po śmierci marszałka Piłsudskiego w 1935 r., nasiliły się tendencje antysemitki.

W dniu 29.10.1940 r. starosta powiatu nowosądeckiego wydał zarządzenie, zgodnie z którym Żydzi mieszkający w miastach Krynica, Muszyna, Piwniczna oraz gminach-punktach zbiorczych Krynica, Tylicz, Muszyna i Piwniczna musieli opuścić objęty przez te gminy teren do 30 listopada 1940 r. Z końcem grudnia 1940 r. nastąpiła likwidacja skupiska żydowskiego w Muszynie. Wówczas Żydzi muszyńscy zostali wywiezieni do Grybowa i Bobowej, a następnie do getta w Nowym Sączu. Po likwidacji nowosądeckiego getta w 1942 r. zostali przetransportowani do niemieckich nazistowskich obozów zagłady (głównie) Bełżca i Auschwitz.

Omawiając tematykę dziedzictwa niematerialnego należy w pierwszej kolejności wspomnieć o instytucjach i organizacjach, działających na terenie Miasta i Gminy Uzdrowiskowej Muszyna, które promują między innymi historię, kulturę oraz tradycje regionalne. Na pierwszy plan wysuwa się działalność Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury w Muszynie, który jest animatorem wielu wydarzeń kulturalnych. Kultywuje między innymi przedwojenną tradycję letnich niedzielnych festynów, które odbywały się na Zapopradiu. MGOK zajmuje się również organizacją innych dorocznych imprez jak np.: „Święta Wód Mineralnych”, „Jarmarku Muszyńskiego”, „Święta Muszyńskich Ogrodów”, „Galicyjskie Spotkania Jazzowe”,

W imprezach o znaczeniu lokalnym występują ludowe zespoły muzyczne i teatralne, działające przy muszyńskim ośrodku kultury.

Zespoły dziecięce: „Muzyczne Gwiazdki” – zespół wokalny z elementami ruchu scenicznego, „Złote Nutki” – zespół wokalny, „Niebieskie Dzwoneczki” – zespół wokalny, „Srebrne Wiolinki”, „Zabawa z tańcem i muzyką folkową”.

Zespoły (osoby dorosłe): „Muszyniacy zespół regionalny” (muzyczno-taneczny) oraz „Muszyna Band zespół instrumentalny”.

W Muszynie od lat 70. XX w. działa Towarzystwo Miłośników Ziemi Muszyńskiej. Towarzystwo aktywnie wspierało inicjatywę utworzenia Popradzkiego Parku Krajobrazowego, zainspirowało również Urząd Miasta do zorganizowania Regionalnej Konferencji Naukowej - Perspektywy Rozwoju Muszyny, która odbyła się 15-16 kwietnia 1977 r. Jej pokłosiem było

opracowanie planu rozwoju uzdrowisk Muszyna i Złockie. Od 1998 r. TMZM wydawało pismo „Harnik”, który traktował o bieżących sprawach Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna, a także patronował ukazującemu się od 1991 do 2019 r. rocznikowi „Almanachowi Muszyny”. W latach 1998-2018 funkcjonował Fundusz Stypendialny Almanachu Muszyny, m.in. dla uzdolnionej młodzieży oraz dzieci z rodzin ubogich osiągających wysokie wyniki w nauce oraz artystów. W 2010 r. powstało Stowarzyszenie Przyjaciół Almanachu Muszyny, a w 2016 r., z inicjatywy Stowarzyszenia ustanowiono stypendium im. Tomka Szymańskiego. Rozwiązano je w roku 2022.

5.7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowymi formami prawnej ochrony zabytków, wynikającymi z art. 7 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, są:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dodatkowym instrumentem ochrony pamiątek minionej przeszłości uwzględnionym w art. 15 wyżej wymienionej ustawy jest wpis zabytku na „Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO”, który odbywa się na podstawie przepisów Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjętej w Paryżu 16 listopada 1972 r.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (oraz późniejsza nowelizacja z dnia 10 września 2019 r.) określają między

innymi sposób prowadzenia wojewódzkich ewidencji zabytków i rejestru zabytków. Ewidencja zabytków ma postać zbioru kart obejmujących pojedyncze obiekty architektoniczne, zespoły budowlane oraz urbanistyczne i ruralistyczne, stanowiska archeologiczne oraz zabytkowe parki i cmentarze.

Celem ewidencji zabytków jest rozpoznanie obiektów zabytkowych w terenie, ich udokumentowanie, zebranie i opracowanie podstawowych informacji, danych administracyjno-adresowych, tworzenie opracowań dla obiektów zagrożonych rozbiórką, destrukcją lub gruntowną przebudową, a także monitoring zasobu zabytkowego.

Rejestr zabytków tworzą obiekty o szczególnej wartości dla dziedzictwa narodowego, które podlegają ochronie z mocy obowiązującej ustawy o ochronie zabytków.

Na terenie Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna znajduje się 41 zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Najczęściej powtarzalnym i jednocześnie najcenniejszym elementem tego zbioru są świątynie. Obecnie w gminie znajduje się kilkanaście kościołów wyznania rzymskokatolickiego, z czego 10 to dawne cerkwie grekokatolickie. Najstarszą świątynią wzniesioną dla wiernych wyznania rzymskokatolickiego jest kościół p.w. św. Józefa w Muszynie wbudowany w XVII w. Drugim jest świątynia p.w. bł. Kingi w Żegiestowie Zdroju, ufundowana na początku XX w. Pozostałe 10 obiektów sakralnych wiąże się z licznym osadnictwem Łemków, którzy byli wyznania katolickiego obrządku wschodniego. We wszystkich miejscowościach, wchodzących w skład obecnej gminy, zaczęły zatem powstawać świątynie grekokatolickie. Obrzędowość, ikonografia oraz same świątynie są świadectwem odrębnych tradycji kulturowych i budowlanych, zakorzenionych w tradycji Kościoła Wschodniego. Poza cerkwiami w rejestrze uwzględniono ich najbliższe otoczenie (drewniane dzwonnice, cmentarze i bramy), a wewnątrz cerkwi ich wyposażenie (m.in. ikonostasy i polichromie).

W Muszynie w rejestrze zabytków oprócz obszaru zespołu urbanistycznego miasta, uwzględniono również budynki mieszkalne w obrębie ulic Kościelnej i Piłsudskiego. Zachowane obiekty w większości zostały znacznie przekształcone w stosunku do ich pierwotnego stanu. Dawny układ zabudowy działki składał się najczęściej z domu mieszkalnego położonego szczytowo w linii zabudowy oraz obiektów gospodarczych w głębi. Dwutraktowe budynki miały sienie przejazdowe na skrajnych osiach. Domy wybudowano ok. poł. XIX w. Drewniane budynki były wznoszone w konstrukcji zrębowej, obrzucane gliną, a następnie bielone (obecnie

są otynkowane lub posiadają murowane elewacje frontowe). W fasadach znajdowały się dwa okna, a dachy posiadały konstrukcję półszczytową i pokryte były gontem bądź łupkiem. Murowane ściany pojawiły się wtórnie w związku z zarządzeniem przeciwpożarowym władz austriackich z początku XX w., kiedy to zakazano wznoszenie drewnianych budynków blisko siebie. Zakaz ten omijano poprzez obmurowanie fasady lub jej otynkowanie.

Już od końca XVIII stulecia zaczęto wykorzystywać właściwości lecznicze niektórych wód na obszarze obecnej Małopolski, ale dynamiczny rozwój infrastruktury z nimi związanej nastąpił dopiero w 2. poł. XIX w. Najstarsze w gminie uzdrowisko wybudowane zostało w 1846 roku w Żegiestowie. Wówczas to Jakub Ignacy Medwecki, węgierski szlachcic, kierownik kąpielisk w Muszynie, odkrył w dolinie Szczawnego Potoku źródła wody mineralnej. Od razu wykupił od miejscowych chłopów wodonośne tereny i rozpoczął budowę pierwszych pensjonatów oraz łazienek. Najstarsze źródło nazwane zostało Anna - na cześć żony Medweckiego. Wybuch I wojny światowej zatrzymał rozwój uzdrowiska, które odżyło po zakończeniu działań zbrojnych. Wówczas powstały kolejne obiekty: pensjonaty „Warszawianka”, wybudowany w latach 1929-1930, „Światowid”, z lat 20/30 XX w., sanatorium „Wiktor”, wzniesione w latach 1936-1937, „Dom Zdrojowy”, wybudowany w latach 1927-1929. Wszystkie one wpisane zostały do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5.8. Zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Gminną ewidencję zabytków, zgodnie z zapisami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzi burmistrz Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna, w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych. W gminnej ewidencji zabytków są ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru oraz zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także inne obiekty nieruchome wyznaczone przez burmistrza w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Obecnie programy opieki nad zabytkami tworzone na szczeblu gminnym posiadają znacznie większą rangę, nie pełnią już jedynie funkcji informacyjno-dokumentacyjnej. Ich celem jest przede wszystkim włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, a także m.in. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych

i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami. W nowelizacji Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami art. 7 ust. 4 w sprawie ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego art. 19 został poszerzony o ust. 1a określający zabytki, których ochrona musi być bezwzględnie uwzględniona w decyzjach, m.in. o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, warunkach zabudowy, czy też o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej. Dotyczy to zarówno zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, jak i innych zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

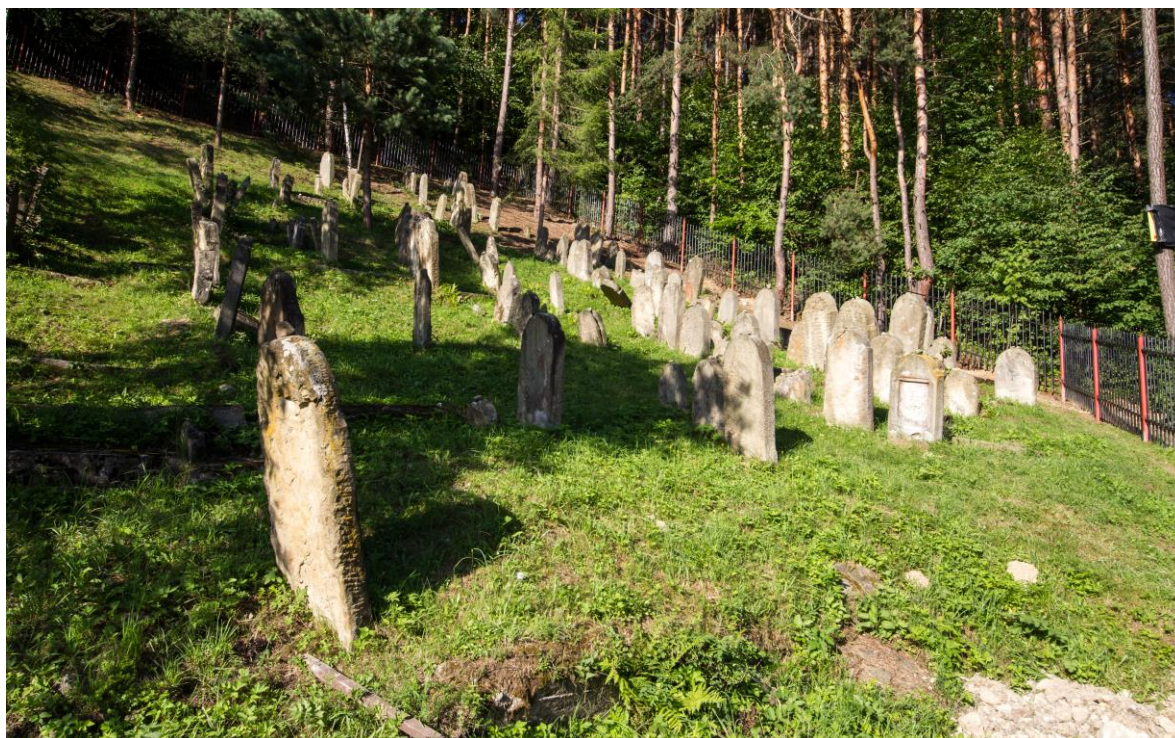
W gminnej ewidencji zabytków obecnie figurują 163 obiekty. Ich kategorie nie odbiegają od zabytków wpisanych do rejestru i ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Uwzględnione zostały obiekty sakralne dużej i małej architektury (kościół, kapliczki i krzyże przydrożne, cmentarze) oraz budynki spełniające funkcje mieszkalne (domy), gospodarcze (spichlerze) oraz usługowe (wille, sanatoria, domy wypoczynkowe, budynek dawnej szkoły, łaźienki mineralne).

Kościół już od czasów średniowiecza stanowiły ważny element przestrzeni publicznej miast i wsi. Często ich powstanie było wynikiem prywatnej inicjatywy czego przykładem jest obiekt w Żegiestowie. Zanim wybudowano kościół p.w. św. Kingi (z inicjatywy Ignacego Medweckiego) powstała prowizoryczna kaplica z ołtarzem. Nabożeństwa odprawiali w niej księża-kuracjusze, a w niedziele przyjeżdżał kapłan z kościoła parafialnego w Muszynie. W 1906 r. nowi właściciele Zakładu Zdrojowego ofiarowali teren pod budowę kościoła. Zamówiono również projekt nowej świątyni, który spłonął w wyniku pożaru. Budowa kościoła trwała do roku 1907. Nową świątynię konsekrowano 23 czerwca 1908 r., zaś jej patronką została św. Kinga, opiekunka całej Ziemi Sądeckiej oraz fundatorka klasztoru klarysek w Starym Sączu. Jednonawowy kościół, z niewielką zakrystią, jest oszkarpowany i pokryty dachówką. Wzniesiony został w stylu neogotyckim, z kamienia i cegły. W latach 1933-1951 pełnił funkcję kościoła parafialnego.

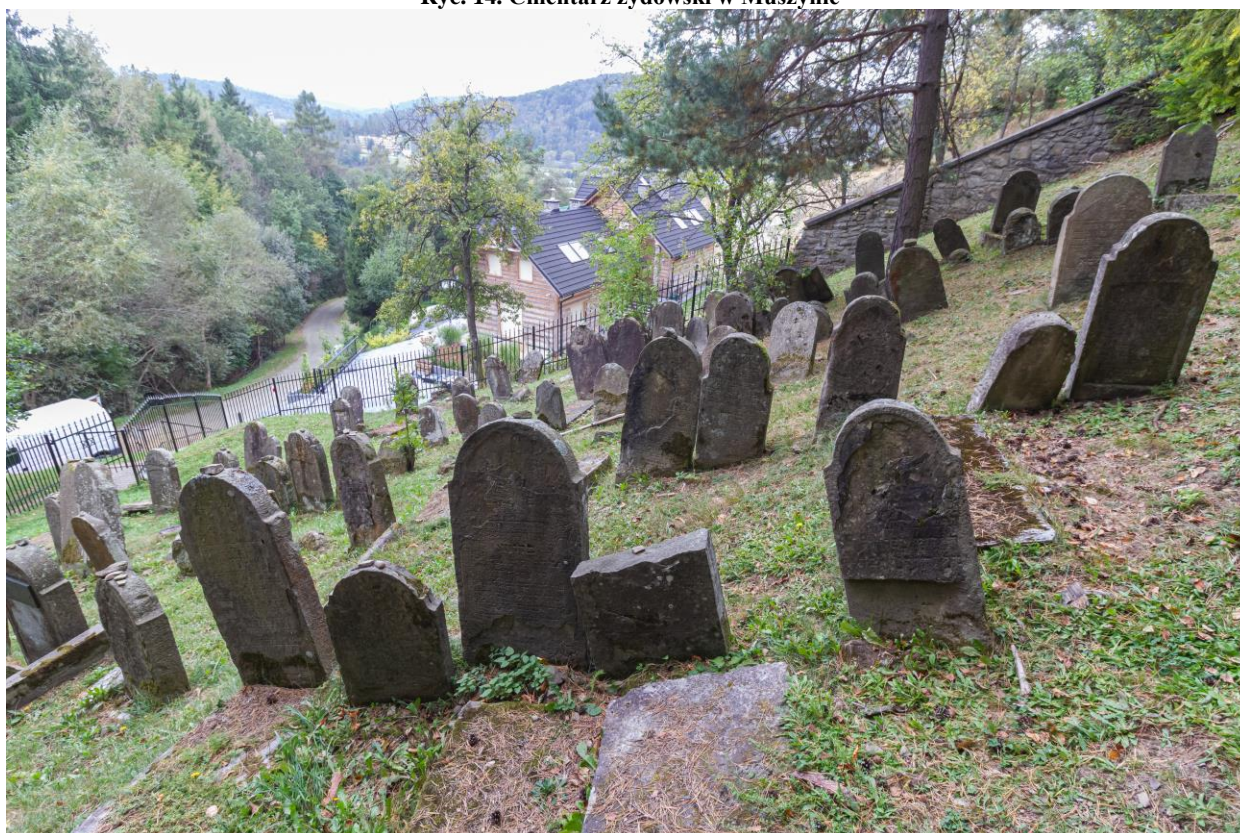

Ryc. 13 - Kościół św. Kingi w Żegiestowie (fot. 2024 r.)

Ważnym elementem sfery *sacrum* są również cmentarze. Ich szczególna rola wynika z funkcji, jakie pełni miejsce pochówku w świadomości żyjących. Na zboczu Malnika (w południowo-wschodniej części Muszyny) znajduje się cmentarz żydowski, założony w końcu XIX w., gdzie wyznawcy religii mojżeszowej chowali swoich zmarłych do czasów II wojny światowej, czyli do momentu wywiezienia Żydów z Muszyny. Na cmentarzu do dnia dzisiejszego zachowało się około 80 macew, a na nich inskrypcje w języku hebrajskim, rzadziej w języku polskim. Po prawej stronie od wejścia na cmentarz znajdują się groby z dwudziestolecia międzywojennego, po lewej starsze macewy. Najstarsze nagrobki pochodzą z 1900 r. Cmentarz otoczony jest płotem, choć gdzieniegdzie widoczne są fragmenty oryginalnego muru ogrodzeniowego. Powierzchnia nekropolii wynosi 0,3 ha.

Ryc. 14. Cmentarz żydowski w Muszynie

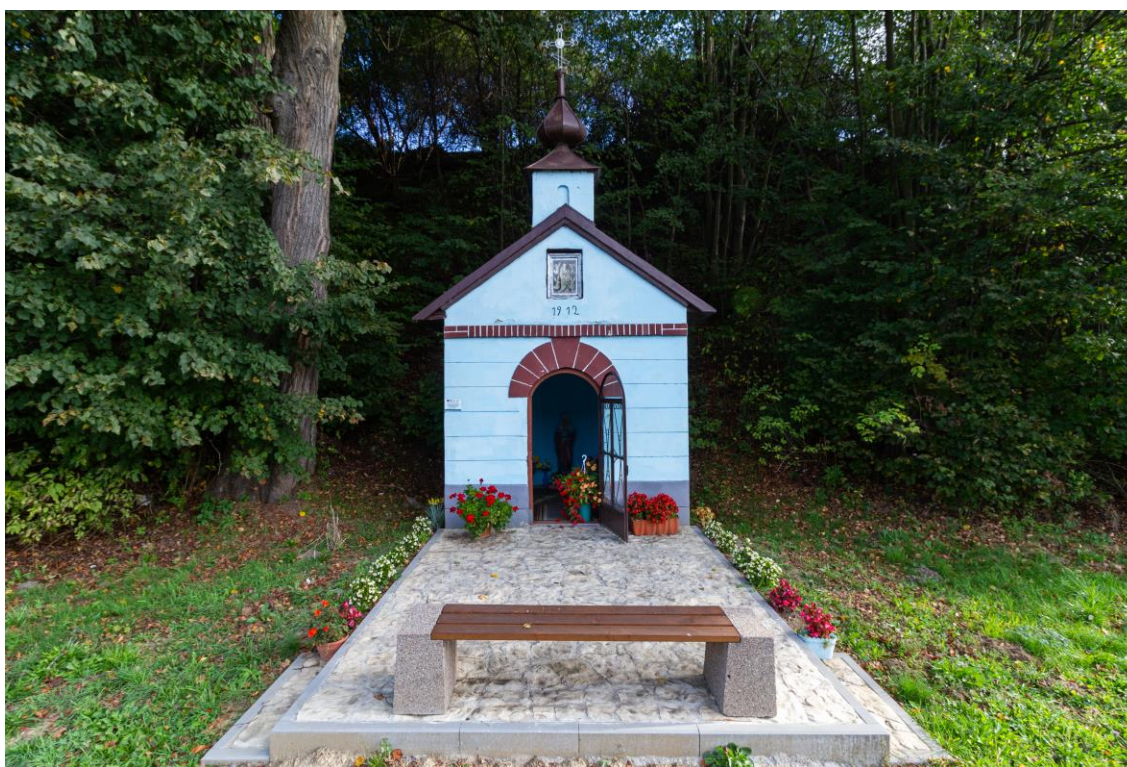

Ryc. 15. Cmentarz żydowski w Muszynie (stan 2024 rok). W tle widoczne nowe ogrodzenie nekropolii.

W ewidencji uwzględniono również grekokatolicki cmentarz w Szczawniku z drewnianą kostnicą oraz murem kościelnym pochodzącym z XIX w. Wyjątkowo cmentarz ten nie znajduje się tuż przy cerkwi. Na terenie nekropolii zachowały się nieliczne krzyże kamienne i żeliwne, bogato zdobione, osadzone na kamiennych cokołach. Na niższej partii stoku zlokalizowano cmentarz ludności wyznania rzymskokatolickiego.

Kapliczki i krzyże przydrożne również są ważnym elementem krajobrazu. Stawiano je zazwyczaj na skraju dróg, przed wjazdem do wsi i miast, jako wota dziękczynne, oraz miejsca które miały odstraszać złe moce lub upamiętniać jakieś wydarzenia. Były również używane jako znaki topograficzne. Do ich budowy wykorzystywano różnorodne materiały, różne też były ich formy: od potężnych, bogato zdobionych - po małe, zbite z kilku deseczek. Ustawiano je na cokołach, kłodach lub po prostu zawieszano na drzewach. Obecnie krzyże są najczęściej kute, odlewane lub murowane, ale pierwotnie najprawdopodobniej dominowały wersje wykonane z drewniana.

W Andrzejówce znajduje się przydrożna, murowana i otynkowana kapliczka pochodząca z XX w. (niedawno odrestaurowana)

Ryc. 16. Kapliczka w Andrzejówce (stan na rok 2024)

W Jastrzębiku w gminnej ewidencji uwzględniono dwa krzyże pochodzące z XIX w. (oba kamienne z płaskorzeźbionym i żeliwnym wizerunkiem Chrystusa na postumencie) oraz jedną murowaną kapliczkę wzniesioną na planie koła w 1. poł. XIX w. z fundacji Jana Słaty (?). Wykonano ją z kamienia, a następnie otynkowano. Dach pokryto blachą (pierwotnie gontem) i zwieńczono kopulasto z kutym krzyżem.

Ryc. 17. Krzyż w Jastrzębiku (działka nr 270/6). Zniszczony wskutek nieudolnej próby renowacji, regularnie malowany na biało.

Ryc. 18. Kapliczka w Jastrzębiku wymurowana na planie koła po renowacji

W Szczawniku do ewidencji wprowadzono dwie kapliczki murowane pochodzące z XIX w. i przełomu XIX i XX stulecia. W Żegiestowie są to trzy krzyże metalowe na kamiennym postumencie i jedna murowana kapliczka. W Wojkowej jest to jedna murowana kapliczka pochodząca z XIX w., w której środku znajduje się ludowa rzeźba Matki Bożej oraz ikony przedstawiające św. Rodzinę i św. Mikołaja (pochodzące z przełomu XVIII i XIX w.).

Ryc. 19. Rzeźba Matki Bożej z kapliczki w Wojkowej

Bez wątpienia bardzo ciekawym zabytkiem jest zachowany krzyż na ścianie domu mieszczącego się przy ul. Kościelnej 85 w Muszynie. Sam budynek pełnił pierwotnie funkcję domu parafialnego, następnie mieścił się w nim szpital, który był także miejscem schronienia dla ubogich, bezdomnych i chorych, a opiekę nad lokatorami pełniły zarówno osoby duchowne, jak i świeckie. Jeszcze przed I wojną światową w budynku znajdowała się szkoła oraz Czytelnia Ludowa im. Władysława Jagiełły. W dwudziestoleciu międzywojennym mieściła się tu siedziba „Sokoła” oraz świetlica Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej. W budynku prowadzono również kursy kroju i szycia dla dziewcząt. Nie wiadomo kiedy dokładnie zawieszono sam krzyż, natomiast budynek jest datowany na XIX w. Jedyna znana data dotycząca krzyża

pochodzi z 1867 r., kiedy to został odnowiony i poświęcony (15 sierpnia). Obecny pochodzi z lat 20. XX w.

W Muszynie do ewidencji wpisanych zostało 56 budynków mieszkalnych zlokalizowanych na ulicach: Grunwaldzkiej, Kity, Kościelnej, Ogrodowej, Piłsudskiego, Kościuszki oraz w rynku. Opis zabudowy znajduje się w rozdziale: Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.

Ryc. 20. Budynek mieszkalny przy ul. Piłsudskiego 50

Biorąc pod uwagę walory historyczne, w ewidencji uwzględniono również chałupy i spichlerze osadników rusińskich. Wsie Łemkowszczyzny zachodniej leżąc w górskich dolinach ciągnęły się długimi łańcuchami zabudowy równoległej do drogi i niekiedy również potoku. Wąskie pasy pól uprawnych przecinały doliny po obu stronach drogi (tzw. układ łańców leśnych). Przybierały one również kształt wielodrożnicy lub zwartej ulicówki. Charakterystyczne dla sądeckiej Łemkowszczyzny były zagrody wielobudynkowe, złożone z chałupy nazywanej chyżą oraz budynku gospodarczego, ustawionych zwykle równoległe do siebie. W zamożniejszych gospodarstwach, przy większej ilości zabudowań komponowano je w czworobok.

Chyże miały jednotraktowy układ wewnątrz z przelotową sienią i izbami po obu jej stronach: „pekarnią” z piecem chlebowo-kuchennym oraz „światłycią” („świtołką), czyli izbą bez urządzeń grzewczych. W biedniejszych gospodarstwach zamiast „światłyci” była komora lub stajnia, a w zamożniejszych za „pekarnią” w amfiladzie umieszczano drugą izbę mieszkalną, ogrzewaną wspólnym piecem lub spiżarnię. Rzadko można było spotkać chyże złożone z jednej izby i komory.

Domy wznoszono z drewna jodłowego lub świerkowego w konstrukcji zrębowej z okraglaków, a od XIX w. z przepołowionych płazów, łączonych w narożnikach na obłap lub rybi ogon. Dachy wznoszone w konstrukcji krokwiowej pierwotnie były czterospadowe, kryte słomą, a od XIX w. dwuspadowe kryte gontem. Kamienne były najczęściej podmurówki i piwnice.

Zręby domostw na Sądecczyźnie pozostawiano w stanie surowym. Niekiedy okna malowano dookoła szeroką obwódką z wapna. Było to szczególnie rozpowszechnione u tzw. Wengrinów (np. w Leluchowie i Dubnem), którzy zdobili całe ściany białymi, kolistymi wzorami, układającymi się w pionowe pasy.

Wolnostojące obiekty tego typu występowały na zachodzie Łemkowszczyzny w dwóch rodzajach. U Górali Sądeckich i na Podgórzu występowały w formie niedużego zrębowego budynku zwykle podpiwniczonego ze szczytowym podcieniem i dwuspadowym dachem. Na Spiszu, w dolinie Popradu oraz w nadgranicznych wsiach po polskiej stronie również był to nieduży budynek, tzw. sypaniec wzniesiony w konstrukcji zrębowej z grubych bali z kolebkowym sklepieniem. Dwuspadowe dachy kryto gontem. Ściany chroniła gruba warstwa gliny, którą utrzymywały dębowe kołki wbite w belki zrębu.

Zachowane do dziś przykłady znajdujemy chociażby w Złockiem. Poniżej zrębowy budynek z Żegiestowa oraz spichlerz ze Złockiego znajdujący się na chwilę obecną w stanie katastrofy budowlanej.

Ryc. 21 - Chalupa polemkowska. Żegiestów nr 114

Ryc. 22. Spichlerz polemkowski w Złockiem.

Po I wojnie światowej rozwijające się uzdrowiska zaczęły przyciągać ludzi pragnących skorzystać z leczniczych właściwości wód, klimatu lub wypocząć w otoczeniu gór. Budynki z reguły wznoszono w konstrukcji zrębowej lub słupowo-ramowej. Elewacje frontowe poprzedzały obszerne ganki oraz znajdujące się przed nimi balkony z ozdobnymi balustradami. Trójkątne szczyty dekorowano kratownicami i plecionkami. Elewacje urozmaicano również wykuszami, narożnymi wieżyczkami, bocznymi balkonami lub werandami.

Po I wojnie światowej spółka Żegiestów Zdrój, na czele której stanął Jędrzej Krukierek, a później jego syn Kazimierz, podniosła uzdrowisko do rangi jednego z najlepszych w Polsce. W tym czasie powstały kolejne wille (oprócz uwzględnionych w rejestrze Warszawianki, Wiktora, Domu Zdrojowego, Światowida): Zamek, Polonia, Elżka, Malutka, Orlątko, Sanato, Biały Orzeł, Zosieńka i inne.

Ryc. 23. Willa Orlątko w Żegiestowie

Interesująca jest również historia domu wypoczynkowego Księżówka, który powstał obok sanatorium Wiktor. Wyróżniającym elementem konstrukcyjnym budynku jest półokrągła wieża

zwieńczona kopułą, która pierwotnie mieściła kaplicę. Dom wypoczynkowy pełnił funkcję pensjonatu dla księży grekokatolickich.

Ryc. 24. Były dom wypoczynkowy Księżówka w Żegiestowie

Oprócz Księżówki w ewidencji wymieniono jeszcze 9 willi i dwa budynki sanatorium w Żegiestowie. Wszystkie wzniesione w początkach XX w. lub okresie międzywojennym oraz jedną willę datowaną na XX w. w Powroźniku i jedną z lat 30. XX w. w Złockiem.

Z okresu dwudziestolecia międzywojennego pochodzą, zachowane do dziś, łaźienki mineralne w Żegiestowie.

5.9. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

**Andrzejówka, gm. Muszyna – dawna cerkiew, p.w. Uśpienia Bogurodzicy (XIX w.),
ob. kościół fil. p.w. Najświętszej Maryi Panny w Andrzejówce, nr rejestru:
A – 764/94 , decyzja z dnia 5.09.1964 r.**

Ryc. 25. Cerkiew w Andrzejówce po pracach renowacyjnych (stan na 2024 rok.)

Dawna cerkiew p.w. Uśpienia Bogurodzicy od 1947 r. jest użytkowana jako kościół rzymskokatolicki p.w. Najświętszej Maryi Panny (filialny parafii w Miliku³⁵).

W XVI w. w związku ze znacznym napływem osadników wyznania prawosławnego, a później grekokatolickiego powstała w Andrzejówce parafia obrządku wschodniego. Wówczas to wzniesiono tam pierwszą cerkiew.

³⁵ W tym miejscu nadmienić należy, iż Milik początkowo podlegał parafii w Andrzejówce. Osobną parafię dla Milika utworzono najprawdopodobniej w 1639 r., a w wyniku jego znacznego rozwoju urbanistycznego, w 1801 r. nadrzędną kiedyś Andrzejówkę włączono do parafii milickiej.

Obecną świątynię wybudowano najprawdopodobniej w latach 1860-1864. Przez R. Brykowskiego³⁶ określona ona została jako młodszy wariant cerkwi łemkowskich typu północno-zachodniego. Wzniesiono ją w konstrukcji zrębowej ze ścianami krytymi gontem. Namiotowy dach nad prezbiterium i uskokowo łamany nad nawą zwieńczone zostały cebulastymi hełmami ze ślepymi latarniami, krytymi blachą. Wieża o pochyłych ścianach wzniesiona została w konstrukcji słupowo-ramowej i wieńczy ją cebulasty hełm z latarnią i baniastą kopułą kryta gontem.

Świątynia jest budynkiem trójdzielny. Do węższego od nawy prezbiterium przylega zakrystia, pod wieżą mieści się babiniec, przedsionek i zahata. Wewnątrz budynku widać dach łamany uskokowo, a tylko babiniec posiada płaski strop.

Teren świątyni otacza mur z kamienia łamanego, nakryty daszkiem gontowym.

³⁶ Patrz: R. Brykowski, *Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1986.

Dubne, gm. Muszyna – dawna cerkiew p.w. św. Michała Archanioła (XIX w.), ob. kościół fil. pod tym samym wezwaniem, nr rejestru: A - 13, decyzja z dnia 05.09.1964 r.

Ryc. 26. Cerkiew w Dubnem

Dawna cerkiew p.w. św. Michała Archanioła obecnie pełni funkcję kościoła rzymskokatolickiego pod tym samym wezwaniem.

Cerkiew wzniesiono w 1853 r. lub 1863 r. w miejscu starszej świątyni, która została zniszczona w wyniku pożaru. Przez R. Brykowskiego została sklasyfikowana jako młodszy wariant cerkwi łemkowskich typu północno-zachodniego. Budowla jest orientowana, wzniesiona w konstrukcji zrębowej ze ścianami pokrytymi gontem. Dachy nad nawą i prezbiterium są namiotowe, w dolnej partii łamane uskokowo i pokryte blachą. Izbica wieży, o ścianach pochylonych do jej środka, wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej została obita blachą, podobnie jak hełm wieży. Wszystkie te elementy zwieńczono baniami z pozornymi latarniami.

Cerkiew ma układ trójdzielny. Nie posiada zakrystii. Nawa jest szersza niż prezbiterium. Wieża obejmuje cały babiniec oraz przedsionek. Oba te pomieszczenia otacza zahata. W nawie oraz prezbiterium widać kopuły namiotowe, natomiast w babiniecu - strop płaski. Świątynie otacza niewysoki mur kamienny.

Jastrzębik, gm. Muszyna – dawna cerkiew p.w. św. Łukasza Ewangelisty (XIX w.), ob. kościół fil. pod tym samym wezwaniem, nr rejestru: A - 24, decyzja z dnia 5.09.1964 r.

Dawna cerkiew p.w. św. Łukasza Ewangelisty obecnie pełni funkcję kościoła rzymskokatolickiego pod tym samym wezwaniem, będąc filią parafii Złockie.

Ryc. 27. Cerkiew w Jastrzębiku

Nie jest znana dokładna data powstania świątyni. Wybudowano ją w XIX w. (według sugestii R. Brykowskiego może to być 1837 r.) i jeszcze w tym samym stuleciu przebudowano – przesunięto wieżę oraz wydłużono babiniec. Budowla zaklasyfikowana została jako młodszy wariant cerkwi łemkowskich typu północno-zachodniego. Jest orientowana i trójdzielna.

Wzniesiona została w konstrukcji zrębowej ze ścianami pokrytymi gontem. Prezbiterium przykrywa dach wielopołaciowy, nawę – namiotowy (oba w dolnej części łamane uskokowo), natomiast nad babińcem znajduje się dach dwuspadowy. Wieżę, z pochylonymi ku środkowi ścianami, wzniesiono w konstrukcji słupowo-ramowej z izbicą odeskowaną pionowo. Wycinana w szalunku falbanka obiega dół izbicy. Hełm wieży oraz zwieńczenia nawy i prezbiterium są baniaste z pozornymi latarniami. Prezbiterium od północy zamyka zakrystia. Wieża znajduje się przed babińcem, a przedsionek otacza zahata.

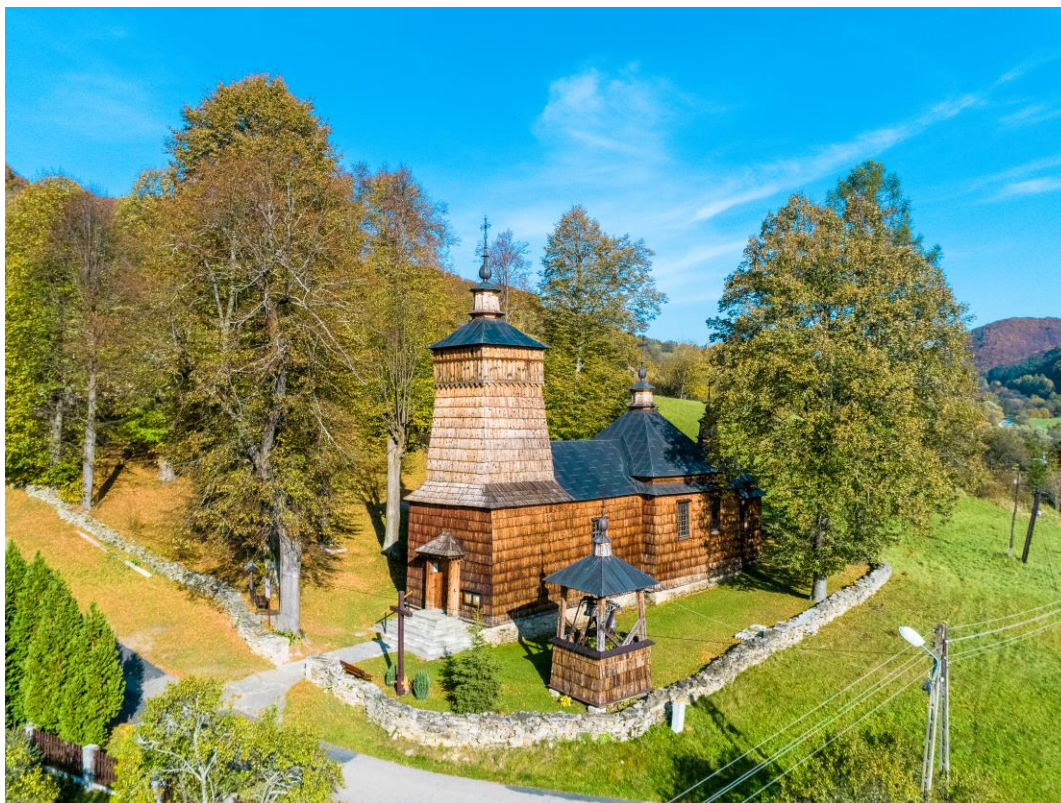
W nawie obecnie znajduje się strop płaski, natomiast w prezbiterium i babińcu strop wykonano w miejscu uskoku łamanej kopuły namiotowej.

Obok cerkwi znajduje się wolnostojąca dzwonnica z przejściem, wybudowana na początku XX., w konstrukcji słupowej, którą wieńczy dach namiotowy z kopułą pokrytą blachą. Wybudowano ją na początku XX w.

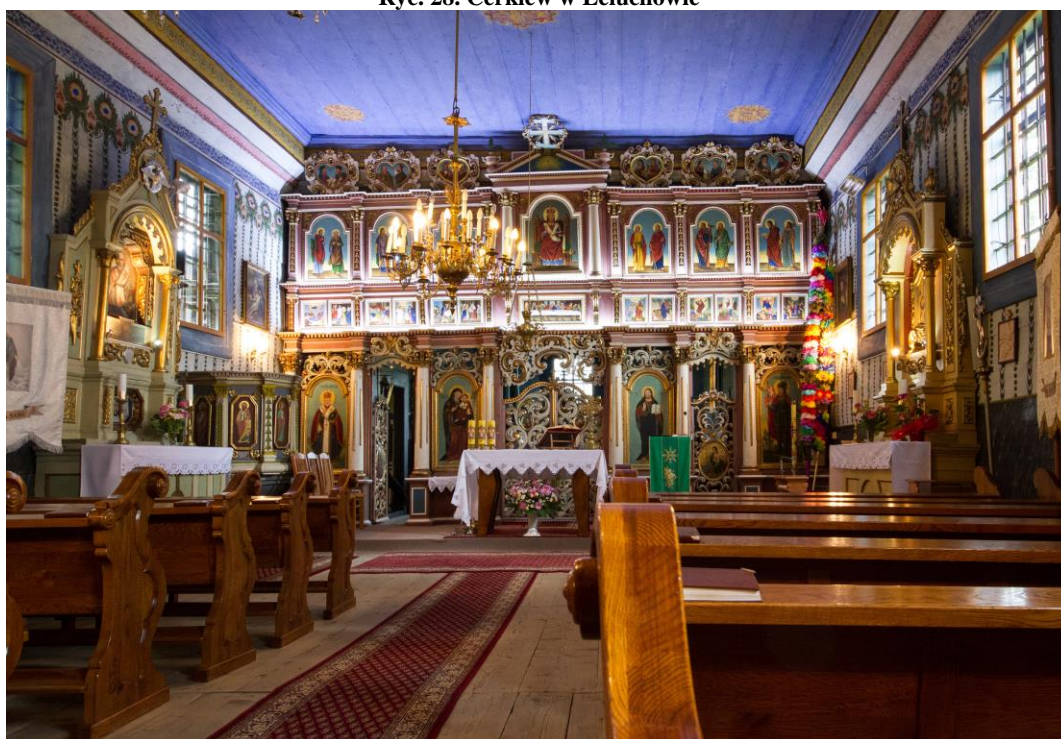
Leluchów, gm. Muszyna – dawna cerkiew p.w. św. Dymitra wraz z otoczeniem (XIX w.), ob. kościół p.w. Macierzyństwa Najświętszej Maryi Panny w Leluchowie, nr rejestru: A - 63, decyzja z dnia 05.09.1964 r.

Dawna cerkiew p.w. św. Dymitra w Leluchowie obecnie pełni funkcję kościoła rzymskokatolickiego p.w. Macierzyństwa Najświętszej Maryi Panny (filia parafii w Muszynie).

Według R. Brykowskiego wzniesiona została w 1861 r. w młodszym wariantcie typu północno-zachodniego architektury cerkiewnej. Świątynie wybudowano w konstrukcji zrębowej, a ściany pokryto gontem. Prezbiterium przykrywa dach wielopołaciowy, nawę – namiotowy (oba w dolnej części łamane uskokowo), natomiast nad babińcem znajduje się dach dwuspadowy. Wieżę, z pochylonymi ku wnętrzu ścianami, wzniesiono w konstrukcji słupowo-ramowej. Wycinana w szalunku falbanka obiega dół izbicy. Hełm wieży oraz zwieńczenia nawy i prezbiterium są baniaste z pozornymi latarniami. Prezbiterium od północy zamyka zakrystia. Wieża częściowo obejmuje babiniec, a przedsionek otacza wąska zahata.

Ryc. 28. Cerkiew w Leluchowie

Ryc. 29. Cerkiew w Leluchowie

Świątynia otoczona jest murkiem kamiennym, a obok niej znajduje się wolnostojąca dzwonnica wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej. Ściany, w dolnej części pokryte gontem, w górnej zaś ażurowe, wieńczy dach namiotowy pokryty gontem.

Milik, gm. Muszyna – dawna cerkiew p.w. śś. Kosmy i Damiana (XIX w.), ob. kościół par. pod tym samym wezwaniem, nr rejestru: A - 74, decyzja z dnia 05.09.1964 r.

Dawna cerkiew p.w. śś. Kosmy i Damiana od 1951 r. pełni funkcję rzymskokatolickiego kościoła parafialnego pod tym samym wezwaniem.

Świątynia powstała w 1813 r. w miejscu starszej budowli, która została zniszczona w wyniku powodzi, a w 1926 r. poddano ją gruntownej odnowie. Wg R. Brykowskiego ta łemkowska budowla jest charakterystyczna dla młodszego wariantu typu północno-zachodniego cerkwi łemkowskich. Wybudowana została w konstrukcji zrębowej. Jest orientowana i trójdzielna. Do kwadratowego prezbiterium od północy przylega zakrystia. Słupy wieży obejmują babiniec, a nawa jest wydłużona. Nad nawą znajduje się trójspadowy dach, nad prezbiterium namiotowy, oba są łamane uskokowo. Kaplice boczne nakryto dachami przyczółkowymi. Wieżę, z pochylonymi ku środkowi ścianami, wzniesiono w konstrukcji słupowo-ramowej. Wycinana w szalunku falbanka obiega dół izbicy. Hełm wieży oraz zwieńczenia nawy i prezbiterium są baniaste z pozornymi latarniami i krzyżami.

Po wschodniej stronie cerkwi znajduje się wolnostojąca, drewniana dzwonnica wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej.

Ryc. 30. Cerkiew w Miliku (stan na 2024 r.)

Ryc. 31 - Dzwonnica przy cerkwi w Miliku

**Muszyna, gm. Muszyna – kapliczka św. Floriana (XIX w.) ul. Kościuszki 110,
nr rejestru: Ks.A.736, decyzja nr 536/94 z dnia 01.03.1994 r.**

Ryc. 32. Kapliczka św. Floriana w Muszynie po pracach renowacyjnych (stan na 2024 r.)

Kapliczka św. Floriana znajduje się w południowej części miasta. Wzniesiona została na planie prostokąta, jest szerokofrontowa, symetryczna, o zwartej bryle, zwrócona frontem na południe. Wybudowano ją z ciosów piaskowca łączonych zaprawą wapienno-cementową (pierwotnie gliną), a ścian o grubości ok. 60 cm nie otynkowano. Drewniana więźba dachowa została wykonana w konstrukcji krokwiowo-połaciowej, którą pierwotnie pokryto papą. Figura św. Floriana została wykonana w drewnie. Postać jest przedstawiona jako młody mężczyzna w stroju rzymskiego legionisty. Podczas prac renowacyjnych kapliczki w latach 70. XX w. rzeźba Świętego została przeniesiona do innej kapliczki, a następnie trafiła do kościoła przy ul. Kościuszki. Po zakończeniu rekonstrukcji kapliczki św. Florian powrócił na swoje miejsce.

Kolejne prace przy zabytku przeprowadzono w latach 1990-1995. Wówczas zdemontowano cały obiekt i przeniesiono go 12 m dalej od torów kolejowych. Kolejne prace restauracyjne przy kapliczce wykonano w 2019 roku. Dzięki działaniom Stowarzyszenia Klucz Muszyński przeprowadzono wtedy pełną konserwację techniczną i estetyczną kapliczki oraz figury św. Floriana. Ostatni etap prac przy zabytku polegał na zadbaniu o jej otoczenie. Wykonano nową posadzkę przed kapliczką wraz z ławeczkami oraz uporządkowano roślinność.

W świetle przekazów kapliczka miała powstać w czasie budowy linii kolejowej z Nowego Sącza do Preszowa, około 1876 r. Pełniła wówczas funkcję kaplicy dla okolicznych mieszkańców oraz pracowników budowy kolei. Mniej prawdopodobne jest podanie, w świetle którego kapliczka miała być wotum dziękczynnym za uratowanie życia robotników włoskich pracujących przy budowie kolei podczas pożaru zajmowanego przez nich budynku.

Ryc. 33. Figura św. Floriana po konserwacji

Muszyna, gm. Muszyna – kapliczka św. Floriana (XVIII w.), Rynek, nr rejestru: Kś.A.621, decyzja nr 421/91 z dnia 06.04.1991 r.

Kapliczka św. Floriana znajduje się w południowo-zachodniej części rynku w Muszynie. Wzniesiona została na przełomie XVIII/XIX w. na wniosek Idziego Fihausera, właściciela Gdowa i Bruśnika, starosty klucza muszyńskiego i świniarskiego w latach 1758 -1772. Obiekt posiada cechy klasycystyczne, jego bryła jest kwadratowa o zaokrąglonych narożnikach, i sklepiona żaglasto. Na zewnątrz ściany poddano podziałom ramowym, z półkolistymi arkadami i ozdobnymi kratami, otwierającymi się na wszystkie strony. Namiotowy dach, kryty blachą został zwieńczono cebulastą kopułą. Wewnątrz znajduje się figura św. Floriana na postumencie z 1. poł. XIX w.

Ryc. 34. kapliczka św. Floriana na Rynku w Muszynie

Muszyna, gm. Muszyna – kapliczka św. Jana Nepomucena (XVIII w.), Rynek, nr rejestru: Kś.A.620, decyzja nr 420/91 z dnia z 06.04.1991 r.

Kapliczka św. Jana Nepomucena znajduje się w północno-wschodniej części rynku. Została wzniesiona w XVIII wieku na planie kwadratu, a jej ściany po zewnętrznej stronie otynkowano.

Namiotowy dach, pokryty blachą i zwieńczono kopułą z krzyżem. Od frontu kapliczka jest otwarta arkadą zamkniętą półkoliście. W pozostałych ścianach bocznych znajdują się półkoliste okna. Wewnątrz, na kamiennej ławie, znajduje się późnobarokowa (2. poł. XVIII w.) rzeźba Jana Nepomucena i dwóch puttów prawdopodobnie na fragmencie barokowego feretronu o cechach rokokowych. Oryginalna gałązka palmowa i krzyż trzymane przez świętego nie zachowały się niestety do dziś.

Ryc. 35. Kapliczka św. Jana Nepomucena na Rynku w Muszynie

Muszyna, gm. Muszyna – kapliczka (XIX w.) ul. Piłsudskiego, nr rejestru: Kś.A.623, decyzja nr 423/91 z dnia 05.04.1991 r.

Kapliczka Matki Boskiej znajdująca się na ul. Piłsudskiego wzniesiona została na początku XIX w. Obiekt wybudowano na planie kwadratu i otynkowano. Namiotowy dach i znajdującą się na nim czworoboczną latarnię wieńczy kopuła pokryta gontem. We wnętrzu obiektu wykonano sklepienie kolebkowe pod którym umieszczono współczesną rzeźbę oraz obraz.

Ryc. 36. Kapliczka przy ul. Piłsudskiego w Muszynie (stan 2024 r.)

Muszyna, gm. Muszyna – kapliczka, ul. Grunwaldzka (XIX w.), nr rejestru: A-1401/M, decyzja z dnia 31.01.2014 r.

Kapliczka wzniesiona w 2. poł. XIX w. znajduje się na działce przy ul. Grunwaldzkiej. Obiekt wybudowano na planie prostokąta i otynkowano. Dwuspadowy dach jest pokryty dachówką. W trójkątnym szczycie kapliczki znajduje się wnęka. Sklepiony półkoliście otwór drzwiowy pierwotnie był zakryty drzwiami z desek z dwoma okratowanymi okienkami, a

obecnie wejście zakryte jest ozdobną kratą. W ścianach bocznych znajdują się prostokątne wnęki.

Ryc. 37. Kapliczka przy ul. Grunwaldzkiej w Muszynie

Muszyna, gm. Muszyna – d. dwór Pułaskich (XVIII w., część przebudowana w XIX i XX w.), ul. Kity 16, nr rejestru: A - 80, decyzja nr 790/80 z dnia 01.10.1965 r.

Dawny dwór Pułaskich obecnie stanowi własność Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna. Pierwotnie należał do Starostów Muszyńskich, którzy w imieniu biskupów krakowskich zarządzali kluczem. Początkowo siedzibą biskupów był zamek, a od XVI w. do schyłku XVIII stulecia zespół mieszkalno-gospodarczy położony u stóp wzgórza zamkowego.

Ryc. 38. Dawny dwór Pułaskich w Muszynie

Ryc. 39. Dawny dwór Pułaskich w Muszynie (stan 2024 r.)

Z inwentarzy wiadomo, że w budynku dworu znajdowała się izba stołowa, kuchnia, alkierz, komnaty na parterze, sala większa i dwie komnaty na piętrze. W skład wspomnianego zespołu oprócz dworu wchodziły również kordegarda, karczma, zajazd, młyn, browary, gorzelnia, winiarnia, suszarnia, chlewy, stajnie itd. Ogółem założenie liczyło około 20 budynków. Przymuszcza się, że tereny zespołu zajmowały obszar między Popradem a Muszynką. Od strony północnej graniczyły z miastem na wysokości obecnej ul. Krzywej, a od zachodu dochodziły do dzisiejszej ul. Piłsudskiego. Z okresu zaborów pochodzi późniejsza faza zabudowań dworskich. Z całego zespołu zachowały się jedynie kordegarda, karczma i zajazd pochodzące z przełomu XVIII/XIX w., czyli okresu likwidacji starostwa przez austriackie władze zaborcze. W 1781 r. dobra biskupie przeszły na rzecz skarbu austriackiego i po tej dacie brak jest informacji na temat kolejnych faz rozbudowy dworu. W wyżej opisanej formie budynek dotrwał do 1813 r., kiedy to miasto nawiedziła powódź. W miejscu częściowo zniszczonego dworu powstał dworek w stylu klasycystycznym. Wschodnia, niezniszczona strona dworu została przebudowana. Dostawiono do niej wówczas przybudówkę wraz z północną werandą. W dwudziestoleciu międzywojennym dwór stał się własnością Lasów Państwowych. W 2008 r. w wyniku zamiany do jakiej doszło pomiędzy gminą a Nadleśnictwem, przeszedł w posiadanie gminy Muszyna.

Murowany budynek wzniesiono na planie wydłużonego prostokąta. Obiekt jest szerokofrontowy i dwutraktowy, a pokrywa go czterospadowy dach z lukarnami kryty gontem. Uwagę zwracają również kominy, z których cztery posiadają półokrągłe czapy. Od frontu znajduje się wejście główne z gankiem, na ścianie północnej natomiast drugie wejście, osłonięte również wspartym na dwóch filarach kwadratowym gankiem, pokrytym czterospadowym, łamanym daszkiem.

Obecnie budynek spełnia funkcję centrum kultury. Na parterze znajduje się: sala widowiskowa i jej zaplecze, kawiarnia, szatnia, sanitariaty oraz pomieszczenia magazynowe, techniczne i porządkowe. Na poddaszu umieszczono sale o przeznaczeniu biurowym, socjalnym, magazynowym oraz antresole sali widowiskowej z tzw. reżyserką.

Muszyna, gm. Muszyna – kordegarda w d. zespole dworskim Starostów Muszyńskich (XVIII/XIX w.), ob. budynek mieszkalny przy ul. Kity 24, nr rejestru: Ks.A.734, decyzja nr 534/94 z dnia 24.02.1994 r.

Dawna kordegarda z zespołu dworskiego Starostów Muszyńskich pochodząca z przełomu XVIII/XIX w. obecnie pełni funkcje mieszkalne, znajdując się w rękach prywatnych właścicieli.

Ryc. 40. Kordegarda w Muszynie

Pierwsza wzmianka o zabytku pochodzi z *Inwentarza Klucza Muszyńskiego* z 1732 r. Kordegarda była jednym z budynków wchodzących w skład zespołu dworskiego. Pierwotnie budynek kordegardy pełnił funkcje mieszkalne dla dworskiej służby. Przez pewien czas prawdopodobnie służył jako więzienie (podobnie jak i budynek znajdujący się za nim w podwórzcu). W okresie międzywojennym był siedzibą leśnictwa, a podczas II wojny światowej urzędowała w nim niemiecka straż leśna. Po zakończeniu działań zbrojnych w 1945 r. kordegarda stała się domem dla pracowników nadleśnictwa. Obiekt poddano remontowi w latach 1963-1964. W końcu lat 80. XX w. położono w budynku parkiety i założono instalację c.o oraz wymieniono pokrycie dachowe. Podczas badań archeologicznych w 2012 r. odsłonięto

pozostałości 4 budynków bezpośrednio sąsiadujących z kordegardą i prawdopodobnie równoczesowych.

Murowany, otynkowany i podpiwniczony budynek wzniesiony został na planie wydłużonego prostokąta o powierzchni 283,8 m² i kubaturze 993,3 m³. Obecnie stropy w budynku są płaskie, belkowe z podsufitką z desek i otynkowanej maty trzcinowej. W piwnicy znajdują się sklepienia kolebkowe. Drewniana więźba dachowa została wykonana w konstrukcji krokwiowo-stolcowej, a czterospadowy dach, pokryty dachówką z gąsiorami w kalenicy i narożach. W połaciach dachu znajdują się cztery facjaty z siodłowymi dachami wzniesione w konstrukcji szkieletowej. W sieni posadzka w formie wylewki betonowej, w pomieszczeniach mieszkalnych parkiet, a w kuchennych i sanitarnych płytki ceramiczne lub wykładziny z tworzyw sztucznych.

Dwa trakty rozdzielone są korytarzami. Z sieni na poddasze prowadzi klatka schodowa – schody są łamane dwubiegowe z drewnianymi stopnicami i poręczami. Wejście frontowe poprzedza otwarty ganek z żelbetonowej płyty balkonowej wspartej na dwóch czworobocznych słupach. Do sieni prowadzą dwuskrzydłowe, płycinowe, przeszklone do połowy drzwi. Okna na parterze zostały zamocowane w futrynach skrzynkowych, podwójnych, dwuskrzydłowych i sześciokwaterowych. Okna facjat są trójdzielne, podwójne, skrzynkowe dwunastokraterowe. Od północy w mniejszych facjatach okna skrzynkowe, podwójne i przeszklone taflowo.

Budynek jest szerokofrontowy i symetryczny, z przechodnią sienią oraz szeregowym układem pomieszczeń. Dwa trakty dzielą korytarze na osi E-W. Elewacja frontowa jest siedmioosiowa. Otwory okienne i drzwiowe są rozmieszczone symetrycznie. W elewacji wschodniej znajduje się wejście do budynku. Elewacje są bielone wapnem. Budynek nie posiada architektonicznych elementów dekoracyjnych. Wejście do piwnic zostało zamurowane.

Na parterze znajdują się trzy wielopomieszczeniowe mieszkania, natomiast na poddaszu mieszczą się dwa mieszkania.

Muszyna, gm. Muszyna – ruiny zamku (XIV w.), nr rejestru: A - 86/80, decyzja nr 86/80 z dnia 28.01.1980 r.

Pierwszy raz w źródłach informacja o *castrum* w Muszynie pojawia się w 1352 r. w dokumencie lokacyjnym wsi Andrzejówka. Nie wiadomo jednak, czy ów zapis odnosi się do konstrukcji drewniano-ziemnej czy murowanego zamku. W świetle prowadzonych w ostatnich latach badań archeologicznych na zamku nie daje się utrzymać teza łącząca wzniesienie murowanego zamku z XIV-wiecznymi inwestycjami Kazimierza Wielkiego, a jego wzniesienie należy wiązać z okresem po przejściu tzw. klucza muszyńskiego pod zarząd biskupów krakowskich, co miało miejsce w 1391 r. Wysoce prawdopodobne wydaje się założenie, że fundatorem był biskup Zbigniew Oleśnicki, zasiadający na stolcu biskupim w latach 1423-1455.

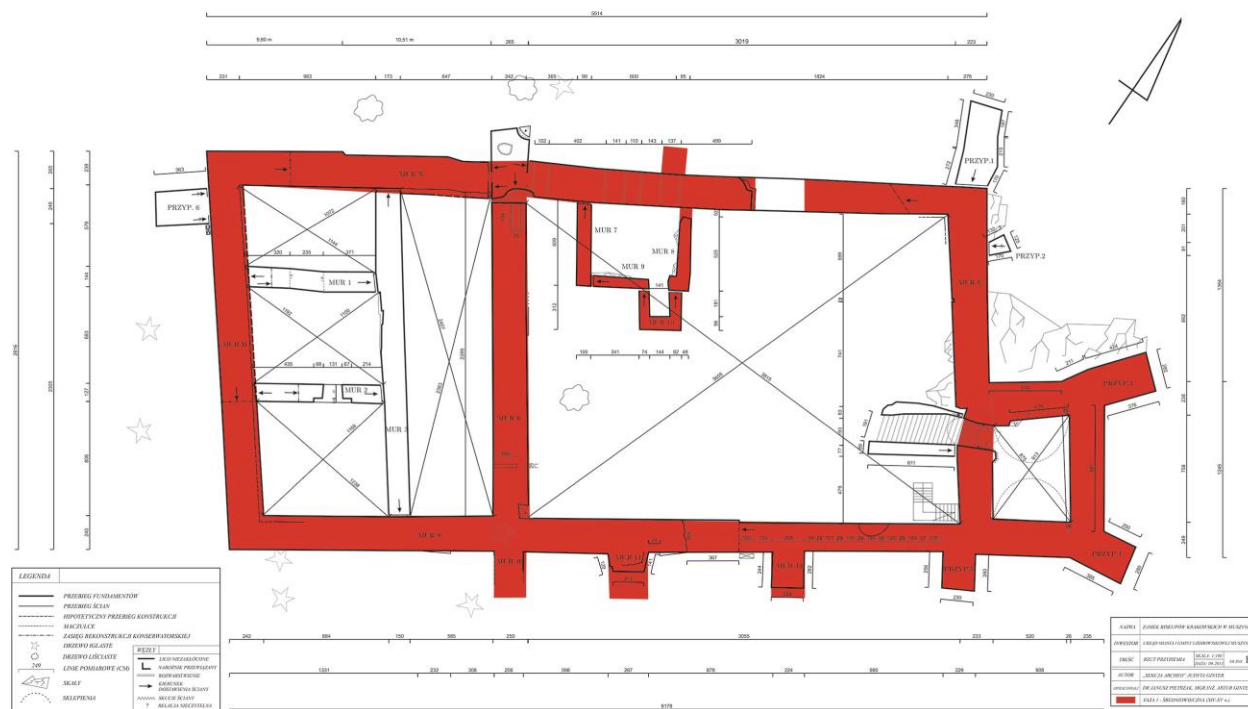

Ryc. 41. Zamek w Muszynie

Można przyjąć, iż murowany zamek w pierwszej fazie swego istnienia funkcjonował w kształcie zakreślonym przez zachowane do dziś mury obwodowe, a od południowego wschodu znajdowała się czworoboczna, oszkarpowana przekątniowymi przyporami wieża mieszkalna. Wjazd do zamku znajdował się we wschodniej części północnej ściany kurtynowej.

Mniej więcej w 2/3 długości założenie podzielone zostało murem. Być może w ten sposób oddzielono zachodnią część o charakterze gospodarczym od wschodniej rezydencjonalnej.

Wydaje się, że budowa zamku trwała etapami. Możliwe, że w pierwszej kolejności wykonane zostały fundamenty ścian obwodowych i wieża, która przez jakiś czas mogła samodzielnie pełnić funkcje rezydencjonalno-obronne.

Ryc. 42. Rzut zamku po badaniach archeologiczno-architektonicznych realizowanych w 2013 roku – faza średniowieczna

Nie do końca wiemy jak wyglądała zabudowa wnętrza zamku na początkowym etapie jego funkcjonowania. Możliwe, iż stosunkowo wcześniej pojawił się budynek „arsenału”, gdyż B. Chudzińska pozyskała z jego wnętrza zabytki o metryce średniowiecznej. Do końca nie wyjaśniona została także kwestia budynku dostawionego od strony południowej do muru południowego. Na obecnym etapie badań wydaje się, że hipoteza o jego istnieniu w tym miejscu opiera się tylko i wyłącznie na pochodzącej z końca XIX wieku i bez wątplenia przekłamującej stan faktyczny akwareli Napoleona Ordy. Budowniczym w średniowieczu, co powyżej udokumentowano, mieli wystarczającą ilość miejsca w obrębie dziedzińca zamkowego ażeby pomieścić niejedną nawet kamienicę, nie musieli się więc decydować na tak trudną technicznie i obciążoną ryzykiem realizację budynku na krawędzi wypłaszczenia górskiego szczytu.

Zamek muszyński w swym pierwotnym kształcie nie przetrwał długo. Błędy na etapie zagęszczania gruntu oraz konstrukcji fundamentów, a także niska jakość prac murarskich doprowadziły w 1455 r. do poświadczonej, tak archeologicznie, jak i przez źródła pisane wielkiej katastrofy budowlanej. Zniszczeniu uległa wówczas brama i sąsiadujący z nią od wschodu fragment kurtynowego muru północnego. W dół zbocza spadł także fragment muru północnego. Według W. Dudaka destrukcji uległa też środkowa partia muru południowego.

Tak wielkie zniszczenia, które starosta muszyński Jan Wielopolski ocenił na $\frac{1}{4}$ zamku nie były możliwe do naprawy w krótkim czasie. Podjęto więc decyzję o wykonaniu w miejscach ubytków prowizorycznych napraw przy użyciu konstrukcji szachulcowych.

W 1474 roku, kiedy wojska węgierskie stanęły po drugiej stronie suchej fosy, zamek nie był przygotowany do bitwy. Szachulcowa konstrukcja bramy nie mogła długo stawiać oporu. Co ciekawe, źródła śląskie opisując tę bitwę, wspominają, że pierwszego dnia wojska węgierskie zdobyły dwie wieże, a drugiego dnia dopiero zamek. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że Węgrzy pierwszego dnia zajęli znajdujące się po wschodniej stronie fosy grodzisko. Bez wątplenia bitwa, która rozegrała się w 1474 r., była krótka, ale wyjątkowo intensywna, o czym świadczą bardzo liczne elementy uzbrojenia znalezione zarówno na grodzie i zamku jak i w ich najbliższym otoczeniu.

Pierwsze większe prace naprawcze podjęte zostały w 1488 r. ale nie znamy ich zakresu. Świetność swoją zamek odzyskał dopiero w początkach wieku XVI. Zakrojona na większą skalę odbudowa w stylu renesansowym pochłonęła zapewne znaczne środki i wprowadziła wiele zmian w sposobie zagospodarowania obiektu. I tak przede wszystkim rozebrany został mur dzielący zamek na dwie części, zaś do zachodniej ściany kurtynowej dostawiona została podzielona w przyziemiu na trzy lokalności kamienica zamkowa. Możliwe, iż przez analogię do Bodzentyna (także zamku biskupów krakowskich) miała ona trzy kondygnacje nadziemne. Najprawdopodobniej w tym czasie powstały także dostawione od wewnętrznej strony wschodniej ściany kurtynowej zabudowania mieszczące kuchnię zamkową.

Trudno powiedzieć jak wyglądała sytuacja w rejonie średniowiecznej bramy zamkowej. Na pewno podniesiony został jej poziom. Najprawdopodobniej na tak przygotowanym podłożu wystawiono nową bramę. Możliwe też, że funkcję bramy przejęła przypora, dostawiona do północno-wschodniego narożnika i wyraźnie dłuższa od pozostałych, odcinająca dostęp do północnego zbocza. Być może też w tym samym czasie powstała przypora, mająca stanowić

podparcie dla północno-zachodniego narożnika obciążonego teraz dodatkowo poprzez dostawienie nowego budynku. W okresie tym pojawiły się także bruki. Przed 1645 r. zamek popadł w ruinę.

Do dnia dzisiejszego nie zachował się żaden opis zamku muszyńskiego, ani też żaden przekaz kartograficzny lub ikonograficzny pochodzący z czasów, gdy pozostawał on własnością biskupów krakowskich i był on jeszcze użytkowany, ani też gdy znajdował się już w ruinie.

Najstarszym znanym źródłem ukazującym warownię jest litografia zamieszczona w wydaniu z 1837 r. w numerze „Przyjacielu Ludu”, ukazująca ruiny wieży, której zachowana ściana miała wówczas dwie kondygnacje nadziemne. Podobne przedstawienie znane jest z rysunku Leona Dembowskiego z 1852 roku, a także w pracach Macieja Bogusza Stęczyńskiego. W nieco inny – jednak raczej mało prawdopodobny – obraz stanu zachowania obiektu zaprezentowany został przez Napoleona Ordę na akwareli powstałej między 1878 a 1880 r., gdzie ujęte od strony południowo-zachodniej mury sięgają pierwszego piętra, a mniej więcej w 2/3 długości południowej kurtyny widać wyraźne załamanie, przyporę bądź ryzalit.

Z kolei najstarszy znany plan ruin zamku wykonany został przez Szczęsnego Morawskiego, który to zamieścił go w pierwszym tomie publikacji zatytułowanej „Sądceczyzna” w 1863 r. Przedstawiony na nim rzut murów znajdującego się już podówczas w stanie zaawansowanej ruiny zamku znacząco odbiega od tego, który możemy dziś obserwować na wzgórzu zamkowym, a zamieszczony w tym samym wydawnictwie opis obiektu podaje, iż:

„Zamek na kończyńie wzgórza u wpływu dwu potoków w Poprad. Od strony gór bronion przekopem i czworoboczną wystającą wieżą, kilkupiętrową, do której prowadził zwód pod jazdę i wozy. W grubym murze wieży widać okrągły niezgrabny komin, utworzony snąc obmurowaniem coraz wyżej podciąganego okrągłego 13 calowego pniaka.

Bronną tą wieżą, a dalej sklepiastą szyją pnąc się w górę wjeżdżało się na pierwsze podwórze zamkowe, którego wschodnią stronę zajmował piętrowy dwór, zachodnią zaś dziedziniec z studnią otoczony murem pojedynczym od strony przepaści; podwójnym zaś tworzącym kryty

obronny korytarz, oddzielony od podwórza drugiego, gdzie prawdopodobnie był skład bierzmów obronnych itp. – i majdam soltysiej straży nadgranicznej.”³⁷

W 2023 roku zakończył się proces odbudowy muszyńskiej warowni i udostępnienie jej do zwiedzania.

Ryc. 43 – Widok na zamek od strony miasta (fot. z archiwum Urzędu Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna)

³⁷ [F. J.] S. Morawski, *Sądecczyzna*, t. 1, Kraków 1863, s. 92-93. Przekaz ten w 1885 r. z niewielkimi tylko zmianami powtórzył M. Maciszewski; zob. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 6, Warszawa 1885, s. 818.

Ryc. 44 – Zamek w Muszynie (fot. z archiwum Urzędu Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna)

Muszyna, gm. Muszyna – zespół urbanistyczny miasta, nr rejestru: Ks.A.333, decyzja nr 133 z dnia 18.03.1983 r.

Współczesny urbanistyczny układ Muszyny, choć oczywiście w pewnym stopniu zaburzony, wywodzi się z okresu średniowiecza. Wpływ na jego formę i przemiany miały zarówno stosowane w średniowieczu zasady kształtowania przestrzeni lokacyjnych założeń miejskich, jak i położenie geograficzne oraz istniejąca sieć drożna³⁸. Jak się wydaje najsilniej oddziaływało to pierwsze, natomiast skutkiem usytuowania miasta w wydłużonej, górskiej dolinie przy ujściu Muszynki do Popradu, na płaskim terenie położonym wzdłuż brzegu potoku jest jego silnie wydłużony kształt. Formę znacząco wydłużonego prostokąta (o bokach ok. 50 x 160 m) ma też centralnie ulokowany plac rynkowy, z którego narożników – nie licząc narożnika północno-wschodniego – wychodzą ulice. Działki siedliskowe ulokowane zostały wzdłuż pasm

³⁸ Zagadnienie rozplanowania Muszyny omawiają szerzej m.in. M. Kornecki i B. Krasnowolski; zob. M. Kornecki, *Z dziejów sztuki „państwa muszyńskiego” dawnego dominium biskupów krakowskich w Beskidzie Sądeckim*, „Teki Krakowskie”, t. III, 1996, s. 31-33; B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku. Cz. 2, Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 139-144.

ograniczających miasto z północnego-zachodu i południowego-wschodu oraz w obrębie niewielkich bloków położonych przy krótszych pierzejach rynkowych (tj. od północnego-wschodu i południowego-zachodu). W obrębie rynku znajdował się ratusz, zaś w południowo-zachodniej stronie miasta – bądź to w sąsiedztwie narożnika rynku, bądź też w pewnym oddaleniu od centrum osadniczego – wznosił się wzmiankowany po raz pierwszy w 1400 roku i niezachowany do dziś kościół parafialny³⁹. Szukając analogii do takiego rozplanowania średniowiecznej Muszyny Marian Kornecki zwrócił uwagę na odmienność kształtu rynku w stosunku do innych równoczesnych założeń miejskich w Małopolsce, gdzie rynek zazwyczaj położony był na planie kwadratu i doszukiwał się dlań wzorów na terenie historycznych Górnych Węgier (jako przykład podaje m.in. nieodległy Bardejów z ratuszem stojącym pośrodku wydłużonego rynku i kościołem znajdującym się w rogu jednej z krótszych pierzei)⁴⁰.

Ryc. 45. Widok na plac rynkowy oraz północną, południową oraz zachodnią pierzeję

³⁹ Współcześnie istniejący w północnej części miasta kościół p.w. Św. Józefa pochodzi z XVII wieku; M. Kornecki, *Z dziejów sztuki...*, s. 34.

⁴⁰ Zwraca on też uwagę na wykorzystanie podobnego planu w pobliskim Miastku (dziś Tyliczu); zob. M. Kornecki, *Z dziejów sztuki...*, s. 33.

Ryc. 46. Miasto z lotu ptaka.

Zabudowa rynku, dość zróżnicowana, wiązała się z funkcjami pełnionymi w mieście przez tę przestrzeń. Zasadnicza, jak się wydaje, była jej funkcja handlowa, dlatego też tu właśnie powstawały różnorodne kramy i jatki. Inne funkcje wiązały się z wymiarem sprawiedliwości oraz z różnymi obrzędami religijnymi. W obrębie rynku – w przypadku miast o szachownicowym układzie bloków – wznosił się ratusz. Z takowym rozplanowaniem mamy do czynienia w przypadku Muszyny. Wydaje się możliwym, iż właśnie z rynkiem związany był najstarszy, średniowieczny ratusz. Nie mamy pewności, czy to o nim właśnie, jako o starym ratuszu wspomina wydana w 1647 r. ordynacja biskupa Piotra Gembickiego (przy czym jest to bardzo prawdopodobne). Równocześnie dowiadujemy się z owej ordynacji o staraniach mieszczan zmierzających do zastąpienia go nowym, odmiennie położonym obiektem.

Nie wiadomo jaka była przyczyna zmiany lokalizacji ratusza. Można jedynie domniemywać, iż dopatrywać się jej należy np. w chęci obniżenia kosztu budowy, ale nie da się też wykluczyć, iż być może miejsce, w którym funkcjonowały piwnice biskupie było miejscem lepiej eksponowanym.

Z kolei od 1763 r. sąd obradował już w nowym (a może tylko odbudowanym?) budynku, który zastąpił ratusz strawiony wraz z miastem przez pożar. Wybudował go ówczesny starosta Idzi Fihauser, który otworzył w nim karczmę i objął dworską kuratelą. Według miejscowej

tradycji to właśnie ten obiekt stał na muszyńskim rynku do I wojny światowej i w trakcie jej trwania został rozebrany. Był to budynek wzniesiony przynajmniej w części w konstrukcji drewnianej (może szachulcowej?), a zarazem też – znów przynajmniej częściowo – tynkowany. Zbudowano go na planie krótkiego prostokąta, jako obiekt parterowy, możliwe, że został zaopatrzony w użytkowe poddasze. Niewykluczone, że wzdłuż jednej z elewacji (północno-zachodniej) – lub raczej tylko w narożu południowo-zachodnim – mieścił się podcień. Czterospadowy, wysoki dach kryły gonty. Po rozbiórce – może w 1916 r. – relikty ratusza zostały zasypane.

W 2015 roku na muszyńskim Rynku przeprowadzone zostały badania archeologiczne. W ich wyniku poczyniono następujące obserwacje.

Odkryte w trakcie badań piwnice biskupie służące pierwotnie do składowania win węgierskich cechowały się znaczną, przewyższającą oczekiwania powierzchnią. Podzielone były na dwie lokalności przykryte zachowanymi reliktoowo sklepieniami kolebkowymi. Do piwnic od strony wschodniej i zachodniej prowadziły schody z poziomu płyt rynku, przy czym możliwe, iż w piwnicy numer 2 od strony zachodniej znajdowała się szeroka rampa, umożliwiająca wtaczanie beczek z winem. Zarówno piwnica północna jak i południowa były doświetlane oraz wentylowane dwoma oknami szybowymi, przy czym w przypadku piwnicy 3 okna wykonano z użyciem cegły.

Ryc. 47. Widok na relikty piwnic odkrytych pod muszyńskim Rynkiem w 2015 roku

Rozpoznane w obrębie piwnic warstwy użytkowe pozwalają na ustalenie czasu ich wzniesienia na pierwszą połowę wieku XVII (bądź nawet przełom XVI i XVII wieku).

Ich konstrukcja była na tyle solidna, że w 1647 posadowiono na nich pierwszy nowożytny ratusz. Jego kres nastąpił w 1763 roku w czasie wielkiego pożaru miasta. Nowy ratusz powstał w tym samym miejscu, ale w oparciu o nowe, płycej posadowione i okalające istniejące piwnice fundamenty. Najprawdopodobniej wtedy zamurowane zostało wschodnie wejście do piwnicy południowej. Ostatecznie budynek ten rozebrany został w 1916 roku.

Na zachód od piwnic znajdował się znany z katastru galicyjskiego niewielki murowany i podpiwniczony budynek, do którego wejście znajdowało się od strony zachodniej. Piwnica przykryta była sklepieniem kolebkowym, a znajdujące się w jej ścianach haki, łańcuchy z pozostałościami metalowych klamer w obliczu przytaczanych już przekazów historycznych wskazują na fakt, iż było to pomieszczenie o charakterze penitencjarnym.

Ostatnie dwa odkryte fundamenty stanowiły wsparcie dla filarów, na których opierało się zadaszenie studni, która zaznaczona została wyraźnie na tzw. Katastrze Galicyjskim.

Sporo możemy także powiedzieć o mieszczańskiej, wznoszącej się w kwartałach przyrynkowych zabudowie, zwłaszcza XIX- i XX-wiecznej. Zlokalizowane tutaj domy w większości zbudowane z drewna, z odrynkową ścianą szczytową wykonaną czasem z materiałów trwałych. Dachy kryto gontem. Domy zdobiła interesująca snycerka, która widoczna jest na dość licznych fotografiach z 1. poł. XX w. Część takich obiektów zachowana jest do czasów współczesnych.

Muszyna, gm. Muszyna – zespół kościoła par. p.w. św. Józefa wraz z dzwonnica, ogrodzeniem, kaplicą i figurą św. Jana Nepomucena (XVII w.) ul. Kościelna 62, nr rejestru: A - 81, decyzja nr 783/81 z dnia 25.02.1965 r.

O początkach parafii w Muszynie nic nie wiadomo. Brak przekazów źródłowych nie pozwala jednoznacznie potwierdzić lub wykluczyć którejkolwiek z funkcjonujących w literaturze hipotez. Niewątpliwie przed wzniesieniem obecnie istniejącej świątyni istniał drewniany kościół p.w. Marii Magdaleny, który pełnił funkcję fary do początku XVIII w. Związane to było z faktem powolnego wznoszenia nowej świątyni. Jej budowę rozpoczęto w 1676 r. Jednocześnie na początku XVII stulecia w pobliżu dworu starosty rozpoczęto budowę drugiego drewnianego kościoła p.w. św. Marcina i Michała Archaniola (później zmieniono patrona na św. Józefa). Nie został on jednak nigdy konsekrowany, a funkcje parafialne od średniowiecznej świątyni przejęła dopiero świątynia murowana.

Ryc. 48. Kościół św. Józefa w Muszynie po pracach renowacyjnych (stan na 2024 r.)

Średniowieczny kościół usytuowany był na terenie starszej wsi (przy obecnej ul. J. Piłsudskiego w pobliżu przejazdu kolejowego) w znacznej odległości od zabudowy miejskiej. Nową budowlę wzniesiono na drugim końcu miasta (obecnie ul. Kościelna 62). Pierwotnie nosiła wezwanie NPM, a obecnie św. Józefa. Świątynia wybudowana została w latach 1676-1728 z fundacji biskupów Piotra Gembickiego (1585-1657) i Andrzeja Trzebnickiego (1607-1679), a konsekrowana w 1749 r. przez biskupa Andrzeja Stanisława Załuskiego (1695-1758). Pierwsza świątynia powstała na planie krzyża z kamienia i cegły. Liczne powodzie, które nawiedzały miasto w XVIII i XIX w. doprowadziły do zniszczenia skrzydeł budynku. W 1803 r. nadbudowano piętro.

Budynek jest orientowany z prezbiterium zamkniętym apsydalnie z zakrystią od południowej strony. Nad nią znajduje się wzniesione w XIX w. piętro. Nawa główna jest czteroprzęsłowa ze sklepieniem kolebkowym z lunetami na pasach sklepieniowych wspartych na wiązkach pilastrów. Pomiedzy pilastrami znajdują się wnęki ołtarzowe. Chór jest wsparty na dwóch opilastrowanych filarach. Podział zewnętrzny pilastrami, nad którymi znajduje się fryz

z otworami strzelnicowymi oraz gzyms z konsolami. Powyżej okien wykonano półkoliste nisze. Na poligonalnej wieży umieszczono XIX-wieczną sygnaturkę.

Dzwonnicę przykościelną, w kształcie arkady, wzniesiono w 1803 r. i wkomponowano w XVII-wieczny obwód muru kościelnego. Cztery słupy podtrzymują belkowanie i trójkątny przyczółek. Środkowy otwór między słupami, przebudowany zapewne w 1902 r., prowadzi na dziedziniec kościelny. Z XVIII stulecia pochodziła tęczą późnobarokowa, która w związku z uszkodzeniami została zdemontowana. Oryginalne dzwony zdjęto w 1943 r. Obecnie wiszący został odlany po II wojnie światowej. Dzwon umieszczony nad zakrystią pochodzi z cerkwi w Złockiem.

Przykościelna kapliczka, której fundatorami byli Zofia i Franciszek Jędrzejewscy wykonana została w 1752 r., przy czym do dziś zachował się z niej jedynie kamienny postument. Znajdująca się na nim figura św. Jana Nepomucena datowana jest na 1876 r. Ma postać żeliwnego posągu ustawionego na kamiennym cokole. Święty przedstawiony jest w pozycji stojącej, ubrany w długą sutannę, komżę do kolan i biret. W lewej dłoni trzyma krzyż.

Święty Jan urodził się w Nepomuku k. Pragi w 1350, a zmarł 1393 r. W wyniku zatargu z królem Czech, Wacławem IV, zrzucano go z mostu do Wełtawy. Kanonizowany został w 1729 r. Jego atrybuty to książka, kłódka, krzyż w dłoni, zapieczętowany list, most, woda, pieczęć, wieniec z pięciu gwiazd, klucz, zamek. Jest patronem Czech, jezuitów spowiedników, mostów, tonących oraz orędownikiem podczas powodzi. Według ludowej tradycji chronił również przed suszą. Jego kult szybko rozprzestrzenił się na sąsiednie kraje. Liczne powodzie jakie nawiedzały Muszynę i jej okolice sprawiły, że święty na tym terenie stał się popularny.

Ryc. 49. Kapliczka św. Jana Nepomucena w Muszynie

W ogrodzeniu kościoła znajduje się także murowana kapliczka z dwuspadowym dachem. W jej wnętrzu widać rzeźbę *Chrystus u słupa* (z 1803 r.), wykonaną w stylu barokowo-ludowym. Chrystus przedstawiony jest w pozycji stojącej ze związanymi rękoma i opuszczoną głową. Postać jest oddzielona od pozostałej części kapliczki tralkową, drewnianą balustradą.

W ogrodzenie wkomponowano również płaskorzeźby *Arma Christi* i *Chusty św. Weroniki* (XVIII w.) oraz posązek Matki Boskiej na rzeźbionej kolumnie oraz kamienne posązki dwóch biskupów (XVIII w.).

Muszyna, gm. Muszyna – „Stara plebania” (XIX w.), ul. Kościelna 64, nr rejestru: Ks.A.733, decyzja nr 733/94 z dnia 23.02.1994 r.

Plebania została wzniesiona w połowie XIX w. jako murowany i otynkowany budynek na planie prostokąta z czterospadowym dachem pokrytym blachą. Od frontu znajduje się ganek podtrzymywany dwoma drewnianymi słupami. Czterokwaterowe okna posiadają ościeża rozglifione od wewnątrz. W piwnicy znajduje się studnia.

Ryc. 50. Stara plebania w Muszynie

Muszyna, gm. Muszyna – kaplica cmentarna rodziny Krynickich na cmentarzu par. (XIX w.), ul. Grunwaldzka 1, nr rejestru: Ks.A.735, decyzja nr 535/94 z dnia 28.02.1994 r.

Kaplica cmentarna rodziny Krynickich została wzniesiona w 2. poł. XIX w. Obecnie znajduje się w centralnej części cmentarza parafialnego, na stoku skarpy, którą zabezpieczono przed osuwaniem niewielkim murem. Jest to budynek orientowany, wybudowany na planie prostokąta, ceglany i otynkowany. Obiekt jest wąskofrontowy, jednopomieszczeniowy, zarówno w części naziemnej, jak i w podpiwniczonej, w której znajduje się krypta grobowa. Od wschodu

obiekt zamyka niewielka absyda. Wieżba dachowa została wykonana w konstrukcji krokwiowo-płatwiowej. Dach jest trójspadowy, a nad absydą ma formę ściętego stożka. Dachy pokryto blachą. W kalenicy dachu głównego znajduje się poligonalna wieżyczka z sygnaturką, kryta ostrosłupowym hełmem i zwieńczona bańką z łacińskim krzyżem z żeliwnych prętów. We wnętrzu znajduje się sklepienie kolebkowo-krzyżowe. Fasada kaplicy jest symetryczna, z pozornym ryzalitem wyodrębnionym za pomocą uskoku. Na osi znajduje się otwór drzwiowy. Po obu jego stronach znajdują się półkolumny dźwigające profilowane belkowanie, nad którym znajduje się półkolista wnęka w formie archiwolty. Powyżej umieszczono pozorny zwornik. Elewację wieńczy profilowany gzyms. Otwór drzwiowy zamykają płycinowe, jednoskrzydłowe drzwi i ażurowa krata. Elewacje boczne są częściowo boniowane, podzielone gzymsem kordonowym i zwieńczone profilowanym gzymsem. W obiekcie znajdują się okna.

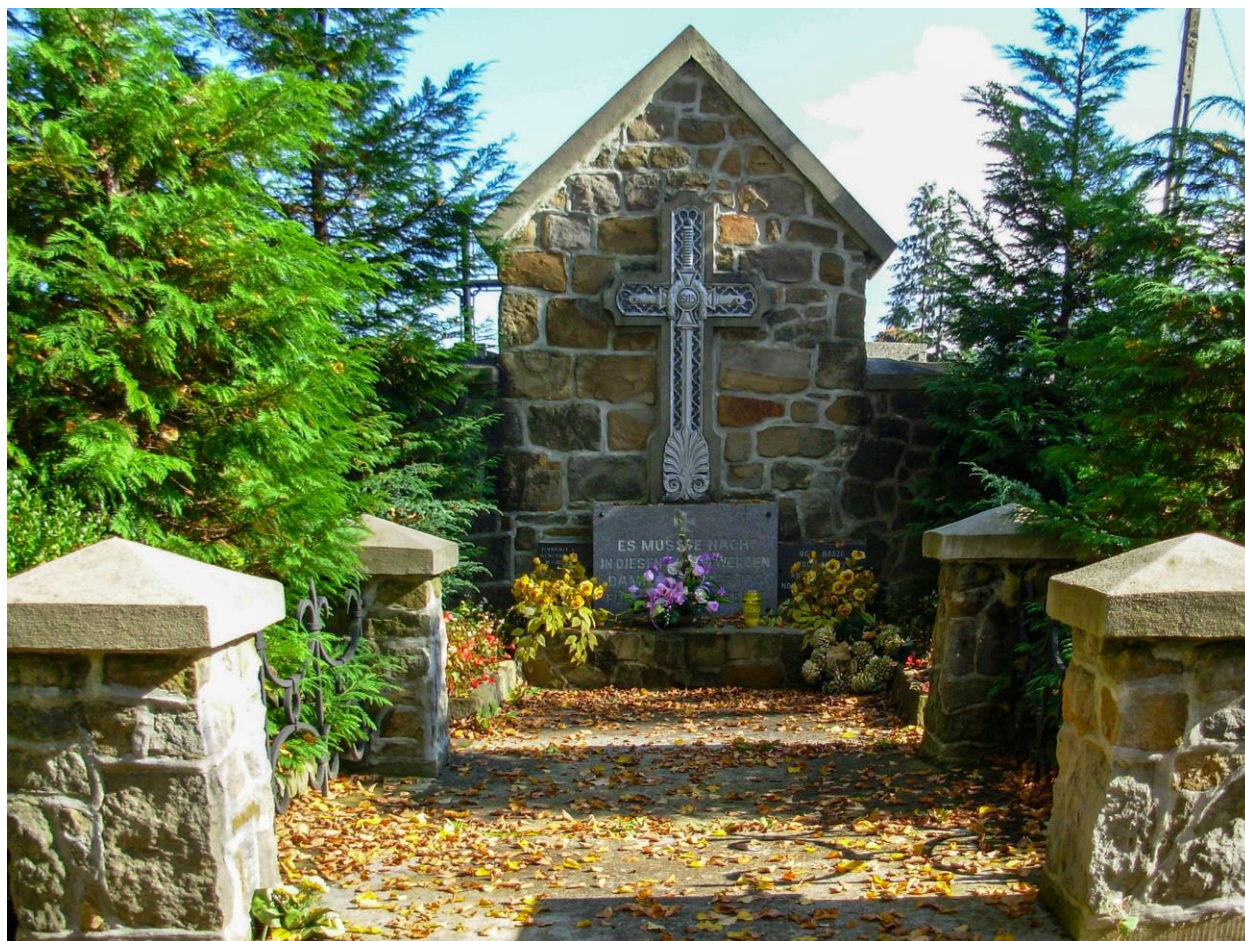
Ryc. 51. Kaplica rodziny Krynicky w Muszynie

Muszyna, gm. Muszyna – cmentarz z I wojny światowej nr 345 w obrębie cmentarza parafialnego (pocz. XX w.), nr rejestru: Ks.A.-707, decyzja nr 507/94 z dnia 05.05.1994 r.

Cmentarz z okresu I wojny światowej znajduje się na dz. ew. nr 1067/2 w granicach cmentarza parafialnego w Muszynie. Powstał w 1916 r. jako jeden z 400 cmentarzy założonych w Galicji Zachodniej przez Oddział Grobów Wojennych przy dowództwie krakowskiego okręgu wojskowego. Należy do X Okręgu Cmentarnego limanowsko-nowosądeckiego. Nadany został mu numer 345 w austriackiej ewidencji. Komendantem tzw. Oddziału Oczyszczania Pobojowisk, któremu przydzielono X Okręg, był porucznik rezerwy Wiktor Śamanek, a po nim od kwietnia 1917 r. oficer landszturmu kapitan Gustaw Ludwig, który był także architektem.

Według austriackich źródeł na cmentarzu pochowano w 14 grobach pojedynczych i jednym zbiorowym 18 żołnierzy austro-węgierskich pochodzących najprawdopodobniej z 38 dywizji piechoty (honwedów) gen. von Nagy, 4 dywizji kawalerii gen. Berndta oraz 11 Brygady Pospolitego Ruszenia gen. Nottesza.

Powierzchnia kwatery wynosi ok. 69 m² (po przebudowie i remoncie, wykonanym w latach 1992-1993 kwaterę zmniejszono do powierzchni 55 m²). Zawiera ona dwie zbiorowe mogiły umieszczone symetrycznie względem głównej osi cmentarza. Elementem centralnym ściany pomnikowej jest dwuramienny krzyż. Pomnik posiada dwa boczne skrzydła o długości 0,5 m i wysokości 1,5 m nakryte betonową trójspadową koroną. Wejście znajduje się na osi całego założenia w formie jednoskrzydłowej furtki z żelaznych rur. Teren kwatery oddzielono ogrodzeniem w formie betonowych i kamiennych słupów połączonych parami żelaznych rur, a od tyłu zamyka go kamienny mur o wysokości ok. 1 m z wysuniętymi skrzydłami, nakryty kamiennym, dwuspadowym daszkiem.

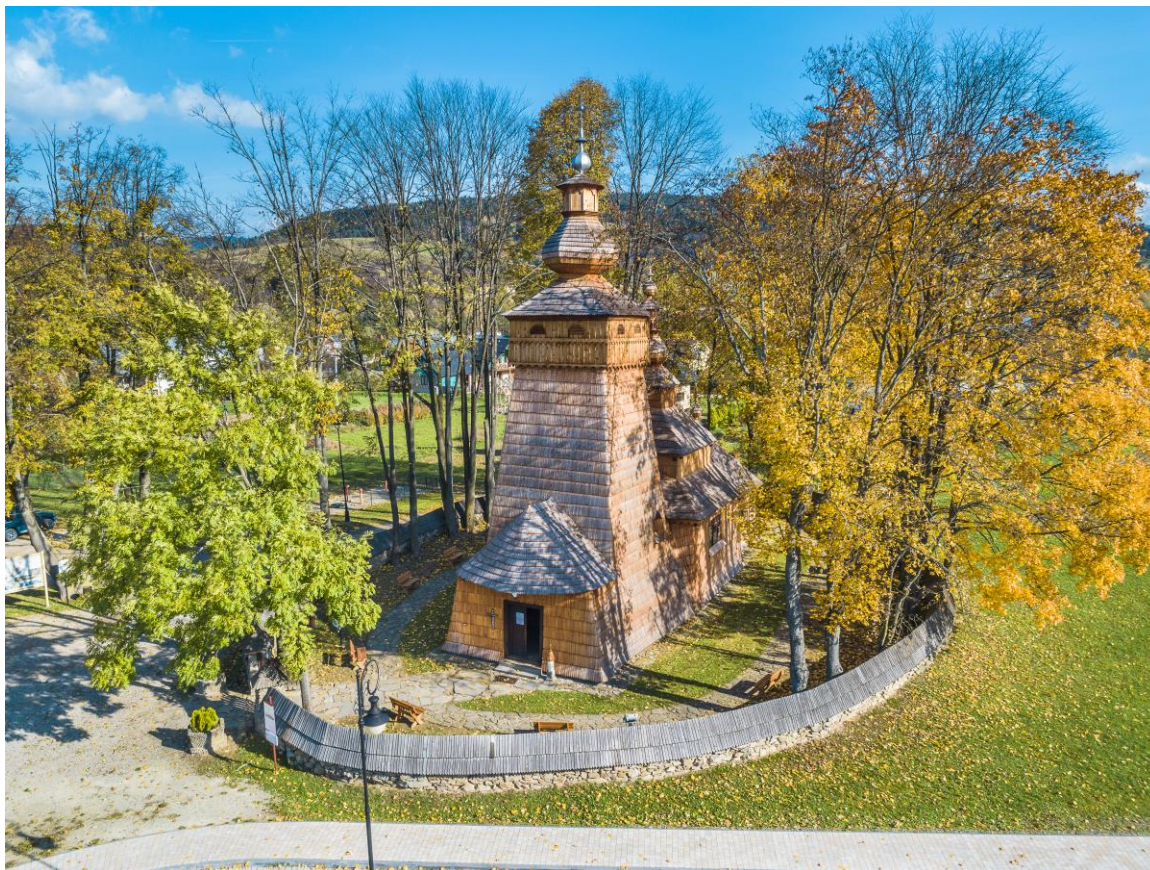

Ryc. 52. Cmentarz z I wojny światowej nr 345 fot. Archiwum UMiGU Muszyna

Powroźnik, gm. Muszyna, dawna cerkiew p.w. św. Jakuba Młodszego Apostoła (XVII w.), ob. kościół par. pod tym samym wezwaniem, nr rejestru: A-103 z dnia 26.06.1961 r. zmieniony na A-1213/M decyzją z dnia 29.06.2010 r.

Cerkiew w Powroźniku jest jedynym zabytkiem w gminie znajdującym się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Świątynia została konsekrowana 5 października 1600 r. i jest to najstarsza cerkiew łemkowska w polskiej części Karpat. W XIX-wiecznych źródłach pojawia się informacja, że cerkiew w Powroźniku wybudowano w 1643 r., jednakże obecnie tę wzmiankę odnosi się do przebudowy, która w tym czasie nastąpiła. Dobudowano wówczas kaplicę górną. Kolejny remont świątyni nastąpił w 1780 r. i polegał na dostawieniu wieży. W latach 1813-1814 miała miejsce kolejna przebudowa, a także ze względu na zagrożenie powodziowe przeniesienie na nowe, wyżej położone, miejsce (o ok. 150 m), w którym obecnie znajduje się obiekt.

W związku z wysiedleniem ludności łemkowskiej w 1951 r. erygowano w Powroźniku parafię rzymskokatolicką. Od lat 90. XX stulecia prowadzone są przy budynku prace zmierzające do przywrócenia świątyni pierwotnej formy. Jednocześnie w związku z koniecznością przystosowania wnętrza świątyni do liturgii rzymskokatolickiej ikonostas został podzielony.

Ryc. 53. Cerkiew w Powroźniku

Ryc. 54. Polichromie na ścianach cerkwi w Powroźniku

Ryc. 55. Cerkiew w Powroźniku – ikonostas (stan 2024 r.)

Świątynia z Powroźnika jest starszym wariantem cerkwi typu północno-zachodniego. Orientowana, trójdzielna budowla została wzniesiona w konstrukcji zrębowej z wieżą słupowo-ramową. Prezbiterium ma kształt kwadratu i jest węższe od nawy. Przy nim, po północnej

stronie, zlokalizowano zamkniętą trójbocznie zakrystię (przed rozbudową z XIX w. pełniącą funkcję prezbiterium). Pod wieżą znajduje się babiniec, który jest poprzedzony przedsionkiem znajdującym się po zachodniej stronie. Prezbiterium jest oświetlone dwoma oknami (od północy i wschodu), w zakrystii również znajdują się dwa okna (od północy i południa), natomiast w nawie trzy okna (wszystkie od strony południowej). Zakrystia posiada pozorne sklepienie natomiast prezbiterium jest nakryte stropem płaskim z fasetą, a nad nawą znajduje się uskokowe sklepienie namiotowe, natomiast babiniec wieńczy strop płaski.

Dach i ściany pokryte są gontem. Nad nawą znajduje się dach namiotowy dwukrotnie łamany uskokowo, nad prezbiterium trójspadowy, a nad zakrystią wielopołaciowy. Izbicowa wieża, z pochyłymi do wewnątrz ścianami i odeskowana pionowo z listwowaniem, została wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej. Zawieszony w niej dzwon pochodzi z 1615 r. Falbana wycinana w szalunku obiega dół izbicy oraz listwę. Hełm wieży i nawa posiadają baniaste zwieńczenia z pozornymi latarniami i cebulastymi hełmami oraz kutymi krzyżami. Nad prezbiterium znajduje się cebulasta bania.

Prezbiterium jest oddzielone od nawy i pozostałej części świątyni ikonostasem. Jest to przegroda obrazowa, która symbolicznie wskazuje na oddzielenie świata pozaziemskiego od ziemskiego. Ikonostas w Powroźniku powstał w I połowie XVIII w. i zachował się w całości. Górny rząd ikon zawieszony jest ponad wejściem do sanktuarium – jest to rząd Apostołów oraz medaliony przedstawiające Proroków i Ojców Kościoła, a po bokach obrazy świętych męczenników. W dolnej partii ikonostasu widnieją sceny z życia św. Jakuba. Wyposażenie cerkwi powroźnickiej, obok ikonostasu, stanowi szereg ikon karpackich z XVII i XVIII w. W ich skład wchodzi: „Chrystus Nauczający”, „Matka Boża Hodigitria” (wskazująca dłonią drogę – Chrystusa), „Sąd Ostateczny”, „Prorok Aaron”, „Św. Jakub Młodszy Apostoł”, „Wniebowstąpienie Pańskie”, Pieta. Spośród innych elementów cerkwi, uwagę przykuwa ambona z I połowy XVIII w., na której znajdują się wizerunki Chrystusa Pantokratora i czterech Ewangelistów. Niemal wszystkie ikony zostały poddane pracom konserwatorskim, dzięki czemu do dziś są świadectwem piękna sztuki cerkiewnej. Świątynię otacza kamienny mur pokryty gontem.

Szczawnik, gm. Muszyna – dawna cerkiew p.w. św. Dymitra (XVII w.; przebudowa w XIX w.), ob. kościół fil. pod tym samym wezwaniem, a także otoczenie w granicach cmentarza, nr rejestru: A - 109, decyzja z dnia 05.09.1964 r.

Cerkiew w Szczawniku obecnie jest filialnym kościołem parafii w Złockiem.

Świątynię przebudowano lub wzniesiono na nowo w 1841 r. w młodszym wariantcie cerkwi północno-zachodnich orientowanych, w konstrukcji zrębowej z obitymi gontem ścianami. Cerkiew jest trójdzielna. Prezbiterium zamknięte wielobocznie. Nawa jest szersza i wyższa. Słupy nośne wieży ujmują połowę babińca, który poprzedza przedsionek. Nad nią rozciąga się dach namiotowy, a nad prezbiterium wielopołaciowy, z kopułkami. Oba są w dolnej partii łamane uskokowo. Wieża została wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej, a ściany pochylają się do jej wnętrza. Hełm wieży i nawa posiadają baniaste zwieńczenie z pozornymi latarniami i cebulastymi hełmami oraz kutymi krzyżami. Falbana wycinana w szalunku obiega dół izbicy. Zawieszony na wieży dzwon pochodzi z 1707 r. Każdą z czterech ścian izbicy wieży zdobiły kiedyś pozorne tarcze zegarowe, ale do dnia dzisiejszego zachowały się pojedyncze wskazówki. W babińcu znajduje się strop płaski. Świątynię otacza kamienny mur z drewnianą bramką.

Ryc. 56. Cerkiew w Szczawniku po pracach renowacyjnych (stan 2024 r.)

**Szczawnik, gm. Muszyna – kapliczka Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (XIX w.),
nr rejestru: Ks.A.737, decyzja nr 537/94 z dnia 02.03.1994 r.**

Kapliczka Matki Boskiej Nieustającej Pomocy znajduje się w środkowo-zachodniej części miejscowości Szczawnik. Wzniesiono ją na planie prostokąta z dzikiego kamienia, otynkowano i pobielono. Dach jest dwuspadowy pokryty gontem, zaś trójkątne szczyty, są szalowane deskami. W ścianie frontowej znajduje się otwarta arkada wejściowa. Drzwi mają formę kraty. Wnętrze kapliczki jest jednopomieszczeniowe, otynkowane i pobielone, a w środku obiektu znajduje się mensa ołtarzykowa.

Ryc. 57. Kapliczka w Szczawniku (stan na 2024 r.)

Wojkowa, gm. Muszyna – dawna cerkiew p.w. św. Kosmy i Damiana (ob. kościół fil. pod tym samym wezwaniem) oraz otoczenie, drzewostan i mur ogrodzeniowy (XVIII w.), nr rejestru: A - 128, decyzja z dnia 28.12.1961 r.

Dawna cerkiew p.w. św. Kosmy i Damiana w Wojkowej od 1947 r. pełni funkcję rzymskokatolickiego kościoła pod tym samym wezwaniem.

Ryc. 58. Cerkiew w Wojkowej po pracach renowacyjnych. Stan na 2025 r.

Świątynia została wybudowana w 1790 lub 1792 r. w miejscu starego obiektu, który istniał w XVII w. Jest to cerkiew łemkowska wzniesiona w starszym wariantcie typu północno-zachodniego. Świątynia jest orientowana i trójdzielna. Prezbiterium i nawa są wzniesione w konstrukcji zrębowej i oszalowane pionowo z narożnikami osłoniętymi pionowymi listwami. Wieża wybudowana w konstrukcji słupowo-ramowej, ze ścianami pochylonymi ku wnętrzu, jest pokryta gontem i odeskowana pionowo z izbicą zdobioną wyciętą w drewnie falbanką. Nad nawą znajduje się dach namiotowy, natomiast nad prezbiterium wykonano dach namiotowy wielopołaciowy (oba łamane). Hełm wieży oraz pozostałe nakrycia dachowe posiadają baniaste zwieńczenie z cebulastymi hełmami, pozornymi latarniami i kutymi krzyżami. Zahata obejmuje babiniec i przedsionek.

W babiniecu wykonano strop płaski z fasetą, natomiast w pozostałej części świątyni widać kopuły namiotowe, w nawie łamane uskokowo.

Świątynie otacza kamienny niski mur. Poza jego obrębem znajduje się nowa, drewniana, trójprzęsłowa dzwonnica, wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej i pokryta dachem gontowym. Przestrzeń sakralną zamyka kamienny mur.

Złockie, gm. Muszyna – dawna cerkiew p.w. św. Dymitra (ob. kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Złockiem), wraz z murem ogrodzeniowym i drzewostanem (XIX w.), nr rejestru: A - 143, decyzja z dnia 05.09.1964 r.

Dawna cerkiew p.w. św. Dymitra od 1947 r. użytkowana jako kościół rzymskokatolicki p.w. Narodzenia NMP.

Ryc. 59. Cerkiew w Złockiem po pracach renowacyjnych. Stan na 2025 r.
Źródło archiwum Urzędu MiGUM

Świątynia została wzniesiona w latach 1867-1872. Jej budowniczym był niejaki Kondracz. Cerkiew ma charakter łemkowski-epigonalny. Zachowała tradycyjną dla typu łemkowskiego wieżę z izbicą (pozorną) oraz zwieńczenia wszystkich części cerkwi pozornymi wieżami sygnaturkowymi. Odmienne od typu północno-łemkowskiego jest zastosowanie rzutu krzyża. Również typową zrębową kopułę namiotową zastąpiono konstrukcją o półkolistej czaszy osadzonej na tamburze.

Orientowana, trójdzielna budowla została wzniesiona w konstrukcji zrębowej z drzewa modrzewiowego oszalowanego poziomo na zakładkę. W narożnikach i pośrodku ścian wstawiono pionowe listwy. Nad prezbiterium, zakrystią (dobudowaną od północy) i transeptem znajdują się dachy kalenicowe: nad prezbiterium wielopołaciowy, nad zakrystią i transeptem trójspadowe. Nad nawą znajduje się ośmiopółowa kopuła na tamburze zwieńczona wieżyczką o podwójnej ślepej latarni.

We wszystkich pomieszczeniach poza nawą wykonano stropy. Wieża obejmująca część babińca, wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej, posiada proste ściany z pozorną izbicą. Hełm wieży na podstawie namiotowej jest zbliżony kształtem do poprzednich zwieńczeń.

Świątynie otacza kamienny murek. Na terenie przykościelnym znajduje się cmentarz grzebalny.

Obiekt w trakcie tworzenia niniejszego programu poddawany był szeroko zakrojonym pracom renowacyjnym.

Żegiestów, gm. Muszyna –dawna cerkiew p.w. św. Michała Archanioła (pocz. XX w.), ob. kościół paraf. p.w. św. Anny, nr rejestru: A-1243/M, decyzja z dnia 29.04.2011 r.

Dawna cerkiew p.w. św. Michała Archanioła, po wysiedleniu Łemków w 1947 r., dekretem biskupa Jana Stepy została przekształcona na kościół rzymskokatolicki. Od 1951 r. pełni funkcję parafialnego kościoła rzymsko-katolickiego p.w. św. Anny. W skład tej parafii weszły również kaplica w Zdroju oraz kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zubrzyku.

Ryc. 60. Cerkiew w Żegiestowie

Żegiestowska świątynia jest przykładem nawiązującym do cerkwi bojkowskich. W miejscowości już w XVII w. istniała drewniana cerkiew, która jednak stosunkowo szybko spłonęła. Kolejna murowana budowla została wzniesiona w końcu XVII w. (jej ruiny można zobaczyć przy drodze prowadzącej na Palenicę). Nową świątynię wybudowano w latach 1917-1925, a konsekrowano w 1928 r. Wzniesiono ją z kamienia i cegły na planie krzyża łacińskiego z prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Wystrój wnętrza jest częściowo neoromański wykonany w latach 1959-1960. Po obu stronach prezbiterium dobudowano zakrystie, a od frontu kruchtę. Cerkiew jest przykryta dachami wielospadowymi. Na osi podłużnej świątyni umieszczono trzy kopuły na wysokich tamburach. Dachy i kopuły pokryte są blachą, tambury i szczyty krucht są odeskowane pionowo. Na zwieńczeniach bocznych ryzalitów znajdują się trójkątne szczyty. We wnętrzu wykonano sklepienia kolebkowe, natomiast w centralnej części ośmiopolewe wsparte na arkadach. Ściany i sklepienia obiektu sakralnego zostały otynkowane.

Żegiestów, gm. Muszyna – pensjonat „Warszawianka” (pocz. XX w.), nr rejestru: Ks.A.690, decyzja nr 490 z dnia 22.12.1992 r.

Pensjonat „Warszawianka” został wybudowany w latach 1929-1930 według projektu Adolfa Szyszko-Bohusza. Obiekt był wybitym przykładem ewoluowania architekta od form neoklasycystycznych do funkcjonalistycznych. Charakterystyczne dla stylu funkcjonalizmu było zgeometryzowanie kompozycji architektury elewacji za pomocą linii poziomych i pionowych bez dodatkowych detali. Budynek wzniesiono na planie wydłużonego prostokąta z wnęką pod tarasem piętra, flankowanego po bokach dwoma prostokątnymi pomieszczeniami. Ściany budynku oraz piwnice wykonano z kamienia łamanego. Kamienne słupy podtrzymywały pergolę. Pozostałe cztery kondygnacje posiadały boczne skrzydła cofnięte w stosunku do lica frontowego. We wnętrzu na parterze hol znajdował się na osi wejścia. Ponadto również jadalnia i jednopomieszczeniowe zaplecze. Wyższe kondygnacje miały układ korytarzowy z pokojami po obu stronach.

Ryc. 61. Pensjonat „Warszawianka” w Żegiestowie

Żegiestów, gm. Muszyna – budynek d. pensjonatu „Światowid” (XX w.), nr rejestru: A-1245/M, decyzja z dnia 08.06.2011 r.

Pensjonat „Światowid” został wybudowany na przełomie lat 20/30 XX w. Zewnętrzną formę obiektu charakteryzuje rozczłonkowanie ryzalitami, tarasami, balkonami, uskokami, półkolistą formą wykusza nadwieszzonego nad wejściem. Przyziemie, wysunięte ryzalidy boczne oraz wyższe kondygnacje są gładko tynkowane. Wnętrze obiektu w wyniku dewastacji i rozpoczętego remontu zatraciło swój pierwotny układ.

Ryc. 62. Pensjonat "Światowid"

Żegiestów, gm. Muszyna – sanatorium „Wiktor” (XX w.), nr rejestru: A-1237/M, decyzja z dnia 20.12.2010 r.

Budynek sanatorium „Wiktor” został wybudowany w latach 1936-1937 według projektu prof. Jana Bagieńskiego oraz Zbigniewa Wardzała. Obiekt jest najwybitniejszym przykładem monumentalnej architektury modernistycznej ostatnich lat okresu międzywojennego.

W artykule zamieszczonym w „Architekturze” z 1938 r. uznano, że ten gmach otworzył nowy rozdział w zabudowie uzdrowisk, w których zdaniem autora, nowe prądy architektoniczne były bardziej dominujące i silniej akcentowane, niż we współczesnych miastach.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego był to jeden z najbardziej luksusowych obiektów południowej Polski. W czasie II wojny światowej sanatorium nazywano Domem Goeringa i pełnił funkcję szpitala wojskowego.

Bryłę charakteryzują podziały w rozplanowaniu, jak i gabarytach wysokościowych. Środkowa część obiektu jest niższa i wydłużona z horyzontalnym podziałem galeriami balkonowymi na poszczególnych kondygnacjach. W najniższej północno-zachodniej części obiektu znajduje się jadalnia. Elewacje przyziemia oraz mury tarasów i schodów są wykonane z kamienia łamanego. Pozostałe elewacje są otynkowane. Hall główny oraz klatka schodowa zachowały swój pierwotny charakter.

Ryc. 63. Sanatorium "Wiktor"

W sanatorium „Wiktor” znajduje się pijalnia wody mineralnej „Zofia”. Do pijalni doprowadzona jest woda ze źródła „Zofia II” (używana jest w kuracji pitnej w nieżytach dróg oddechowych).

Żegiestów, gm. Muszyna – budynek „Domu Zdrojowego” (XX w.), nr rejestru: A-367/M, decyzja z dnia 14.08.2013 r.

Budynek sanatorium „Dom Zdrojowy” został wybudowany w latach 1927-1929 według projektu Adolfa Szyszko-Bohusza na zlecenie będącej właścicielem uzdrowiska spółki Krukierów. Wybuch II wojny światowej i kolejne lata działań zbrojnych spowodowały, że majątek ośrodków wypoczynkowych częściowo rozkradziono - łupieżcy wynieśli urządzenia leczniczo-zabiegowe. „Dom Zdrojowy” na czas wojny stał się ostoją dla młodzieży okupanta z Hitlerjugend oraz szkołą policyjną. Gdy wojna dobiegła końca „Dom Zdrojowy” przeszedł w ręce państwa. Kuracjusze do „Domu Zdrojowego” trafiali z ramienia Funduszu Wczasów Pracowniczych i przez zakłady pracy, ale również z prywatnej inicjatywy.

Ryc. 64. Sanatorium "Dom Zdrojowy" po zakończonych pracach remontowych (stan na 2025 r.)

Obiekt wzniesiono na planie prostokąta z horyzontalnym układem elewacji, symetrycznym układem skrzydeł i obustronnymi symetrycznymi pergolami, wspartymi na kamiennych słupach zlokalizowanych równolegle do stoków doliny po obu stronach obiektu. Oś budynku podkreślono poprzez półkoliste zagłębienie w elewacji frontowej, na odcinku od tarasu nad parterem do górnego gzymsu budynku oraz wysuniętą częścią tarasu nad parterem.

Po zachodniej stronie na całej długości elewacji nad parterem znajduje się wsparty na kolumnach taras. W centralnej części głównego wejścia galeria posiada wysunięty taras z wtórnie dobudowaną klatką schodową przy podjeździe. Elewacja od poziomu piętra jest podzielona na dwa skrzydła, po siedem osi tworzących moduły otworów okiennych, ułożonych wertykalnie. Każdy pokój posiada balkon szerokości okna z lekko zaoblonymi krawędziami i stalowymi balustradami. Do lewego skrzydła można dostać się przez kładki prowadzące na drugie i trzecie piętro, a na pierwsze z poziomu terenu przyległego stoku. Elewacja wschodnia posiada analogiczny układ, z tym, że w części centralnej znajduje się wysunięta, częściowo przeszklona klatka schodowa, oparta na częściach spoczników międzypiętrowych. Środkową część budynku połączono z dobudowanym w latach 50. XX w. zakładem przyrodniczo-leczniczym.

Budynek został przykryty dachem płaskim z murowanymi trzonami wentylacyjnymi i kominowymi na wysokości 1,5-2,0 m, częściowo obłożonymi kamieniami. Lewe skrzydło posiada przejazd. Również po prawej stronie miał się znajdować przejazd, jednak zastąpiono go pralnią. Przed „Domem Zdrojowym” zachowały się relikty dziedzińca z fontanną, poidłem oraz zespołem zieleńców. W końcu 20. lat XX w. tak opisywano w przewodniku budynek:

Nowy Dom Zdrojowy, wykonany według proj. Rektora Szyszki-Bohusza, posiada oprócz sal reprezentacyjnych 75 pokoiów, urządzonych według najnowszych wymogów higieny i komfortu. Centralne ogrzewanie ciepłą wodą.

We wszystkich zabudowaniach rozprowadzona sieć wodociągu. Zakład posiada odpowiednią kanalizację i jest elektrycznie oświetlony. W środku zakładu deptak ze strojnymi skwerami i wodotryskiem⁴¹.

⁴¹ R. Nitribitt, Z. Hepter, *Krynica, Żegiestów, Muszyna i okolice. Przewodnik turystyczny po Beskidzie Sąddeckim i okolicznych górach słowackich z wstępem fizjograficznym Adama Gadomskiego*, Lwów (przedm. 1928), s. 48.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Obiekty zabytkowe zachowane na terenie Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna są zróżnicowane pod względem architektonicznym, chronologicznym, a także pod względem sposobu użytkowania i stanu zachowania. Analiza stanu dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań jego ochrony na terenie gminy doprowadziła do rozpoznania czynników determinujących jej dalszy rozwój. W tabeli poniżej zestawiono mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia.

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Bogactwo i różnorodność krajobrazu związanego z ukształtowaniem terenu, zasobami przyrodniczymi oraz hydrograficznymi; • Zachowane elementy krajobrazu kulturowego w postaci układu urbanistycznego miasta Muszyny i układów ruralistycznych poszczególnych wsi znajdujących się w obrębie gminy; • Różnorodność dziedzictwa kulturowego i jego wielokulturowy charakter; • Dobre warunki dla rozwoju turystyki, w tym agroturystyki przez cały rok; • Dobrze utrzymane zespoły sakralne i budynki użyteczności publicznej, systematycznie poddawane pracom konserwatorskim; • Postępujący rozwój inicjatyw mających na względzie troskę o dziedzictwo kulturowe; • Upowszechnianie edukacji nastawionej na poszanowanie zabytków i ich ochronę; • Wzrost świadomości w zakresie wykorzystania obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego; • Posiadanie zabytków o randze ponadregionalnej (UNESCO); 	<ul style="list-style-type: none"> • Degradacja obiektów zabytkowych poprzez przypadkowe działania i prywatne inwestycje (także w odniesieniu do zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków); • Trudności w dostosowaniu zabytkowej zabudowy do obecnych potrzeb i funkcji szczególnie w zakresie wnętrza; • Ciągłe ograniczona świadomość społeczna związana z opieką nad zabytkami; • Ograniczone możliwości ochrony konserwatorskiej i wsparcia finansowego zabytków niewpisanych do rejestru zabytków; • Brak oznaczeń na obiektach wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków; • Niewystarczająca ilość działań konserwatorskich obejmujących zabytkowe krzyże i nagrobki znajdujące się na cmentarzach; • Brak zachowania właściwych priorytetów podczas realizowania zadań związanych z ochroną zabytków (wykonanie ogrodzenia na cmentarzu żydowskim w Muszynie przed wykonaniem konserwacji zachowawczej macew); • Brak wytycznych i standardów w zakresie

<ul style="list-style-type: none"> • Wkład kościoła i gminy w utrzymanie zabytków sakralnych; • Prowadzenie działań mających na celu rozpoznanie i ochronę stanowisk archeologicznych; • Renowacje i konserwacje kapliczek znajdujących się na terenie Gminy; • Posiadanie na terenie gminy muzeum regionalnego; • Współpraca transgraniczna w zakresie ochrony zabytków; • Położenie przygraniczne stymulujące rozwój turystyki; • Systematyczna konserwacja ruchomych zabytków archeologicznych na potrzeby wystawiennicze; • Duża ilość realizowanych projektów lokalnych w zakresie ochrony zabytków. 	<p>umieszczania reklam na obiektach i obszarach zabytkowych;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Słaby zasięg Internetu GSM ze względu na dolinne położenie; • Niewystarczające działania w zakresie prezentowania bogatego zbioru zabytków archeologicznych w muszyńskim muzeum; • Brak jednolitego pomysłu na zagospodarowanie pomieszczeń w obrębie zabytkowych obiektów, pomimo bardzo dużej ilości opracowań historycznych i archeologicznych;
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Możliwość pozyskiwania środków finansowych na ochronę zabytków z różnych źródeł, w tym funduszy unijnych i norweskich; • Wykorzystanie środków finansowych osób prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków; • Rosnąca rola samorządu lokalnego w systemie ochrony i opieki nad zabytkami; • Wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie poprawy estetyki poszczególnych miejscowości; • Włączenie dziedzictwa kulturowego w obieg gospodarczy; • Wzrost wartości zabytków jako produktu turystycznego; • Organizacja wydarzeń kulturalnych w oparciu o odrestaurowane obiekty zabytkowe; • Rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych nastawionych na ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego; • Wykorzystanie Internetu do popularyzacji historii 	<ul style="list-style-type: none"> • Zbyt mała aktywność w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego zmniejszy atrakcyjność i konkurencyjność gminy w stosunku do ościennych jednostek samorządu terytorialnego (w tym słowackich); • Brak wystarczających środków finansowych na prace konserwatorskie i restauratorskie przy obiektach zabytkowych; • Brak odpowiedniego zabezpieczenia zabytków; • Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nienawiązującej do charakteru regionu; • Niedostatecznie rozwinięta edukacja na temat wielonarodowego dziedzictwa historycznego regionu; • Zanikanie kultury wiejskiej w obliczu globalizacji kulturowej; • Słabe zaangażowanie młodzieży w kultywowanie tradycji; • Stale malejąca liczba zabytków związanych

<p>i tradycji regionalnych oraz ochrony zabytków;</p> <ul style="list-style-type: none">• Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji;• Edukacja w kierunku poszanowania zabytków i ich prawidłowej ochrony;• Współpraca międzyregionalna i międzynarodowa na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami;• Uwzględnienie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w strategiach i planach rozwoju miasta Muszyny i miejscowości znajdujących się na terenie gminy;• Wzrost świadomości społeczności lokalnych skutkujący budzeniem się potrzeby upamiętnienia poprzednich pokoleń i ich dorobku;• Możliwość upowszechnienia wiedzy o historii regionu przez tworzenie ścieżek edukacyjnych;• Przypisanie właściwej rangi kwestii ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych;• Promocja produktów regionalnych, wpisanie ich w działania na rzecz potencjału turystycznego;• Wzmocnienie tożsamości lokalnej i regionalnej;• Aktywizacja społeczności lokalnych;• Zwiększenie ilości plenerowych wydarzeń kulturalnych o charakterze historycznym.	<p>dziedzictwem kulturowym Łemków, Wengrinów i Żydów;</p> <ul style="list-style-type: none">• Brak konsekwencji w zakresie realizacji programu ochrony zabytków;• Wzrost zanieczyszczenia środowiska na obszarze gminy;• Nadmierny rozrost szaty roślinnej ograniczający dostępność do obiektów zabytkowych oraz zmniejszający walory widokowe (np. obecność wysokich drzew na zboczach otaczających zamek czy grodzisko).
---	--

7. Założenia programowe programu opieki nad zabytkami

Przygotowanie gminnego programu opieki nad zabytkami wymaga zaangażowania władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna wyznaczono następujące priorytety:

Priorytet 1 - Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna		
Kierunki działań	Zadania	Termin realizacji
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	Wdrażanie zapisów programów rewitalizacji (np. plany rozwoju uzdrowisk w Muszynie i w Żegiestowie) w realizacji zagospodarowania przestrzennego gmin	2025-2028
	Systematyczna aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w szczególności planu dla Muszyny i Żegiestowa z uwagi na znaczne nasycenie obiektami o charakterze zabytkowym	2025-2028
	Egzekwowanie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego przy realizacjach inwestycji na obszarach objętych ochroną	2025-2028
Regularna weryfikacja zasobu i form ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	Regularne aktualizowanie gminnej ewidencji zabytków	2025-2028
	Stała współpraca oraz konsultacje z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków	2025-2028
	Składanie wniosków do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o dopisanie nowych obiektów do rejestru zabytków	2025-2028
	Okresowa kontrola stanu zachowania/technicznego zabytków, których właścicielem jest gmina	2025-2028
	Systematyczna i szczegółowa inwentaryzacja obiektów wpisanych do rejestru zabytków jako forma dokumentacji i ochrony poprzez monitorowanie procesów degradacji	2025-2028
	Weryfikacja stanu zachowania stanowisk archeologicznych na terenie gminy: regularna wizytacja stanowisk, ocena ich stanu	2025-2028

	zachowania oraz potencjalnych zagrożeń, kontynuacja we współpracy z WUOZ programu AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski) w celu odkrycia nieznanymi do tej pory stanowisk archeologicznych i objęcia ich ochroną	
Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego	Planowe i świadome kształtowanie szaty roślinnej otaczającej zabytki	2025-2028
	Opracowanie planu uczynienia grodziska muszyńskiego poprzez usunięcie części drzew (analogicznie do prac prowadzonych przy zamku)	2025-2028
	Prowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach z uwzględnieniem najpopularniejszych osi widokowych, w taki sposób by uczynić ich bryłę oraz z zastosowaniem oryginalnej kolorystyki elewacji	2025-2028
Priorytet 2. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy		
Kierunki działań	Zadania	Termin realizacji
Powstrzymanie procesu degradacji zabytków i skuteczne doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania ze szczególnym naciskiem na zachowanie pierwotnej substancji zabytkowej	Podniesienie rangi zadań mających na celu opiekę nad zabytkami w hierarchii podejmowanych przez samorząd działań, poprzez ustawienie tychże zadań na równi z rozwojem gminnej infrastruktury (a nawet powyżej z uwagi na nieodtworzalny charakter obiektów historycznych)	2025-2028
	W miarę potrzeb przeprowadzanie badań naukowych obiektów zabytkowych (w tym archeologicznych) mających na celu ocenę ich stanu zachowania oraz rozpoznanie pierwotnej substancji zabytkowej	2025-2028
	W miarę potrzeb prowadzenie niezbędnych prac konserwatorsko-restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w posiadaniu gminy	2025-2028
	Dokumentacja i ochrona grodziska w Muszynie – pierwszego obiektu obronnego i administracyjnego na terenie gminy	2025-2028

Realizacja działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	Sukcesywne wprowadzanie spójnej koncepcji umieszczenia reklam na obiektach i obszarach o charakterze zabytkowym oraz wprowadzenie ustaleń do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	2025-2028
	Współpraca przy poprawie dostępu oraz przejścia do mofety w Złockiem	2025-2028
	Współpraca przy działaniach mających na celu zadbanie o otoczenie (otulinę?) mofety w Złockiem	2025-2028
	Bieżące dbanie o otoczenie i zagospodarowanie źródeł wody mineralnej na terenie gminy	2025-2028
	Systematyczne rozwiązywanie problemów z szatą roślinną na obszarze grodziska stożkowatego, a w szczególnością tą, która bezpośrednio ingeruje w nawarstwienia archeologiczne	2025-2028
	Regularne prowadzenie prac porządkowo-pielęgnacyjnych na cmentarzach oraz w otoczeniu zabytków, w celu zmniejszenia negatywnych skutków oddziaływania roślin na substancję zabytkową	2025-2028
	Poprawienie oferty naukowej i edukacyjnej w odbudowanych bądź zrewitalizowanych obiektach (ratuszu, zamku i przede wszystkim w Muzeum Państwa Muszyńskiego w Muszynie)	2025-2028
Wspieranie lokalnych inicjatyw mających na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego	W miarę zgłaszanych potrzeb dofinansowanie zadań w zakresie konserwacji i renowacji obiektów	2025-2028
	Doradztwo gminy z zakresu możliwości pozyskania środków finansowych na ochronę zabytków	2025-2028
	Wspieranie lokalnych inicjatyw w zakresie tworzenia miejsc pamięci	2025-2028
Generowanie i wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami	Organizacja, współorganizacja lub uczestnictwo w szkoleniach z zakresu pozyskiwania środków finansowych na prace restauratorskie, konserwatorskie itp.	2025-2028
	Promowanie inicjatyw związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego regionu (kuchni regionalnej, zespołów, grup rekonstrukcyjnych, gospodarstw agroturystycznych itp.) przekładające się na utworzenie nowych miejsc pracy	2025-2028

Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem obiektów zabytkowych	Prezentowanie kierunków działania gminy w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego w sposób przejrzysty dla właścicieli obiektów zabytkowych	2025-2028
	Konsultacje z właścicielami obiektów zabytkowych w trakcie budowania wieloletniej strategii dla gminy	2025-2028
Priorytet 3 - Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego		
Kierunki działań	Zadania	Termin realizacji
Generowanie i wspieranie inicjatyw związanych z realizacją projektów naukowych na terenie gminy wraz z profesjonalną publikacją ich wyników	Organizacja konferencji naukowej poświęconej historii i zabytkom gminy (analogicznie do konferencji organizowanych w poprzednim okresie)	2025-2028
	Wydanie publikacji poświęconych dziejom i zabytkom regionu (analogicznie do wydanej w 2024 roku książki p.t. „Wokół muszyńskiego zamku. Przez czas i przestrzeń”	2025-2028
	Organizacja prelekcji poświęconych historii i zabytkom gminy	2025-2028
	Przeprowadzenie weryfikacji etnograficznej w celu wzbogacenia bazy źródłowej na temat wielokulturowego dziedzictwa gminy	2025-2028
Dokumentacja dziedzictwa kulturowego	Przeprowadzenie akcji mającej na celu zachęcenie mieszkańców do przekazywania bądź wypożyczenia przedmiotów o charakterze zabytkowym w celu naukowego ich opracowania, a w wyjątkowych sytuacjach ich konserwacja	2025-2028
	Inwentaryzacja i digitalizacja zdjęć, pocztówek oraz dokumentów związanych z zabytkami oraz historią gminy (szczególnie ważne w obliczu całej czas uszczuplającej się bazy tego typu świadectw przeszłości)	2025-2028
Priorytet 4 - Promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości		
Kierunki działań	Zadania	Termin

		realizacji
Powszechna edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i niematerialnego	Oznaczenie obiektów wpisanych do rejestru zabytków tzw. Błękitną Tarczą (informującą o tym, że zabytki podlegają ochronie), zgodnie z obowiązującymi przepisami w tym zakresie, zawartymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu w sprawie znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisywanych do rejestru zabytków	2025-2028
	Kontynuowanie prac związanych z stworzeniem i aktualizacją ścieżek edukacyjnych/dydaktycznych po najciekawszych zabytkach gminy	2025-2028
	W miarę potrzeb organizacja spotkania przedstawicieli służb konserwatorskich z właścicielami, dzierżawcami oraz przedstawicielami samorządu	2025-2028
	Uczestnictwo w konferencjach oraz/lub seminariach dotyczących ochrony zabytków	2025-2028
	Współpraca z uczelniami wyższymi w zakresie wprowadzenia tematów związanych z gminą do tematów prac dyplomowych, magisterskich, doktorskich oraz promocja i wykorzystanie wyników tej współpracy do zwiększenia oferty edukacyjnej gminy	2025-2028
	Organizacja wystaw oraz prelekcji poświęconych rocznicom historycznym ze szczególnym uwzględnieniem dziejów gminy na tle ważnych wydarzeń o charakterze państwowym bądź międzynarodowym	2025-2028
	Organizacja wystaw plenerowych propagujących dziedzictwo kulturowe gminy. Wykorzystanie dotychczas przygotowanych materiałów promocyjnych wykonanych w ramach zakończonych już projektów	2025-2028
	Kontynuowanie działań edukacyjnych na temat dziedzictwa kulturowego gminy i regionu do realizacji w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, w taki sposób by młodzież otrzymała zrozumiały przekaz odnoszący się do konieczności dbania o zabytki i walory przyrodnicze	2025-2028
Popularyzacja wiedzy o historii i kulturze regionu	Popularyzacja wiedzy o historii i kulturze regionu w oparciu o dedykowane serwisy internetowe (w tym prezentowanie	2025-2028

	najnowszych wyników badań naukowych odnoszących się do zabytków pogranicza, zdigitalizowanych zabytków archeologicznych, zebranych źródeł historycznych wraz z profesjonalnym, dostosowanym do wieku odbiorcy komentarzem)	
	Umieszczenie na szlakach pieszych i rowerowych kierunkowskazów i tablic informacyjnych wskazujących położenie najbliższych obiektów zabytkowych i przyrodniczych	2025-2028
	Stworzenie turystycznych szlaków samochodowych wraz z aplikacją mobilną działającą na urządzeniach przenośnych wyposażonych w system lokalizacji przestrzennej (np. GPS)	2025-2028
	Zbieranie i dokumentowanie relacji historii mówionej (oral history)	2025-2028
	Stworzenie np. w ramach Centrum Kultury i Czytelnictwa archiwum historii mówionej (oral history) Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna	2025-2028
	Organizacja prelekcji wspomnieniowych najstarszych mieszkańców dotyczących historii lokalnej	2025-2028
	Organizacja konkursów dla dzieci i młodzieży szkolnej z zakresu wiedzy historycznej o regionie	2025-2028
	Promocja dziedzictwa kulturowego gminy poprzez środki masowego przekazu	2025-2028
	Aktualizowanie księgozbioru biblioteki miejskiej o publikacje dotyczące dziejów gminy i regionu	2025-2028
	Stworzenie na stronie internetowej gminy zakładki poświęconej dziedzictwu niematerialnemu regionu	2025-2028
	Realizacja wycieczek po obiektach zabytkowych gminy (w tym zwiedzania nocnego)	2025-2028

8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Realizacja *Gminnego programu opieki nad zabytkami dla Miasta i Gminy Uzdrawiskowej Muszyna na lata 2025-2028* odbywać się będzie poprzez wykonanie poszczególnych zadań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych. W realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami powinny zostać wykorzystane instrumenty:

1. Prawne

- programy określające politykę państwa i województwa małopolskiego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego;
- dokumenty wydane przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- uchwały Rady Miasta Gminy Uzdrawiskowej Muszyna (m.in. w postaci miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planów odnowy poszczególnych miejscowości, zwolnień i ulg dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Finansowe

- środki gminy;
- dotacje;
- refundacje
- dofinansowania;
- kredyty.

3. Społeczne

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu;
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności;
- współpraca z organizacjami społecznymi i kulturalnymi;

- współpraca z jednostkami naukowymi.

4. Koordynacyjne i kontrolne

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach konserwatorskich i remontowych;
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Miasta i Gminy i Uzdrawiskowej w Muszynie zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami oraz mechanizmów regulujących wymianę informacji pomiędzy członkami zespołu;
- wewnętrzne, okresowe spotkania w celu wymiany informacji dotyczących realizacji niniejszego programu.

9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Na wstępie należy podkreślić obowiązek burmistrza sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania ich radzie gminy. Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań można przyjąć między innymi następujące kryteria oceny realizacji programu:

- Procentowy poziom wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami;
- Wartość finansową zrealizowanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach stanowiących własność Gminy;
- Wartość finansową przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych niebędących własnością Gminy (w ramach możliwości);
- Wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych;

- Powierzchnię planów zagospodarowania przestrzennego i planów odnowy miejscowości uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego oraz ich aktualność;
- Liczbę utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.;
- Liczbę publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego;
- Liczbę zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.
- Liczbę projektów związanych z poznaniem i ochroną dziedzictwa kulturowego regionu;

10. Źródła finansowania opieki nad zabytkami

Aktualnie obowiązująca ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oprócz określenia zasad i form ochrony oraz opieki nad pozostałościami minionych epok zawiera także zapisy związane z finansowaniem m.in. niezbędnych prac konserwatorskich, restauratorskich, budowlanych oraz badań konserwatorskich i archeologicznych. Zgodnie z nimi właściciele zabytków, którymi są zarówno osoby fizyczne jak i jednostki organizacyjne, posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązanego, samodzielnie finansują wszelkie w/w prace. Mogą one oprócz zaangażowania środków własnych uzyskać dofinansowanie z następujących źródeł:

- publicznych krajowych, czyli budżetu państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego;
- zagranicznych, czyli np. funduszy Unii Europejskiej, Funduszy Norweskich itp.;
- innych, np. prywatnych (organizacji pozarządowych, osób fizycznych lub prawnych).

Głównym źródłem finansowania opieki nad zabytkami w Polsce są środki pochodzące z budżetu państwa oraz samorządów. Dysponentami środków finansowych są:

- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- Narodowy Instytut Dziedzictwa;
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków;
- Gminy, powiaty bądź samorzady województwa.

Fundusze, których celem jest współfinansowanie prac przy zabytkach rozdysponowuje się w postaci dotacji bądź refundacji w ramach organizowanych corocznie naborów. O środki mogą ubiegać się osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. Pozyskane pieniądze można wykorzystać na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W ostatnim przypadku wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace podlegające dofinansowaniu.

Należy podkreślić, że zadaniem gminy jest opieka nad wszystkimi zabytkami znajdującymi się na jej terenie - również nie uwzględnionymi w rejestrze zabytków. Ustawa o ochronie zabytków przewiduje różne mechanizmy finansowania podejmowanych działań.

Poniżej zamieszczamy przykładowe programy, w ramach których można pozyskać dofinansowanie na potrzeby realizacji niniejszego programu.

- **Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego:**
 - dotacje na badania archeologiczne, jeśli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków;
 - programy, wśród których m. in. znajdują się: ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą, ochrona zabytków, ochrona zabytków archeologicznych, wspieranie działań muzealnych, wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem, itp.

- **Fundusze europejskie:**
 - Kreatywna Europa, edycja 2021-2027 – głównymi celami programu są promocja europejskiej różnorodności kulturowej i dziedzictwa, budowanie kompetencji profesjonalistów, rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł m. in. poprzez zwiększanie dostępu do kultury i utworów audiowizualnych. Program wdrażany jest przez 3 komponenty: media, kultura i międzysektorowy. **<http://kreatywna-europa.eu/>**
 - <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-na-lata-2021-2027/>
- Sejmik Województwa Małopolskiego
 - Zgodnie z uchwałą w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa małopolskiego, wnioski o dotację można składać **do dnia 15 grudnia każdego roku kalendarzowego** dla prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach z całorocznym harmonogramem prac planowanych do wykonania w kolejnym roku.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej Departament Współpracy Terytorialnej
 - Program Interreg Polska – Słowacja 2021-2027. Program wspiera
 - ✓ branżę turystyczną, rekreacyjną i kulturalną,
 - ✓ przystosowanie do zmian klimatu oraz ochronę przyrody i bioróżnorodności,
 - ✓ dostępność komunikacyjną pogranicza,
 - ✓ potencjał instytucji publicznych oraz budowanie wzajemnego zaufania i więzi międzyludzkich.

Ponadto środki można pozyskać z następujących źródeł:

- Narodowe Centrum Kultury w ramach swojej działalności prowadzi programy długofalowe oraz jednorazowe projekty z zakresu dziedzictwa narodowego, edukacji kulturalnej, historycznej i patriotycznej, kreowania zainteresowania kulturą oraz

podnoszenia kwalifikacji pracowników kultury. <https://nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje>

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Artykuł 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną do podjęcia dwóch uchwał zastrzeżonych do kompetencji rady gminy, tj. uchwały określającej zasady udzielania dotacji oraz następczej w stosunku do niej uchwały o przyznaniu dotacji. Uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji jest aktem prawa miejscowego, natomiast uchwała rady gminy w sprawie przyznania dotacji konkretnemu podmiotowi (beneficjentowi) jest aktem indywidualnym. Ustawa ustala krąg podmiotów, którym dotacja może być przyznana, a także rodzaje nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, które mogą uzyskać wsparcie finansowe w tej formie. Artykuł daje również organowi stanowiącemu jednostki samorządu terytorialnego prawo określania zasad udzielania dotacji, nie pozwala zaś na regulowanie kwestii dotyczących kontroli wykorzystania dotacji i wykonania zadania przez podmiot dotowany.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytku mogą zostać udzielone na zabytki ujęte w gminnej ewidencji i rejestrze wojewódzkiego konserwatora zabytków. Objęcie ochroną układu urbanistycznego nie oznacza samo przez się, że ochrona ta rozciąga się na poszczególne obiekty tego układu. Do rejestru wpisany jest – ze względu na swoje zabytkowe cechy – oznaczony obszar i nie oznacza to, że ochronie konserwatorskiej podlegają wszystkie jego elementy, zwłaszcza że wpisu obszaru dokonuje się ze względu na jego historyczny charakter lub inne cechy uzasadniające wpis.

Dotacje mogą być przyznawane w szczególności na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;

- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Przewodniczący Rady Miasta i Gminy
Uzdrowskiej Muszyna

Jerzy Majka